

VILNIAUS UNIVERSITETAS

JOLANTA DROŽDZ

**TARPTAUTINĖS PREKYBOS SĄLYGŲ KAITA IR JOS
POVEIKIS LIETUVOS ŽEMĖS ŪKIO IR MAISTO PRODUKTŲ
EKSPORTUI**

Daktaro disertacija

Socialiniai mokslai, ekonomika (04 S)

Vilnius, 2016

Disertacija rengta 2009 – 2016 metais Vilniaus universitete

Mokslinis vadovas – prof. dr. Algirdas Miškinis (Vilniaus universitetas,
socialiniai mokslai, ekonomika – 04 S)

TURINYS

PAVEIKSLŲ SĄRAŠAS	5
LENTELIŲ SĄRAŠAS	7
SANTRUMPŲ SĄRAŠAS.....	9
ĮVADAS	10
1. TARPTAUTINĖS PREKYBOS SĄLYGŲ TEORINIŲ PRIELAUDŲ KAITA	19
1.1. Tarptautinės prekybos samprata ir ekonominės prielaidos.....	19
1.2. Tarptautinės prekybos sąlygų kaitos teorinės prielaidos	23
1.3. Eksperto specializacijos ir diversifikacijos teoriniai aspektai	27
1.4. Tarptautinė prekyba ir ekonominė integracija	30
1.5. Eksperto ir ekonominio augimo sąveika	36
2. TARPTAUTINĖS PREKYBOS POLITIKOS POKYČIAI IR JŲ ĮTAKA PREKYBOS SĄLYGOMS	42
2.1. Tarptautinės prekybos politikos raidos etapai	42
2.2. Tarptautinės prekybos politikos formos ir jų vertinimas	48
2.2.1. Tarptautinės prekybos liberalizavimo teoriniai aspektai	48
2.2.2. Netarifinis prekybos reguliavimas ir protekcionizmo transformacijos.....	57
2.3. Tarptautinės prekybos sąlygų kaita Lietuvoje	61
2.4. Tarptautinės prekybos žemės ūkio produktais sąlygų kaita	68
2.5. Tarptautinės prekybos sąlygų kaitos poveikio Lietuvos eksportui mokslinio ištyrimo lygis	72
3. TARPTAUTINĖS PREKYBOS SĄLYGŲ KAITOS POVEIKIO LIETUVOS ŽEMĖS ŪKIO IR MAISTO PRODUKTŲ EKSPORTUI VERTINIMO METODŲ IR RODIKLIŲ SISTEMA	78
3.1. Taikomų metodų ir pasirinktų rodiklių loginis pagrindimas	78
3.2. Rinkos atvirumo vertinimo metodai	80
3.3. Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto konkurencingumo ir specializacijos vertinimo metodai.....	82
3.3.1. Prekybos padengiamumo indeksas	87
3.3.2. Atskleistojo santykinio pranašumo indeksas	88
3.3.3. <i>Lafay</i> indeksas.....	89
3.4. Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto diversifikacijos lygio vertinimo metodai	91

3.5. API, PPI, ASP, LFI ir OGV indeksų agregavimo metodika	94
3.6. Globalinės ir regioninės integracijos efekto vertinimo metodai.....	95
3.7. Tarpreregioninės integracijos efekto vertinimo metodai	96
3.7.1. Dalinės pusiausvyros CAPRI modelio prielaidos.....	96
3.7.2. Ekspertinis vertinimas.....	98
4. TARPTAUTINĖS PREKYBOS SĄLYGŲ KAITOS POVEIKIO LIETUVOS ŽEMĖS ŪKIO IR MAISTO PRODUKTŲ EKSPORTUI VERTINIMO EMPIRINIS TYRIMAS	100
4.1. Rinkos atvirumas ir žemės ūkis besikeičiančių prekybos sąlygų kontekste	100
4.2. Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto konkurencingumas	102
4.3. Lietuvos santykinis pranašumas žemės ūkio ir maisto produktų eksporte ir integracijos efektas	110
4.4. Prekybos šakos viduje masto vertinimas Lietuvos tarptautinėje prekyboje žemės ūkio ir maisto produktais	116
4.5. Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto diversifikacijos lygio vertinimas.....	119
4.5. Atskirų indeksų agregavimo rezultatai	125
4.6. Tarpreregioninės integracijos efekto vertinimas	126
4.6.1. CAPRI modeliavimo rezultatai	129
4.6.2. Lietuvos ir JAV tarptautinė prekyba žemės ūkio ir maisto produktais.....	131
4.6.3. ES ir JAV TTIP galimo poveikio Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksportui vertinimas	133
IŠVADOS IR PASIŪLYMAI	140
TOLESNIŲ MOKSLINIŲ TYRIMŲ KRYPTYS	146
LITERATŪRA	147
PRIEDAI.....	172

PAVEIKSLŲ SĄRAŠAS

1.1 pav. Tarptautinės prekybos proceso schema	21
1.2 pav. Eksporto plėtros strategijų susiejimas su rizikos laipsniais	29
1.3 pav. Regioninės ekonominės integracijos teorinės prielaidos	35
2.1 pav. Vidaus paramos priemonės, svarstomos PPO derybose	69
3.1 pav. Tyrimo metodų ir rodiklių sistemos pasirinkimo loginė seka	79
3.2 pav. Žemės ūkio ir maisto produktų eksporto padėties tarptautinėje rinkoje vertinimo metodų sistema.....	94
3.3 pav. Ekspertų pasiskirstymas pagal atstovaujamus žemės ūkio ir maisto produktus, proc.	99
4.1 pav. Atviros prekybos indeksai visai prekybai (API) ir žemės ūkio sektoriui (APIa) 1999–2013 m.	101
4.2 pav. Žemės ūkio ir maisto produktų eksportas, importas ir pridėtinė vertė žemės ūkyje 1999–2013, mln. EUR	101
4.3 pav. Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksportas, importas, balansas 1999–2013 m., mln. EUR	103
4.4 pav. Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto ir importo vidutiniai augimo tempai ilguoju laikotarpiu 2000–2013 m., proc.	104
4.5 pav. Lietuvos žemės ūkio ir maisto pramonės produktų grupių eksporto struktūra 1999–2013 m., proc.	105
4.6 pav. Lietuvos žemės ūkio ir maisto pramonės produktų grupių importo struktūra 1999–2013 m., proc.	105
4.7 pav. Lietuviškos kilmės žemės ūkio produktų ir maisto pramonės produktų grupių eksporto struktūra 1999–2013 m., proc.	106
4.8 pav. Žemės ūkio ir maisto produktų eksporto struktūra sektoriniu aspektu 1999–2013 m., proc.	107
4.9 pav. Tiesioginės finansinės paramos lygis Lietuvos žemės ūkio sektoriui iš ES ir Lietuvos biudžetų 2000–2013 m., mln. EUR	109
4.10 pav. Daugiašalės prekybos liberalizavimo trendas 1996–2003 m., mln. EUR	112

4.11 pav. Faktinės ir prognozinės Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto reikšmės 1999–2013 m., mln. EUR	113
4.12 pav. Faktinis eksportas ir grynasis ES narystės poveikis Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksportui 1999–2013 m., mln. EUR	114
4.13 pav. Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto diversifikavimo lygis remiantis OGV indeksu 1999–2013 m.	121
4.14 pav. Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto krypčių diversifikavimo lygis remiantis OGV indeksu 1999, 2003, 2008 ir 2013 m.	122
4.15 pav. Lietuviškos kilmės produktų eksporto struktūra pagal šalis 2003 m., proc.	124
4.16 pav. Lietuviškos kilmės produktų eksporto apimčių pokyčiai 2008 m., lyginant su 2003 m. pagal šalis, proc.....	124
4.17 pav. Lietuviškos kilmės produktų eksporto apimčių pokyčiai 2013 m., lyginant su 2003 m. pagal šalis, proc.....	125
4.18 pav. Lietuviškos kilmės žemės ūkio ir maisto produktų eksporto į JAV struktūra 2009 ir 2013 m., proc.	133

LENTELIŲ SĄRAŠAS

1.1 lentelė. Tarptautinės prekybos esminiai komponentai	20
1.2 lentelė. Šalių ekonominės integracijos laipsniai	33
2.1 lentelė. Tarptautinės prekybos politikos raidos etapai.....	43
2.2 lentelė. Importo tarifų mažinimas pasaulio regionuose 2012 metais, lyginant su 2001, proc.....	44
2.3 lentelė. Laisvosios prekybos nauda ir grėsmės	56
2.4 lentelė. Lietuvos tarptautinės prekybos sąlygų kaita po 1990 metų	62
2.5 lentelė. ES vidaus parama žemės ūkio sektoriui, mln. EUR	71
2.6 lentelė. Tarptautinės prekybos sąlygų kaitos poveikio Lietuvos eksportui mokslinio ištyrimo lygis	72
3.1 lentelė. Eksporto konkurencingumo ir specializacijos vertinimas naudojant indeksus Lietuvos autorių darbuose.....	85
3.2 lentelė. Eksporto konkurencingumo ir specializacijos vertinimas naudojant indeksus užsienio autorių darbuose	86
4.1 lentelė. Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto ASP indeksas 1999–2013 m.	111
4.2 lentelė. Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto ir reeksporto augimo tempai 1996–2014 m. lyginant su ankstesniais metais, proc.....	115
4.3 lentelė. Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto prekybos padengiamumo indeksas 1999–2013 m.....	117
4.4 lentelė. Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto <i>Lafay</i> indeksas 1999–2013 m.	118
4.5 lentelė. Pagrindinių eksportuojamų Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų koncentracijos lygis 1999–2013 m., proc.	120
4.6 lentelė. Pagrindinių Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto rinkų koncentracijos lygis 1999–2013 m., proc.	122
4.7 lentelė. Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto rinkų koncentracijos lygis 1999–2013 m. pagal šalių grupes, proc.	123

4.8 lentelė. PPI, ASP, LFI, API ir OGV indeksų agregavimas 1999–2013 m.	127
4.9 lentelė. Tarptautinės prekybos žemės ūkio ir maisto produktais srautų modeliavimas tarp ES ir JAV po TTIP pasirašymo, proc. pokytis 2030 m., lyginant su 2008 m.....	129
4.10 lentelė. ES pasirinktų produktų eksporto rinkos dalis pasaulyje, proc. (pokyčiai 2030 m. lyginant su 2008)	130
4.11 lentelė. ES pasirinktų produktų importo rinkos dalis pasaulyje, proc. (pokyčiai 2030 m. lyginant su 2008)	131
4.12 lentelė. TTIP susitarimo poveikio Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksportui vertinimas.....	135
4.13 lentelė. Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksportuotojų įvardintos stiprybės, silpnybės, galimybės ir grėsmės plėtojant Lietuvos ir JAV prekybą	138

SANTRUMPŲ SĄRAŠAS

- API – atviros prekybos indeksas, angl. *Open Trade Index*
- ASP – atskleistojo santykinio pranašumo indeksas, angl. *Revealed Comparative Advantage (RCA)*
- BPV – bendroji pridėtinė vertė
- BVP – bendrasis vidaus produktas
- CAPRI – dalinės pusiausvyros modelis
- CEPR – *Centre for Economic Policy Research* (Ekonominės politikos tyrimų centras)
- EB – Europos bendrija
- EBPO – Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija
- ES – Europos Sąjunga
- ES BPP – Europos Sąjungos bendroji prekybos politika
- ES BŽŪP – Europos Sąjungos bendroji žemės ūkio politika
- GATT – *General Agreement On Tariffs And Trade* (Bendrasis susitarimas dėl muitų tarifų ir prekybos)
- JAV – Jungtinės Amerikos Valstijos
- JTO – Jungtinių Tautų Organizacija
- KN – kombinuotoji nomenklatura
- LFI – *Lafay* indeksas prekybai šakos viduje matuoti
- NVS – Nepriklausomų valstybių sandrauga
- OGV – *Ogive* indeksas eksporto diversifikavimo lygiui nustatyti
- PPI – prekybos padengiamumo indeksas
- PPO – Pasaulio prekybos organizacija
- RPS – regioniniai prekybos susitarimai, angl. *regional trade agreements (RTA)*
- TTIP – Transatlantinė investicijų ir partnerystės sutartis tarp ES ir JAV

ĮVADAS

Temos aktualumas. Laisvosios prekybos paradigma, įkvėpta ekonomikos klasikų (Smith, 1776; Ricardo, 1821), evoliucionavo (Heckscher, Ohlin, 1919; Stolper, Samuelson, 1941) ir buvo papildyta naujosios prekybos teorijos įžvalgomis (Krugman, 1979). Ekonomistai vieningai sutarė, kad laisvoji prekyba, t. y. prekyba be apribojimų, paspartins tarptautinės prekybos plėtrą ir ekonomikos augimą, tik skirtingai aiškino šį poveikį. Šiuolaikinės tarptautinės prekybos teorijos pabrėžia laisvosios prekybos naudą, siūlo naujus tarptautinės prekybos organizavimo būdus (pvz., pasaulinių vertės grandinių kūrimą (Baldwin, 2014), kai skirtingi gamybos procesai atliekami skirtingose šalyse). Laisvos prekybos privalumai turėtų skatinti tarptautinės prekybos sąlygų paprastinimą, tačiau daugiašalis prekybos liberalizavimo procesas Pasaulio prekybos organizacijos (PPO) derybų kontekste stringa.

Daugiašalis prekybos liberalizavimo procesas pamažu transformuojasi į regionalizmą, kai šalys inicijuoja dvišalius, tarpregioninius prekybos susitarimus. Taip stiprėja regioninė atskirų šalių, regionų ar šalių grupių integracija. Gilesnė šalių ekonominė integracija keičia tarptautinės prekybos sąlygas. Kiekvienu atveju, sutarties pusės suderina tarpusavyje naujas, visoms šalims priimtinas, pagrindines prekybos taisykles. Prisitaikymas prie tarptautinės prekybos sąlygų kaitos laiku yra esminė sąlyga tvariai tarptautinės prekybos plėtrai, sietinai su atskirų šalių spartesniu ekonominiu augimu.

Praktikoje intensyvėja ne tik regionalizavimo procesai pasaulyje, po 2008 m. pasaulinės finansinės krizės grįžtama prie protekcionistinių rinkos apsaugos priemonių. Pastarosios priemonės keičia savo formą, ryškėja paslėptasis protekcionizmas, prekybą ribojančios priemonės, kaip antai Rusijos paskelbtas embargas ES ir kitų šalių žemės ūkio ir maisto produktų importui. Visa tai iš esmės keičia tarptautinės prekybos sąlygas.

Nepaisant tiesioginių ar netiesioginių apribojimų, 2013 m. duomenimis, tarptautinės prekybos apimtys pasaulyje išaugo iki 18,3 trln. EUR (UN

Comtrade, 2015). 2013 m. duomenimis, prekyba žemės ūkio ir maisto produktais sudarė apie dešimtadalį visos tarptautinės prekybos apimties (UN Comtrade, 2015), o žemės ūkyje užimti gyventojai sudarė apie ketvirtadalį visos darbo jėgos. Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksportas sudaro apie penktadalį viso eksporto, todėl pastarasis sektorius yra svarbus šalies ekonomikai. Lietuva, kaip mažos atviros ekonomikos šalis, yra ypač jautri išorės sukrėtimams. ES dvišalėse ar daugiašalėse derybose dėl laisvosios prekybos sutarčių veikia kaip vienetą, o tai ne visada atitinka atskirų sąjungos šalių narių specifinius poreikius ir interesus, tarp jų ir Lietuvos. Tai pabrėžia temos aktualumą. Atliktas tyrimas yra skirtas įvertinti tarptautinės prekybos sąlygų kaitą ir jos poveikį Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksportui, identifikuoti stipriąsias ir silpnąsias vietas, prisitaikymo prie pasikeitusių tarptautinės prekybos sąlygų būdus ir priemones.

Pastarojo meto aktualiausi įvykiai, kurie gali turėti įtakos ir Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksportui, yra 2013 m. pradėtos ES ir JAV derybos dėl Transatlantinės prekybos ir investicijų partnerystės (TTIP) susitarimo pasirašymo, derybos dėl ES ir Ukrainos prekybos sutarties, taip pat ES ir Rusijos prekybos karas.

Tiriama **mokslinė problema** padės atsakyti į klausimą, kaip besikeičiančios prekybos sąlygos veikia Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksportą. Disertacijoje siekiama įvertinti Lietuvos žemės ūkio sektoriaus specializacijos ir diversifikacijos lygį eksporte ir iš to kylančias pasekmes. Atlikta mokslinių šaltinių analizė parodė, kad Lietuvos integracijos ES procesai yra plačiai išnagrinėti, įvertintas tam tikrų sektorių konkurencingumas ir specializacijos kryptys. Mokslinėje literatūroje trūksta moksliskai pagrįstų tyrimų apie prisitaikymo būdus ir priemones prie tarptautinės prekybos sąlygų kaitos, neįvertinti prekybos liberalizavimo iššūkių Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksportui, nenustatyta, kokių mastu trečiųjų šalių sprendimai prekybos politikos srityje bei žemės ūkio ir maisto produktų gamybos subsidijavime daro įtaką Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksportui. Praktikoje išnyko aiški tarptautinės prekybos

plėtos kryptis. Daugiašalis prekybos liberalizavimas PPO kontekste keičiamas intensyvėjančiais regionalizavimo procesais.

Nepakanka mokslinių tyrimų, susijusių su naujausiais reiškiniais pasaulinėje prekyboje, kaip antai, ES ir JAV planuojamos pasirašyti TTIP sutarties poveikio atskiroms ES šalims narėms įvertinimui, Eurazijos sąjungos kūrimosi pasekmių vertinimui, Rusijos embargo ES žemės ūkio ir maisto produktams poveikio vertinimui, Lotynų Amerikos šalių įtakos pasaulinei žemės ūkio ir maisto produktų pasiūlai vertinimui. Tarptautinės prekybos sistema yra kompleksinė ir dinamiška, išgyvenanti transformacijos laikotarpį dėl vykstančių geopolitinių pokyčių.

Darbo objektas: Lietuvos užsienio prekyba žemės ūkio ir maisto produktais.

Tyrimo tikslas: įvertinti tarptautinės prekybos sąlygų kaitą ir jos poveikį Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksportui.

Tyrimo uždaviniai:

1. Išanalizuoti ir susisteminti tarptautinės prekybos teorines prielaidas ir ekonominės integracijos veiksnius, kurie lemia prekybos sąlygų ir tarptautinės prekybos aplinkos formavimąsi.
2. Ištirti istoriniu aspektu tarptautinės prekybos politikos prielaidas ir taikomus instrumentus laisvosios prekybos ir paslėptojo protekcionizmo sąlygomis, išskiriant pasirinktų instrumentų aktualumą žemės ūkio sektoriui.
3. Sukurti tyrimo metodų ir rodiklių sistemą tarptautinės prekybos sąlygų kaitos poveikio Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksportui vertinti konkurencingumo, specializacijos ir diversifikacijos bei tarpregioninių prekybos susitarimų kontekste.
4. Empiriškai įvertinti specializacijos ir diversifikacijos procesus Lietuvos tarptautinėje prekyboje žemės ūkio ir maisto produktais.
5. Įvertinti ES ir JAV TTIP susitarimo poveikį ES žemės ūkio ir maisto produktų rinkai ir Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksportui.

Mokslinio tyrimo metodai. Tarptautinės prekybos ekonominėms prielaidoms ir pagrindiniams veiksniams vertinti pasitelkiama sisteminė analizė, mokslinės literatūros analizė, esamų mokslinių įžvalgų lyginamoji analizė, informacijos sisteminimo ir grafinio vaizdavimo metodai. Tarptautinės prekybos politikos kintamieji identifikuojami mokslinėje ir teisinėje literatūroje, grupuojami pagal laikotarpius, atliekama jų istorinė analizė. Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto raidos tyrimai atliekami antrinių statistinių duomenų analizės pagrindu, taikant istorinį, lyginamąjį metodą. Darbe atliekami eksporto struktūros tyrimai, eksporto koncentracijos lygio vertinimas produktų lygmeniu ir geografiniu aspektu, naudojamas skirstymo rangais metodas, koreliacija, trendo analizė. Atliekamas rinkos atvirumo, specializacijos, diversifikacijos, prekybos padengiamumo, prekybos šakos viduje indeksų skaičiavimas, jų agregavimas. Darbe naudojami Lietuvos statistikos departamento ir Jungtinių Tautų tarptautinės prekybos duomenų bazės (*UN Comtrade*) duomenys (tiek agreguoti, tiek išskaidyti) sektoriniu aspektu (KN 01–24). Kiekybiniai metodai papildomi kokybiniais metodais. CAPRI dalinės pusiausvyros modelio pagrindu atlikta ES ir JAV TTIP sutarties poveikio Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksportui vertinimo atvejo analizė, papildyta ekspertiniu vertinimu, kurio metu buvo apklausti ekspertai, Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksportuotojų atstovai. Empirinis tyrimas apima 1999–2013 m. laikotarpį.

Darbo mokslinį naujumą nusako šie gauti rezultatai:

- Teorinėje darbo dalyje išskirti esminiai tarptautinės prekybos komponentai ir pasiūlytas naujas tarptautinės prekybos proceso apibrėžimas, atskleistas specializacijos ir diversifikacijos ryšys tarptautinėje prekyboje.
- Regioninės ekonominės integracijos formavimosi teorinės prielaidos susietos su laisvosios prekybos plėtros procesu bei pasiūlyta integruota šių procesų schema.
- Atliktas tarptautinės prekybos politikos raidos etapų sisteminimas ir grupavimas istoriniu aspektu nuo 1946 iki 2015 m., kiekviename etape išskiriant specifines to laikotarpio ypatybes.

- Siekiant efektyviai reaguoti į laisvosios prekybos keliamas grėsmes bei nustatyti jų mastą prekybos naudą ir galimas grėsmes, siūloma vertinti trimis lygmenimis (valstybės, įmonės ir vartotojų).
- Darbe nustatytos netarifinio prekybos reguliavimo ir paslėptojo protekcionizmo transformacijos prekybos sistemoje.
- Disertacijoje išskirti šeši pagrindiniai Lietuvos tarptautinės prekybos sąlygų kaitos po 1990 m. etapai, sugrupuoti pagal atskiriems etapams būdingus požymius.
- Disertacijoje pateikiama originali globalios ir regioninės integracijos poveikio Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksportui vertinimo metodologija, kuri leidžia objektyviai įvertinti gautą naudą iš Lietuvos narystės PPO ir ES.
- Darbe pasiūlyta unikali Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto konkurencingumo vertinimo metodologija, papildyta rinkos atvirumo masto ir diversifikacijos apimčių vertinimu.
- Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto diversifikacijos lygiui nustatyti darbe pateikiama nauja eksporto koncentracijos įverčio modifikacija.
- Atlikta ES ir JAV TTIP atvejo analizė yra vienintelis tyrimas Lietuvoje, vertinantis Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto plėtros perspektyvas po minėtos sutarties pasirašymo.

Praktinė darbo reikšmė. Minėtieji teorinio naujumo aspektai pagrindžia darbo aktualumą, atliktas darbas leis Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksportuotojams tinkamai reaguoti į pasiūlos ir paklausos pasikeitimus pasaulyje. Sektoriniu aspektu identifikuotos stipriausios ir silpniausios Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto pusės. Visa tai leis tinkamai ir laiku reaguoti į besikeičiančias tarptautinės prekybos sąlygas.

Ginamieji disertacijos teiginiai:

- Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksportas pasižymi aukštu specializacijos lygiu, tačiau tai neprisideda prie pridėtinės vertės žemės ūkyje didinimo.

- Lietuviškos kilmės žemės ūkio ir maisto produktų eksportas yra koncentruotas tiek eksportuojamų produktų lygmeniu, tiek pagal geografines kryptis.
- Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksportas gavo teigiamos naudos iš prekybos liberalizavimo ir pasiekė sinergijos efektą dėl regioninės integracijos procesų (narystės ES).
- Pasirašius ES ir JAV TTIP susitarimą tikėtinas Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksportuoto proveržis JAV rinkoje.

Disertacijos loginę struktūrą lėmė suformuluotas baigiamojo darbo tikslas ir jam įgyvendinti iškelti uždaviniai, kurių loginė seka atsispindi keturiuose disertacijos dalyse. *Pirmoje disertacijos dalyje* pateikiami teoriniai tarptautinės prekybos sistemos aspektai, atskleidžiamas jos turinys, svarbiausios ekonominės prielaidos. Išdėstoma tarptautinės prekybos teorijų kaita bei iš to kylantis specializacijos ir diversifikacijos tarptautinėje prekyboje santykis, išanalizuotas tarptautinės prekybos ir integracijos ryšys, aptarta tarptautinės prekybos svarba ekonomikai.

Antroje disertacijos dalyje pateikiami praktiniai prekybos politikos aspektai, išryškinant svarbiausius jos raidos etapus istoriniame kontekste, aptariant pagrindines tarptautinės prekybos politikos formas ir jų transformacijas. Visa tai prisideda prie tarptautinės prekybos aplinkos formavimo pasauliniu mastu ir keičia pagrindines prekybos sąlygas. Šioje dalyje buvo išsamiai išanalizuota Lietuvos prekybos sąlygų kaita nuo šalies nepriklausomybės atkūrimo, įvertintas tarptautinės prekybos sąlygų kaitos poveikio šalies ekonomikai mokslinio ištyrimo lygis.

Trečiojoje disertacijos dalyje pateikiamas metodologijos loginis pagrindimas, parinkti metodai rinkos atvirumo, žemės ūkio ir maisto produktų konkurencingumo, specializacijos, prekybos šakos viduje ir diversifikacijos laipsnio apskaičiavimui. Siekiant gauti visų minėtų rodiklių suminį rezultatą, pateikiama indeksų agregavimo metodologija, sukurta globalinės ir regioninės integracijos efekto vertinimo metodologija.

Ketvirtoje disertacijos dalyje pateikiamas empirinis tyrimas tarptautinės prekybos sąlygų kaitos ir jos įtakos Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksportui vertinti. Apskaičiuotas rinkos atvirumas besikeičiančių prekybos sąlygų kontekste, Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto konkurencingumas, įvertinus santykinio pranašumo ir integracijos efektą. Nustatytas prekybos šakos viduje mastas Lietuvos tarptautinėje prekyboje žemės ūkio ir maisto produktais, apskaičiuotas eksporto diversifikacijos lygis bei tarpregioninės integracijos efektas ES ir JAV prekybos susitarimo pagrindu ir jo galimas poveikis Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksportui.

Disertacijos pabaigoje pateikiamos išvados ir pasiūlymai dėl tolesnės Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto plėtros besikeičiančių prekybos sąlygų kontekste, numatomos tolesnių tyrimų kryptys ir atskleidžiamas praktinis tyrimo rezultatų pritaikomumas.

Mokslinio tyrimo rezultatų aprobavimas ir sklaida. Mokslinio tyrimo rezultatai paskelbti dviejose mokslinėse studijose, šešiuose moksliniuose straipsniuose tarptautinėse duomenų bazėse referuojamuose leidiniuose. Disertacijos rezultatai plačiai pristatyti visuomenei aštuoniose mokslinėse praktinėse konferencijose. Keturios iš jų įvyko Lietuvoje, kitos – užsienyje. Disertacijos tematika paskelbta dvylika mokslo populiarinimo straipsnių, publikuotų specializuotame žurnale skirtame besidominantiems žemės ir maisto ūkio sektoriaus aktualijomis.

Mokslo studijų sąrašas:

- **Drożdž, J.** (2010). Regioninės ekonominės integracijos poveikio Lietuvos žemės ir maisto ūkio sektoriui vertinimas – Rusijos, Kazachstano ir Baltarusijos muitų sąjungos atvejis. Mokslo studija. Vilnius: Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas, 2010. 82 p. ISBN 9789955481225.
- **Drożdž, J.,** Golubevaitė, L., Jurkėnaitė, N., Krievina, A., Volkov, A. (2015). Macroeconomic context of the agri-food sector in the European Union's Eastern Neighbours. Tyrimas atliktas įgyvendinant ES 7BP programos AGRICISTRADÉ projektą. Deliverable 2.2, 31 July 2015.

Mokslinių straipsnių sąrašas:

1. **Drożdź, J.**, Volkov, A. (2015). Food market diversification approach – Lithuanian case. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, 343(2):61–71. DOI:10.5604/00441600.1152133.
2. **Drożdź, J.**, Stankaitytė, B. (2014). ES ir JAV transatlantinės prekybos ir investicijų partnerystės susitarimo poveikio Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksportui vertinimas. *Vadybos mokslas ir studijos – kaimo verslų ir jų infrastruktūros plėtrai*, T. 36, Nr. 4, p. 784–793. DOI: 10.15544/mts.2014.073.
3. **Drożdź, J.**, Volkov, A. (2012). Regional economic systems: competitiveness and innovative development. *Business and management '2012: the 7th International scientific conference, May 10–11 2012, Vilnius: selected papers*, P. 351–358.
4. **Drożdź, J.**, Miškinis, A. (2011). Rusijos, Baltarusijos ir Kazachstano muitų sąjungos žemės ūkio ir maisto produktų santykinio pranašumo pasaulio rinkose vertinimas. *Pinigų studijos*. T. 15, Nr. 2., p. 24–40.
5. **Drożdź, J.**, Miškinis, A. (2011). Benefits and Threats of Free Trade. *Ekonomia*, Vol. 2(14). p. 40–48.
6. **Drożdź, J.**, Radzevičius, G. (2010). Typology of the Developmental Stages of the EU Common Agricultural Policy. *Management Theory & Studies for Rural Business & Infrastructure*, Vol. 21 Issue 2, p. 43.

Skaityti pranešimai mokslinėse konferencijose ir seminaruose:

1. **Drożdź, J.** (2014). Rinkų diversifikacija – galimybių paieška. *Tarptautinė praktinė konferencija „Maisto produktų eksporto rinkos – nežinomybė ar naujos galimybės?“* 2014 m. gruodžio 10 d., LR Vyriausybė, Vilnius.
2. **Drożdź, J.**, Volkov, A. (2014). Food Market Diversification Approach – Lithuanian case. *International Scientific Conference „CAP and the Competitiveness of the Polish and European Food Sector“*, 2014 m. lapkričio 26–28 d., Józefów, Lenkija.

3. **Drożdż, J.**, Stankaitytė, B. (2014). ES ir JAV Transatlantinės prekybos ir investicijų partnerystės susitarimo poveikio Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksportui vertinimas. *Jaunieji mokslininkai – žemės ūkio pažangai. Lietuvos mokslų akademijos žemės ūkio ir miškų mokslo skyriaus III-oji Jaunųjų mokslininkų konferencija*. 2014 m. lapkričio 6 d., Vilnius.
4. **Drożdż, J.**, Namiotko, V. (2014). Znaczenie rolnictwa w gospodarce Litwy. *Seminaras Lenkijos ūkininkų atstovams Lietuvos agrarinės ekonomikos institute*, 2014 m. spalio 8 d., Vilnius.
5. **Drożdż, J.**, Miškinis, A. Benefits and threats of free trade. *The 4th International Scientific Conference „Economic Challenges for the CEE countries“*, 2011 m. rugsėjo 26–27 d., Vroclavas, Lenkija.
6. **Drożdż, J.**, Volkov, A. (2011). Inovacijų vaidmuo regioninio vystymosi kontekste. *4-oji Jono Aleksos tarptautinė mokslinė konferencija „Šiuolaikinio kaimo vizija“*, 2011 m. rugsėjo 23–24 d., Šiauliai.
7. **Drożdż, J.** (2010). Интеграция Литовского агропродовольственного сектора на общем рынке Европейского Союза. *Международная научно-практическая конференция. «Рыночная интеграция в агропродовольственном секторе: тенденции, проблемы, государственное регулирование»*. 2010 m. spalio 26–27 d. Maskva, Rusija.
8. **Drożdż, J.** (2010). Užsienio prekybos žemės ūkio ir maisto produktais plėtros tendencijos ir ateities perspektyvos. *Nacionalinė konferencija „Žemės ūkio ir maisto sektoriaus vieta šalies ekonomikoje. Lietuvos pozicija derybose dėl ES bendrosios žemės ūkio politikos 2014–2020 m.“*, 2010 m. liepos 2 d., LR Seimas, Vilnius.

1. TARPTAUTINĖS PREKYBOS SĄLYGŲ TEORINIŲ PRIELAUDŲ KAITA

Šioje dalyje pateikiami teoriniai tarptautinės prekybos sistemos elementai, atskleidžiamas jos turinys, svarbiausios ekonominės prielaidos, išdėstoma tarptautinės prekybos teorijų kaita, specializacijos ir diversifikacijos tarptautinėje prekyboje svarba ir tarpusavio santykis. Ekonominės integracijos procesas turi įtakos tarptautinės prekybos sąlygų kaitai, todėl šiame skyriuje siekiama atskleisti šias sąsajas, išryškinti tarptautinės prekybos svarbą ekonomikai.

1.1. Tarptautinės prekybos samprata ir ekonominės prielaidos

Tarptautinės prekybos samprata aiškinama ne vienodai. Bendrą apibrėžimą pateikia Pasaulio prekybos organizacija (PPO) ir Jungtinių Tautų Organizacija (JTO), kurios nusako tik pagrindinį veiksmažodį vykdant tarptautinę prekybą. PPO tarptautinę prekybą apibrėžia kaip „prekių srautus, prekes gabenant per teritorines valstybių sienas“ (PPO, 2015); o JTO – kaip „tarptautinį prekių pirkimą–pardavimą“ (UN, 2015). Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos (EBPO) dokumentuose tarptautinė prekyba įvardijama kaip importo ir eksporto veikla, kurios rezultatai matuojami prekių, pateiktų kitų šalių asmenims ir prekių, kurias gavo vietos gyventojai iš užsienio, verte (EBPO, 2015). Lietuvos agrarinės ekonomikos instituto Žemės ūkio ekonomikos terminų aiškinamajame žodyne tarptautinė prekyba aiškinama, kaip pardavimo ir pirkimo procesas, vykstantis tarp dviejų ar daugiau valstybių. Tačiau šiame žodyne dar išskiriami tarptautinės prekybos subjektai: pardavėjai, pirkėjai ir tarpininkai (Žemės ūkio..., 2015). Internetinis ekonomikos terminų žodynas Dictionary.com detalizuoja tarptautinės prekybos objektą. Remiantis šiuo žodynu, tarptautinė prekyba yra kapitalo, prekių, ir paslaugų judėjimas per valstybės sienas, kuris gali būti susijęs su didmenine ar individualia veikla (Trade..., 2015). PPO kaip atskirą tarptautinės prekybos

objektą vertina intelektinės nuosavybės teisės, kurių užtikrinimas reguliuojamas atskiru susitarimu dėl intelektinės nuosavybės teisių aspektų, susijusių su prekyba (PPO, 2015). Visi šie apibrėžimai nusako tarptautinės prekybos proceso kompleksiskumą (1.1 lentelė).

1.1 lentelė. Tarptautinės prekybos esminiai komponentai

Objektai	Kapitalas, prekės, paslaugos, intelektinės nuosavybės teisės
Subjektai	Pardavėjai, pirkėjai, tarpininkai
Įrankis	Pinigai – valiuta
Subjektų ypatumai	Esantys skirtingose dviejose ar daugiau pasaulio šalyse
Fiksuojami procesai	Eksporto ir importo vertė pinigine išraiška, kiekis
Eksporto ir importo vertės fiksavimo momentas	Valstybės sienos kirtimas, sąjungos sienos kirtimas
Eksporto ir importo vertės fiksavimo tarnyba	Muitinės institucijos

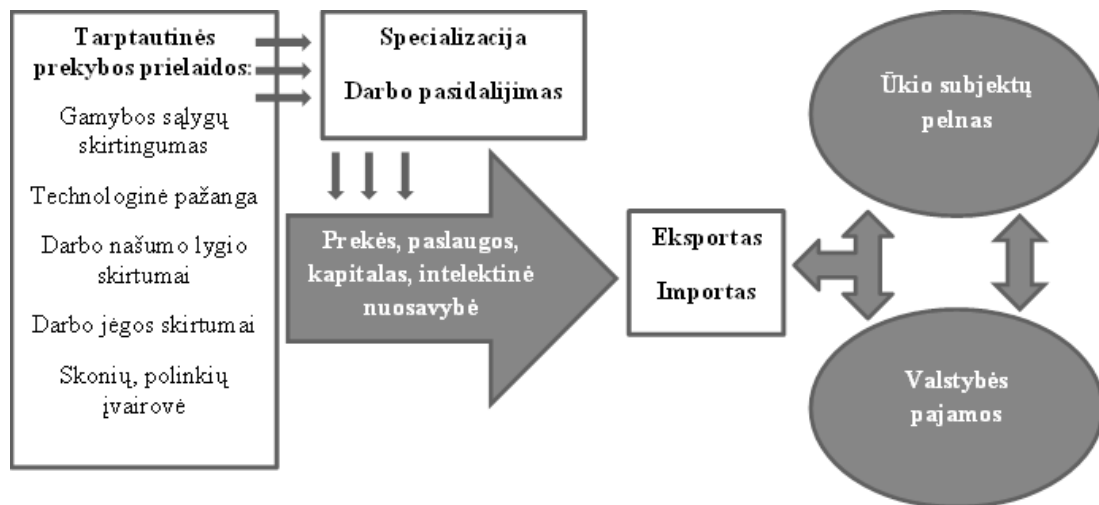
Šaltinis: sudaryta autorės.

Apibendrinant aukščiau pateiktas tarptautinės prekybos sampratas, siūlomas naujas kompleksinis tarptautinės prekybos proceso **apibrėžimas**, kuris nusako esminius minėto proceso komponentus ir jo turinį: „*Tarptautinė prekyba vyksta, kai pardavėjai, pirkėjai ir tarpininkai, esantys skirtingose dviejose ar daugiau pasaulio valstybių už tam tikrą kiekį valiutos parduoda ir perka, t. y. eksportuoja ir importuoja, kapitalą, prekes ir paslaugas iš vienos pasaulio šalies į kitą*“.

Kodėl atsiranda poreikis prekiauti tarptautiniu mastu? Bendrasis tarptautinės prekybos pagrindas yra mainai ir specializacija. Šalys keičiasi tarpusavyje tomis prekėmis, kurių negali pagaminti, arba kurių gamyba šalies viduje yra neefektyvi ir brangi. Pagrindinės tarptautinės prekybos **ekonominės prielaidos** (Chand, 2015; Bernatonytė, 2011; Nello, 2008; Gylys, 2008; Snieška et al., 2006; Pūkelienė, Glinskienė, 2000), tai:

- Gamybos sąlygų skirtingumas (gamtinių, klimatinių, apsirūpinimo gamybos ištekliais ir pan.) lemia gamybos kaštų ir kainų skirtumus.
- Technologinės pažangos lygis skiriasi tarp skirtingų šalių. Kai kurios šalys specializuojasi vienos rūšies produktų gamyboje.
- Gamybos našumo lygio skirtumai. Kiekviena šalis specializuojasi gaminti tai, kas efektyviau.
- Darbo jėgos kvalifikacijos ir verslumo įgūdžių skirtingumas.
- Skonių, polinkių, prioritetų įvairovė ir kt.

Apibendrinant galima teigti, kad tarptautinė prekyba yra teritorinio darbo pasidalijimo ir specializacijos pasaulio šalyse rezultatas. Atsiranda norimų prekių ir paslaugų poreikis (paklausa). Šis procesas atrodo labai paprastas, nors apima daugybę teorijų, tarptautinės prekybos politikos priemonių, įvairių verslo strategijų, kurios ir sudaro tarptautinės prekybos visumą (1.1 pav.).

1.1 pav. Tarptautinės prekybos proceso schema

Šaltinis: sudaryta autorės.

Daugelis autorių išskiria tarptautinės prekybos **naudą** (Santos-Paulino, 2010; WTO, 2010; EBPO, 2010; Abboushi, 2010; Hoffmann, Holtemoller, 2010; Edge, 2010; Akerman, Forslid, 2009; Love, Lattimore, 2009; Nello, 2008; EC, 2006; Vijeikis, Vijeikienė, 2003 ir kiti), kuri skatindama tarptautinį darbo pasidalijimą ir specializaciją, leidžia efektyviau panaudoti turimus išteklius; didina konkurenciją – gamintojų, vartotojų ir kitų ekonomikos

subjektų varžymąsi dėl rinkų, prekių ir kitų išteklių; sudaro sąlygas masto ekonomijos efektui realizuoti; skatina gamintojų kooperaciją ir bendradarbiavimą; gamybos subjektai, siekdami išlikti konkurencingi ir optimizuoti gamybos procesą, ieško naujų gamybos būdų, inovatyvių technologijų; dėl išsiplėtusios užsienio prekybos mažėja priklausomybė nuo vidaus rinkos pokyčių ar nestabilumo, kompensuojamas mažos rinkos ribotas pajėgumas pirkti; padeda išryškinti šalies lyginamąjį pranašumą – gebėjimą gaminti prekes, patiriant mažiau darbo sąnaudų produkcijos vienetui negu kitose šalyse. Siekdamos išlaikyti lyginamąjį pranašumą, stambios tarptautinės bendrovės perkelia atskirus gamybos padalinius į skirtingas šalis, kur kiekvienas jų specializuojasi savoje srityje.

Vystant šalių ekonominių bendradarbiavimą bei plėtojant tarpusavio prekybą, susiduriama su **prieštaravimais** ir **problemomis** (Santos-Paulino, 2010; Nello, 2008; Snieška ir kt., 2006; Vijeikis, Vijeikienė, 2003). Tarptautinio projekto AGRIPOLICY¹ tyrimas rodo, kad vidaus rinkoje gali susidaryti pasiūlos ir paklausos disbalansas intensyviai vystant užsienio prekybą. Vietinės produkcijos eksporto skatinimas, skatina importą. Kuo daugiau išvežama vietinių maisto produktų, tuo daugiau į šalį įvežama importinių. Problema, kad į šalį dažnai įvežama pigių nekokybiškų, o iš šalies išvežama geros kokybės prekių, nes jos dėl aukštesnių kainų negali konkuruoti su pigiomis įvežtinėmis (Malcolm, Krievina, 2008).

Eksportuotojai susiduria su prekių importo kliūtimis (importo muitais, aukštais fitosanitarijos, higienos ir kokybės standartais). Nors pasaulio šalys skelbia siekiančios visiško prekybos liberalizavimo, susitarimo joms pasiekti nepavyksta, o pasaulio finansinės krizės sąlygomis vidaus rinkos apsaugos priemonės dar labiau sugriežtėjo. Tarptautinei prekybai didelę įtaką daro politinis ir ekonominis nestabilumas šalyse, su kuriomis prekiaujama. Nestabili ekonominė politinė situacija, ypač pereinamojo laikotarpio ar besivystančiose šalyse, trukdo tarptautinės prekybos plėtrai, o tarptautinių ryšių plėtojimas reikalauja įgaliotų valdžios atstovų įsikišimo.

¹ Daugiau informacijos www.agripolicy.net

Nors pasaulyje stebimas rinkų suartėjimas, fizinius atstumus vis tiek įveikti reikia, dėl to atsiranda didesnės transporto ir paskirstymo sąnaudos. Didelis atstumas iki vartotojų, ilgesnis atsiskaitymo už prekes terminas reikalauja papildomų laiko ir finansinių sąnaudų. Valiutų kurso svyravimai sunkiai prognozuojami ir gali tapti pagrindinis nuostolių šaltinis. Didelės įtakos užsienio prekybos plėtrai turi šalių kultūriniai skirtumai, skirtinga verslo etika ir nusistovėjusios tradicijos. Teisinių skirtumų (komercinės teisės, prekių saugumo reikalavimų) suderinimui reikia daugiau laiko.

Atlikus teorinę tarptautinės prekybos sistemos analizę, išryškėjo jos daugialypiškumas. Vystant šalių ekonominį bendradarbiavimą bei plėtojant tarptautinę prekybą, susiduriama ne tik su gaunama nauda, bet ir su tam tikrais prieštaravimais ir problemomis. Siekiant stabilios ekonominės plėtros per tarptautinės prekybos plėtrą būtina efektyvi visaapimanti tarptautinės prekybos politika, kad būtų išvengta pasiūlos ir paklausos disbalanso vidaus rinkoje.

1.2. Tarptautinės prekybos sąlygų kaitos teorinės prielaidos

Tarptautinės prekybos kintamieji – tai eksportas ir importas. Istoriniu aspektu šių kintamųjų, ypačiai importo įtaka ir svarba šalies ekonomikai ir gyventojų gerovei buvo vertinama prieštaringai ir keitėsi bėgant laikui.

Vienos seniausių tarptautinės prekybos teorijų merkantilizmo atstovai (W. Petty, T. Mun ir A. de Montchrétien) buvo įsitikinę, kad tarptautinėje prekyboje svarbiausias yra eksportas, o importas kenkia šaliai ir turi būti ribojamas. Merkantilizmo teorija gyvavo XVI–XVIII amžiuje ir rėmėsi prielaida, kad valstybės ekonominė galia gali būti sukurta tik vykdant produktų eksportą į kitas šalis mainais už tauriuosius metalus (pvz., auksą), o valstybė, sukaupti didžiausią kiekį aukso atsargų, turėjo svarią įtaką pasauliniu mastu. Teorijos autoriai akcentavo teigiamo užsienio prekybos balanso svarbą, o importas turėjo būti ribojamas ar net draudžiamas (LaHaye, 2008). Merkantilizmo atstovai teigė, kad pasaulyje yra sukurtas fiksuotas ekonominės

gerovės lygis, kuris yra ribotas, kad siekiant padidinti vienos šalies turtus, kartu – ir ekonominę galią, šie turtai turėjo būti atimti arba perimti iš kitos šalies.

Protekcinės merkantilstų pažiūras sukritikavo klasikinės ekonomikos mokyklos atstovai. Tačiau merkantilizmo apraiškų galima rasti ir šiandien, ypač kai, kalbama apie einamosios sąskaitos balansą, pageidaujama jo pertekliaus, t. y. kai norima, kad eksportas viršytų importą (Verslo žinių žodynas, 2015). Daugiau pinigų buvo siejama su mažesniu produktų kiekiu rinkoje ir didėjančia infliacija, kas blogino šalies gyventojų pragyvenimo lygį. Antroje XVIII amžiaus pusėje merkantilstų požiūris tapo rimta ekonominės pažangos kliūtimi. Adam'as Smith'as (liberalizmo idėjos pradininkas) išsakė argumentą savo knygoje „Tautų gerovė“ (Smith, 1776), kad merkantilistai atstovavo gamintojų interesams ir visiškai ignoravo vartotojų interesus.

A. Smith teorijos idėja ta, kad eksportas savaimė yra pelningas, jei šalis gali importuoti prekes, kurios galėtų geriau patenkinti vartotojų poreikius vietoje jų gaminimo vidaus rinkoje. Šios teorijos esmė yra ta, kad pasikeitimas prekėmis bet kurioje rinkoje, vidaus ar išorinėje, yra siejamas su prekių verte, kuri yra apskaičiuojama pagal prekių gamyboje panaudotą darbo jėgos kiekį. Tokiu būdu nustatyta, kad ekonomika turi ribotus išteklius, t. y. yra ribos tam tikro produkto gamybai. Jeigu šalis nori didinti tam tikrų produktų gamybą, ji turi atsisakyti kitų produktų gamybos. Ši teorija buvo pavadinta absoliutaus pranašumo teorija, kai šalis specializuojasi gaminti tik vienos rūšies produktus, atsisakant kitų (Bernatonytė, 2011).

Minėtą teoriją patobulino ir papildė klasikas David'as Ricardo, kuris teigė, kad šalys suinteresuotos dalyvauti tarptautinėje prekyboje netgi tada, kai vienos šalies darbuotojai našiau gamina vienos rūšies produktus negu to paties produkto gamintojai kitoje šalyje prekybos partnerėje. Jis įrodė, kad dvi šalys, įsitraukusios į laisvą prekybą, padidins bendrą eksportuojamų prekių kiekį, kurios turės santykinį pranašumą, ir importuos kitų prekių su sąlyga, kad darbo našumo lygis tarp šalių yra skirtingas (O'Sullivan et al., 2008). D. Ricardo teorija reiškia, kad santykinis, o ne absoliutus pranašumas paaiškina tarptautinės prekybos rezultatus.

1919 m. Švedijoje sukurtas *Heckscher–Ohlin* (H–O) modelis rėmėsi dviem pagrindinėmis idėjomis, kad skirtingų prekių gamyba reikalauja skirtingų gamybos veiksnių ir šalys skiriasi savo turimais gamybos veiksniais. H–O teorija teigia, jog šalys eksportuoja prekes, kurių gamybai intensyviai naudoja savo gausius išteklius ir importuoja prekes, kurių gamybai naudoja ribotus gamybos išteklius. Pasak H–O teorijos, tarptautinė prekyba leidžia kiekvienai šaliai specializuotis (Leamer, 1995). Kiekviena šalis eksportuoja tą produktą, kuris tai šaliai tinka labiausiai gaminti mainais už produktus, kurie yra mažiau tinkami gaminti. Statistika patvirtina, jog H–O teorija daugeliu atvejų yra teisinga ir šiuolaikinėmis sąlygomis. Tačiau pasaulinėje prekyboje įvyko nemažai pakitimų, atsirado naujų tendencijų, kurias sunku paaiškinti šia H–O teorija. Šiuolaikinėje prekyboje išsiskiria *dvi tendencijos*.

Viena, vis labiau plečiasi prekyba tarp industrinių valstybių, kuriose apsirūpinimas gamybos veiksniais yra panašus. Tačiau pagal H–O teoriją, vienodėjant ekonomikoms prekybai vykti lieka vis mažiau sąlygų. Atvirkščiai, prekyba pagal H–O turėtų vykti daugiau tarp industrinių ir besivystančių šalių.

Antra tendencija, kurią sunku paaiškinti remiantis H–O teorija, tai – prekyba šakų viduje, t. y., pasikeitimas panašiais apdirbamosios pramonės gaminiais. Pastaruoju metu atsirado nemaža naujų teorijų, kurios bando rasti šioms teorijoms rimtą teorinį paaiškinimą.

W. Stolper ir P. Samuelson (Stolper, Samuelson, 1941; Leamer, 1995) papildė H–O teoriją teiginiu, kad laisva prekyba tarp dviejų šalių veda prie gamybos veiksnių kainų (darbo užmokesčio bei palūkanų) tose šalyse susilyginimo. Jeigu esant laisvai prekybai abi šalys tęs abiejų prekių gamybą ir prekybą, tai šių gamybos veiksnių kainos faktiškai susilygins, ir neliks būtinybės veiksniams judėti tarp šalių. Ekonomistai prisidėjo prie teiginio įrodymo, jog šalyje iš tarptautinės prekybos vieni laimi, o kiti pralaimi.

Prekybos specializacijos aspektai daugelio tyrimų objektas. Klasikinės prekybos teorijos paaiškina regioninę specializaciją remiantis lyginamojo pranašumo teorija, kai konkurencinis pranašumas atsiranda dėl darbo našumo skirtumų (D. Ricardo teorija) ar priėjimo prie gamybos veiksnių, kaip aiškina

H–O teorija (Husted, Melvin, 2010). D. Ricardo ir Heckscher–Ohlin teorijų bendras bruožas yra tai, kad jos numato prekybą, kai šalys skiriasi pagal technologiją ar veiksnių santykį. Faktinių tarptautinės prekybos duomenų analizė pramoninėse šalyse nerodo šios prognozuojamos specializacijos (Kregel, 2000). Pasaulyje vyrauja prekyba tarp panašiais bruožais pasižyminčių šalių, didelę prekybos tarp dviejų šalių dalį sudaro tos pačios rūšies prekės (Bernatonytė, Normantienė, 2009).

1979 m. P. Krugman, aiškindamas prekybos panašiais produktais paplitimą tarp šalių, pateikė naują tarptautinės prekybos teoriją. Viena iš pagrindinių šios teorijos prielaidų yra ta, kad daugelį prekių gaminti pigiau taikant serijinę gamybą, kitaip tariant, pasiekus masto ekonomiją. Kita prielaida – vartotojai vertina įvairovę. Prekyba nedidelio masto gamybą vietos rinkai leidžia pakeisti didelio masto gamyba pasaulinei rinkai; pastarojoje konkuruoja skirtingų rūšių prekes gaminančios bendrovės. P. Krugman sukurtas modelis buvo paprastas, įtikinamas ir labai reikšmingas. Jo pradėta kurti naujoji prekybos teorija (angl. *new trade theory*) pateikė visiškai kitokią laisvosios prekybos teikiamos naudos sampratą. P. Krugman paskelbus novatorišką darbą, ši teorija greitai išplito, šiandien ja remiamasi nustatant įvairių prekybos kliūčių šalinimo pasekmes (Nobelio..., 2010).

Neoklasikinė teorija numato, kad kiekvienas regionas turės specializuotis gaminti santykinį lyginamąjį pranašumą turinčias prekes, tokiu būdu skatinant pramonės specializaciją. Tarpsektorinė prekyba remiasi lygiagrečiu prekių, priklausančių skirtingiems sektoriams, pasikeitimu (Algieri, 2008). Kurdamas modelį, P. Krugman darė analitinę prielaidą, kad gamybai būdinga masto ekonomija, o kartu esama ir vartotojų paklausos skirtingoms prekėms. Įtraukiamas ir naujas matas – darbo jėgos judėjimas tarp skirtingų regionų. Tankiai apgyvendinti regionai yra patrauklūs, nes juose didesnis prekių pasirinkimas. Bendrovės irgi turi paskatų persikelti į gausiau apgyvendintus regionus – taip jos gali sumažinti transporto išlaidas ir kartu turėti naudos iš masto ekonomijos. Kyla kumuliacijos procesas: migracija į miestus sudaro sąlygas didesnei masto ekonomijai, didmiesčių patrauklumas

stiprėja. P. Krugman'as atskleidė, kad galutinis rezultatas gali būti ekonominės veiklos koncentracija viename arba keliuose regionuose. Tai priklauso nuo transporto išlaidų, masto ekonomijos ir vartotojų paklausos sąveikos.

P. Krugman davė pradžią naujai prekybos teorijai. Jis atskleidė, kaip gamybai būdinga masto ekonomija ir vartotojų pirmenybės prekių įvairovei gali paskatinti prekybą tarp šalių, kurių technologija ar aprūpinimas gamybos veiksniais yra tapatūs. Tai jam leido paaiškinti šiuolaikinės prekybos mastą (Nobelio..., 2010). Šiuolaikinės tarptautinės prekybos teorijos pabrėžia laisvosios prekybos naudą, siūlo naujus tarptautinės prekybos organizavimo būdus (pasaulinių vertės grandinių kūrimą (Baldwin, 2014), kai skirtingi gamybos procesai atliekami skirtingose šalyse).

Minėtos teorijos pildė viena kitą, tyrė specifinius aspektus tarptautinėje prekyboje, tačiau pagrindine ir aktualia iki šių dienų teorija yra P. Krugman laisvosios prekybos teorija, kuria remiantis plėtojama tarptautinės prekybos politika pasaulyje, atskirų šalių ar regionų tarpusavio integracija, nepaisant gamybos sąlygų ir kitų veiksnių panašumų.

1.3. Eksporto specializacijos ir diversifikacijos teoriniai aspektai

Iki I Pasaulinio karo dominavusi laisvosios prekybos ideologija, besiremianti konkurenciniu pranašumu ir specializacija įkvėpta ekonomikos klasikų A. Smith (1776) ir D. Ricardo (1821), pradėta kritikuoti po II Pasaulinio karo R. Presbish (1950) ir H. W. Singer (1950), kurie teigė, kad specializacija siaurame prekių diapazone yra neefektyvi. Besivystančioms šalims tai reikštų priklausomybę nuo žaliavų ir žemės ūkio prekių eksporto mainais į vartojimo ir investicines prekes, pagamintas išsivysčiusiose šalyse. Remiantis *Presbish-Singer* hipoteze, šalys, siekiančios stabilizuoti eksporto pajamas, paspartinti ilgalaikį eksporto augimą turi plėsti eksportuojamų prekių asortimentą, nes specializacija didina eksporto veiklos riziką (Samen, 2010).

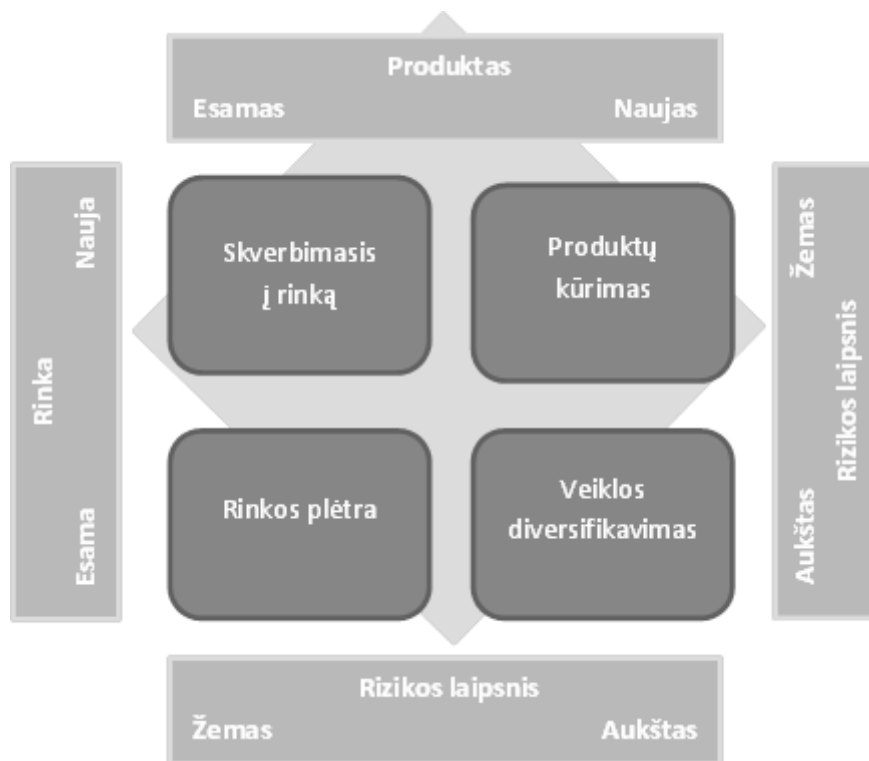
Šiuolaikinėje ekonomikos teorijoje eksporto diversifikavimas suprantamas kaip eksportuojamų produktų ir eksporto rinkų įvairovės rinkinys

(Ali et al., 1991) arba kaip eksporto pasiskirstymas tarp įvairių sektorių (Berthelemy, Chauvin, 2000). Darnus ilgalaikis eksporto augimas gali būti pasiektas tikrai plėtojant abi diversifikacijos kryptis, tiek horizontaliuoju (per naujų produktų eksportą ir naujų rinkų paiešką), tiek vertikalioju (per pridėtinės vertės kūrimą) aspektu (Samen, 2010).

Šiame darbe bus nagrinėjamas horizontalusis žemės ūkio ir maisto produktų eksporto diversifikavimo aspektas, kai didinant produktų ir eksporto rinkų įvairovę, siekiama sumažinti eksporto rezultatų jautrumą išorės sukrėtimams. Diversifikavimo procesą geriausiai atspindi Ansoff matrica (Drożdż, Volkov, 2015), kurioje numatyti keturi pagrindiniai galimi eksporto veiklos diversifikavimo scenarijai, susieti su rizikos laipsniu (1.2 pav.).

Eksporto plėtros ir diversifikavimo tematikai skiriamas didelis dėmesys pastaruosius 50 metų. Tačiau prekybos diversifikavimo priemonės skyrėsi iš esmės. 1950-ieji, 1960-ieji ir 1970-ieji pasižymėjo importo substitucija ir ribojamosios prekybos politikos taikymu, remiantis ekonomistų R. Presbish (1950) and H.W. Singer (1950) požiūriais. To meto supratimu, tai buvo pagrindinės priemonės diversifikuoti ekonomiką (Samen, 2010). Tokia strategija iš dalies pasiteisino, ir Kinija, Indija bei kitos Rytų Azijos šalys pasiekė aukštą ekonominį augimą. Vėliau vidaus rinkose susidarė produkcijos perteklius, ir ekonominė diversifikacija perėjo į eksporto skatinimo priemones. 1980-aisiais, 1990-aisiais ir ankstyvaisiais 2000-aisiais buvo pradėta taikyti į išorę orientuota prekybos politika.

Atskiri moksliniai tyrimai patvirtino, kad eksportuojančios įmonės siekia surasti pusiausvyrą tarp geografinės ir produkto lygmens diversifikacijos, tačiau palieka tam tikrą rezervą ir neprisiima maksimalios rizikos, atsargiai vertina naujas rinkas ir atsargiai investuoja į naujų specifinių produktų kūrimą, kurie turi paklausą tik vienoje specifinėje rinkoje (Hashai, Delios, 2012), tačiau esama ir kitokių tyrimų, kurie įrodo, kad diversifikuotą eksporto strategiją pasirinkusios įmonės pasiekia aukštesnius nei vidutiniai veiklos rezultatus ir pelningumą (Pöyry, 2013; Business..., 2010).

1.2 pav. Eksporto plėtros strategijų susiejimas su rizikos laipsniais

Šaltinis: Modifikuota Ansoff matrica, Drożdż, Volkov, 2015.

Eksporto diversifikavimo koncepcija iš dalies prieštarauja lyginamojo pranašumo koncepcijai, kur teigiama, kad kuo šalis atviresnė tarptautinėje prekyboje, tuo labiau specializuota ji turi būti. Šiuo klausimu ekonomistai nesutaria, kas geriau, specializuotis efektyviau panaudojant išteklius ar diversifikuoti eksportą. Remiantis *Presbisch-Singer* hipoteze, yra pripažįstama, kad specializacija siauros grupės produktų eksporte didina eksporto pajamų nestabilumą, o tai gali sukelti neigiamą ekonominį efektą (Samen, 2010).

Šalies eksportuotojų pasiryžimą diversifikuoti eksportą ar ne gali lemti vidiniai ir išoriniai veiksniai (Gargasas, Mugienė, 2012; Turner, Winter, 2003). Prie vidinių veiksnių priskiriami materialinė–techninė bazė, personalo gebėjimai, infrastruktūra. Prie išorinių veiksnių priskiriama politinė situacija, palanki padėtis rinkoje, paklausos augimas ir erdviniai veiksniai (pvz., palanki geografinė padėtis). Išoriniai veiksniai labiau susiję su situacija pasaulio rinkose. Lietuvos atveju, eksporto diversifikavimą paspartino pasikeitusi politinė situacija (t. y. Rusijos embargas ES žemės ūkio ir maisto produktams).

1.4. Tarptautinė prekyba ir ekonominė integracija

Tarptautinės prekybos liberalizavimas turėjo įtakos globalizacijos procesams, kurie paskatino ir šalių integraciją. Vienas iš svarbiausių aspektų globaliame ir tarpusavyje vienaip ar kitap integruotame pasaulyje yra regioninių prekybos susitarimų plitimas. Regionalizavimo procesai suintensyvėjo 1990 metais ir pasižymėjo ne tik prekybos barjerų šalinimu, bet taip pat ir investicijų apsauga, bendra konkurencijos politika, intelektualios nuosavybės apsauga ir kitais aspektais (Damuri, 2012).

Daugeliui šalių pasiekus gana aukštą išsivystymo lygį, svarbių mokslo ir technikos laimėjimų, tolesnė pažanga vis labiau priklauso nuo tarpusavio sąveikos, glaudaus ir darnaus bendradarbiavimo ir pasaulinės reikšmės procesų. Susipynę ekonominiai, politiniai, demografiniai, ekologiniai ir kiti reiškiniai daro pasaulio šalis vieną nuo kitos priklausomas, vis labiau susijusias, o pasaulį vientisą. Dėl tarpusavio sąveikų atskirų šalių ir ūkių sistemų socialinė ekonominė raida įgauna naują reikšmę, veda į ūkio internacionalizavimą, tarpusavio priklausomo ir daugelio atžvilgiu vientiso globalaus pasaulinio ūkio sukūrimą (Navickas, 2003).

Globalizacija – technologijų raidos ir ekonomikos liberalizavimo derinys – atveria kelius prekėms, paslaugoms, kapitalui, įmonėms ir žmonėms greitai ir lengvai patekti beveik į bet kurią pasaulio vietą. Paspartinus prekių ir paslaugų judėjimą tarp šalių, kuriant muitų, ekonomines ar pinigų sąjungas pasireiškia du efektai (Ładyka, 2001; Wysokińska, Witkowska, 2001):

- Gamybos efektas – kai mažiau efektyvi gamyba pakeičiama pigesne šalių partnerių gamyba. Gamybos efektas yra tuo didesnis, kuo didesnis yra šalies pasiūlos elastingumas. Šalies gamintojams tai reiškia praradimus: panaikinus paramą sąlyginai neefektyviems sektoriams, jie žlunga. Tačiau, vertinant ekonominį efektą, sąjungos ekonomikai tai reiškia veiklos efektyvumo ir darbo našumo didėjimą.

- Vartojimo efektas – vietinių brangių prekių pakeitimas pigesnėmis šalių partnerių prekėmis. Vartotojui tai yra galimybė įsigyti didesnę kiekį produkcijos už mažesnę kainą.

Tiek Europoje, tiek kitose pasaulio šalyse vis daugiau darbų yra skirta nagrinėti globalizacijos poveikius žemės ūkiui, tarp jų ir analizuoti žemės ūkio prekybos globalizacijos mastą (Poczta–Wajda, 2014; Bojnec, Fertő, 2014; Molendowski, 2012; Vinciūnienė, Dadurkaitė, 2011; Laskienė, 2010; Anderson, 2010; Ghosh, Guven, 2009; Braun, Diaz Bonilla, 2008; Meyers et al., 2005). Be to, minėtų autorių atlikti prekybos globalizacijos tyrimai rodo, kad globali žemės ūkio integracija prekybos forma vyksta gana selektyviai ir turi skirtingą grįžtamąjį poveikį atskirų šalių ir regionų žemės ūkiui.

Integracijos (lot. *integratio* – atnaujinimas, atstatymas) sampratą skirtingi autoriai apibrėžia įvairiai, tačiau sutaria, kad tai atskirų dalių ar elementų sujungimas į visumą ar sistemą (Wos, 2004; Kopaliński, 2003; Navickas, 2003; Czachor, Mojsiewicz, 2002). Integracijos procese dalyvauja įvairūs subjektai: valstybės, institucijos, įmonės, visuomeninės organizacijos (Navickas, 2003). Ne mažiau svarbus integracijos aspektas – tai ekonominė nauda, gaunama plėtojant tarptautinę integraciją (Jakutis et al., 2007; Czachor, Mojsiewicz, 2002; Jakutis et al., 1999). Vienų autorių nuomone, integracija – tai globalizacijos proceso ištakos. Globalizacija tapatinama su intensyvėjančiais integracijos procesais (Nello, 2008; Čičinskas, 2003). Kiti teigia, kad integracija yra atsakas į globalizaciją, lemiantis tarpvalstybinių junginių kūrimąsi, siekiant susigrąžinti ekonominę ir politinę įtaką tam tikrame regione (Posta et al., 2009).

Integracija atsirado ir vystosi netolygiai, daugiau gyventojų turinčios šalys yra pranašesnės už tas, kuriose jų mažiau, nes didesnėje vidaus rinkoje plėtojasi optimalaus dydžio gamyklos, auga konkurencinė galia. Paprastai skiriamos dvi integracijos formos: ekonominė ir politinė (Wos, 2004; Czachor, Mojsiewicz, 2002), o pagal savo mastą ir sprendžiamų klausimų sudėtingumą integracija gali būti (Czachor, Mojsiewicz, 2002; Communication, 2000):

1. Globalinė, jungianti daugelį pasaulio šalių (pvz., PPO, Tarptautinis valiutos fondas (TVF), Jungtinių Tautų Organizacija (JTO), Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija (EBPO) ir kt.),
2. Regioninė, jungianti šalis, esančias tam tikrame regione (pvz., ES, Šiaurės Amerikos laisvosios prekybos sutartis (NAFTA), Pietryčių Azijos tautų organizacija (ASEAN) ir kt.).

Tiek globalinė, tiek regioninė integracija nusako tą patį procesą – ūkinės (ir socialinės, politinės, kultūrinės, bet kur kas mažesniu mastu) veiklos internacionalizavimąsi, kitaip tariant, plėtrą už vienos valstybės ribų.

Regioninė integracija yra būdas įgyvendinti globalizaciją pagal tam tikro regiono šalių nacionalinius interesus, maksimaliai pasinaudojant vietinėmis galimybėmis ir atsižvelgiant į vietos specifiką, kitaip tariant – minimizuojant destruktinį poveikį, kurį daro nevaldomas globalizacijos procesas. Globalizacijos pagrindiniai veikėjai yra transnacionalinės korporacijos, o regioninės integracijos pagrindiniai veikėjai yra atskirų valstybių vyriausybės. Dėl formalaus valstybės reglamentavimo atsiranda regioninių interesų prioritetizavimas, o su tuo – ir technologinio bei ekonominio atsilikimo (arba nepasivijimo) pavojus (Čičinskas, 2003).

Regioninė integracija kritikuojama dėl trijų pagrindinių priežasčių:

1. sunku nuspėti laukiamą integracinio proceso rezultata; 2. integraciją įgyvendinantis regionas supranta save kaip atskirą, uždarą geografinį vienetą; 3. didėjančios bendrų uždavinių centralizavimo apimtys didina naujų, su niekuo nederintų taisyklių kūrimą (Haas, 1976). Nepaisant kritikos, atskiros šalys pasisako už dvišalius, regioninius susitarimus (Jayjit, 2010).

Ekonominė integracija nuo II Pasaulinio karo laikų buvo viena pagrindinių ekonominio vystymosi krypčių. Šalys norėjo bendradarbiauti, efektyviau panaudoti išteklius ir turėti didesnes rinkas savo gaminamai produkcijai parduoti (Czinkota, Ronkainen, 2001). Integracijos procesai glaudžiai siejami su tarptautinės prekybos procesais. R. Vilpišauskas ekonominę integraciją tapatina su kliūčių tarptautinei prekybai šalinimu ir vykdomos ekonominės politikos skirtingose šalyse derinimu (Vilpišauskas,

2003). Kliūčių gamybai, kaip importo muitai, šalinimas vadinamas negatyvia integracija (Vilpišauskas, 2003). Dauguma ekonomistų sutaria dėl teigiamo tokių kliūčių prekybai šalinimo poveikio. Skirtingų valstybių ekonominės politikos derinimas (pvz, standartų vienodinimas, konkurencijos taisyklių numatymas), vadinamas pozityvia integracija. Toliau pažengusi integracija apima ne tik kliūčių tarptautinei prekybai šalinimą, bet ir kliūčių žmonių judėjimui ar paslaugų teikimui panaikinimą (Vilpišauskas, 2003). Integracijos poveikis tarptautiniam verslui priklauso nuo to, ar šalis veikia ekonominės sąjungos viduje, ar jos išorėje (Balassa, 1961; Pūkelienė, Glinskienė, 2000; Vijeikis, Vijeikienė, 2003) (1.2 lentelė).

1.2 lentelė. Šalių ekonominės integracijos laipsniai

Integracijos laipsnis					
Integracijos požymis	I. Laisvosios prekybos zona	II. Muitų sąjunga	III. Bendroji rinka	III. Ekonominė sąjunga	IV. Politinė sąjunga
Muitų tarifų sumažinimas/ panaikinimas	+	+	+	+	+
Bendrieji išoriniai tarifai prekyboje su trečiosiomis šalimis		+	+	+	+
Laisvas darbo ir kapitalo judėjimas			+	+	+
Harmonizuota ekonominė politika				+	+
Politinė integracija					+

Šaltinis: sudaryta autorės pagal Vijeikis, Vijeikienė, 2003; Balassa, 1961.

Kai kurie teoretikai mano, kad integracija yra natūralus procesas, liudijantis, jog suvereni valstybė, kaip žmonių politinės organizacijos forma, jau išsėmė visas savo galimybes, todėl egzistuojančią suverenių valstybių sistemą pamažu pradeda keisti didesni politiniai junginiai, savotiškos

supervalstybės (Frankel, 1992; Krugman, 1991). Esminis integracijos bruožas yra tas, kad politines ar ekonomines sąjungas formuojantys subjektai veikia sąmoningai, kurdami gilesnės integracijos šalių narių darinius ir vykdydami jų reguliavimą bei siekia tautų suartėjimo (Czachor, Mojsiewicz, 2002).

Kiti teoretikai, stebėdami Europos integracijos procesą, padarė kitokią išvadą. Pasak jų, integracija nėra natūralus procesas (Plummer, 1997). Kad jis prasidėtų, vyriausybės turi savanoriškai apsispręsti dėl jo. Ir jos tai daro ne dėl kokių nors teorinių ar idealistinių paskatų, o dėl įsitikinimo, kad tai šalims bus naudinga. Kitaip tariant, suverenių valstybių vyriausybės paveda tarptautinėms institucijoms tvarkyti reikalus, ne todėl, kad pačios nepajėgtų to padaryti, bet todėl, jog mano, kad taip reikalai bus tvarkomi efektyviau.

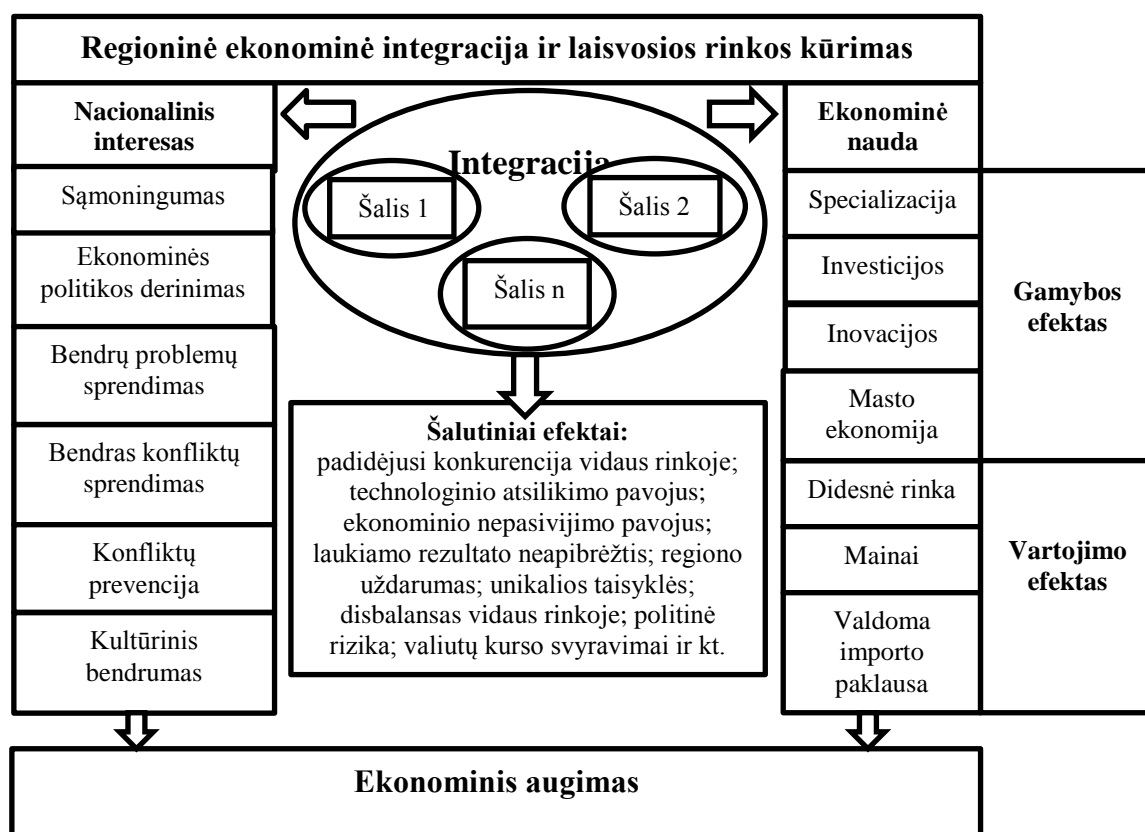
Pasaulyje skatinama ir ekonominė, ir politinė integracija, nes tai gali ženkliai prisidėti prie ekonominės ir socialinės gerovės kūrimo, palaikyti taiką, šalių politinį, ekonominį stabilumą ir bendrų problemų sprendimą. Europos Komisija siūlo išsamią regioninės integracijos koncepciją, kurioje pabrėžiama trejopa regioninių pastangų nauda (Communication, 2000):

- 1. Politinis stabilumas.** Regioninis politinis stabilumas yra būtina ekonominio vystymosi sąlyga. Veikdamos drauge, šalys gali išspręsti esamus konfliktus ir išvengti naujų.
- 2. Gerovė.** Regioninė integracija sukuria didesnę ir veiksmingesnę rinką. Ji skatina prekybą ir investicijas bei sudaro sąlygas masto ekonomijai. Integruotos regioninės grupės sklandžiau įsilieja į pasaulio rinką.
- 3. Bendros problemos,** tokios kaip įvairios ligos, gamtinių išteklių apsauga, migracija, efektyviau sprendžiamos regioniniu, o ne nacionaliniu lygmeniu.

Klasikinė prekybos teorija įrodė ekonominės integracijos naudą konkrečios sąjungos šalims, dalyvaujančioms paprastinant tarptautinės prekybos sąlygas (Pūkeliene, Glinskienė, 2000). Šalims sąjungos narėms netaikomi importo muitai atpigina produkciją ir sudaro palankesnes sąlygas plėtoti užsienio prekybai, išauga potencialių vartotojų rinkoje skaičius, ekonominė integracija suteikia sąjungos šalims narėms galimybę reguliuoti importą vienodais išoriniais maito tarifais, mažėja pagrindinių prekių ir

paslaugų gamintojų monopolinė jėga, krinta mažmeninės kainos, masto ekonomijos efektas didina atskirų sektorių konkurencingumą, gamybos veiksniai laisvai juda iš vienos šalies į kitą, panaudojamas pigesnis kapitalas, kvalifikuota darbo jėga ir inovatyvios technologijos.

Regioninės ekonominės integracijos formavimosi teorines prielaidas sudaro kelių ar daugiau valstybių ketinimas sukurti tam tikrą sąjungą, remiantis nacionalinio intereso ir ekonominės naudos svertais. Nacionalinis interesas turi būti reiškiamas sąmoningai, sąlygojamas šalių kultūrinio bendrumo, vykdomas derinant ekonominę politiką, kuri turėtų padėti spręsti bendras problemas ir konfliktus, užtikrinti jų prevenciją (1.3 pav.).

1.3 pav. Regioninės ekonominės integracijos teorinės prielaidos

Šaltinis: sudaryta autorės.

Palankias sektorių plėtros sąlygas sudaro vartojimo efektai (specializacija, masto ekonomija, investicijos, inovacijos): didesnė šalių vidaus rinka, spartėjantys mainai tarp šalių, centralizuotai valdoma importo paklausa,

skatinamas ekonomikos augimas. Regioninė ekonominė integracija neapsieina be šalutinių efektų (dažnai neigiamų): padidėjusios konkurencijos vidaus rinkoje, ekonominio ir technologinio atsilikimo pavojaus, laukiamo rezultato neapibrėžtumo, regiono uždaramo, unikalių taisyklių kūrimo, galimo disbalanso vidaus rinkoje, kai spartinant tam tikrų prekių eksportą, jų vietą užima importuojamos prekės, politinės rizikos, valiutų kurso svyravimų ir kt.

Dažnai atskiros šalys siekia laisvosios prekybos sąlygų tik tam tikrame regione, kur vyksta spartūs ekonominės integracijos procesai, kur turima tam tikra ekonominė ir/ar politinė įtaka. Šalių nacionalinių interesų bendrumas veda prie ekonominės naudos siekimo ir tolygaus ekonominio augimo, todėl sutinkama net iš esmės peržiūrėti ir supaprastinti tarptautinės prekybos sąlygas vardan bendros ekonominės gerovės. Tolesniame skyriuje aptariama, kaip tai realizuojama praktikoje, kaip eksportas prisideda prie ekonominio augimo ar atvirkščiai, ekonominis augimas prisideda prie eksporto plėtros.

1.5. Eksporto ir ekonominio augimo sąveika

Globali tarptautinės prekybos aplinka pastaraisiais dešimtmečiais pasikeitė trimis būdais. Pirma, tarptautinės prekybos apimtys išaugo tiek vertine, tiek skaitine išraiška. Antra, žymiai pasikeitė eksporto ir importo struktūra. Trečia, prekyba tarp šalių tapo mažiau suvaržyta, vis intensyviau siekiama prekybos liberalizavimo. Tarptautinės prekybos plėtra siejama su intensyvėjančiais globalizacijos procesais. Tuo pačiu, globalizacijos ir integracijos procesai turi didelės įtakos tarptautinės prekybos sistemai.

Labiausiai paplitusi įmonės veiklos internacionalizacijos forma yra eksportas (Leonidou et al., 2007). Skirtingų ekonomikų globalizavimas ir integravimas yra siejamas su veiklos internacionalizavimu. Eksportas yra pagrindinis faktorius, kuris padeda pasiekti aukštesnių ekonominio augimo tempų, grynasis eksportas tiesiogiai prisideda prie šalies BVP lygio augimo (Kalendienė, 2014; Kaur, Vikram, 2013; Dzemydaitė et al., 2012; Shih, Wickramasekera, 2011; Konya, Singh, 2009; Fidrmuc, Korhonen, 2009;

Hessels, van Stel, 2007; Kvainauskaitė, Šarkinienė, 2007). Skirtingų autorių skaičiavimais, intensyvėjanti tarptautinė prekyba prekėmis ir paslaugomis bei laisvas kapitalo judėjimas ženkliai prisidėjo prie pasaulio bendro nacionalinio produkto augimo (Golinelli, Parrigio, 2014; Huang, Chang, 2014; Armstrong-Taylor, 2014; Stratford, 2013; Czarny et al., 2012; Nello, 2008; Pūkelienė, Glinskienė, 2000). R. Vilpišauskas (2003) ir P. Gylys (2008) pabrėžia, kad pastebimai sumažintos prekybos kliūtys sudaro sąlygas didėti konkurencijai, o pastaroji yra pagrindinė technologinės pažangos ir ekonominio augimo sąlyga. Kita vertus, pati technologinė pažanga sukuria sąlygas augti tarptautinei prekybai, investicijoms ir verslo mobilumui.

Analizuojant eksporto (pagrindinio tarptautinės prekybos rodiklio) ir BVP (pagrindinio ekonominio augimo rodiklio) santykį, vienas iš svarbiausių išskylančių ekonomikos teorijos bei ekonominės politikos klausimų yra šių rodiklių priežastingumo ryšiai. Skaičiavimai rodo, kad eksporto ir importo rodiklių koreliacija su BVP yra didelė (Kvainauskaitė, Šarkinienė, 2007). Jei eksportas yra BVP augimo šaltinis, tai būtų tikslinga ekonominę politiką orientuoti į eksporto skatinimą. Tačiau nėra tiesioginių įrodymų, kad eksporto skatinimo priemonės, remiamos šalies vyriausybės, skatina eksporto veiklą savaime (Dzemydaitė et al., 2012).

Mokslinės literatūros analizė rodo, kad eksportas ir importas yra priskiriami prie sutampančių rodiklių. Importo apimtys nuosmukio metu dažnai būna pagrindinis veiksnys, pakeičiantis verslo ciklo eigą. Nuo pat 1960-ųjų daug dėmesio mokslinio darbuse yra skiriama eksporto ir BVP ryšiui nustatyti, siekiant atsakyti į klausimą, kurią strategiją rinktis, siekiant užtikrinti tolygią šalies plėtrą. Klausimas yra, ar turi būti orientuojamasi į ekonominį augimą, skatinant eksportą, ar reiktų orientuotis į eksportą, taip auginant BVP. Išskiriamos keturios pagrindinės teorinės hipotezės (Konya, 2009):

1. Remiantis į eksportą orientuotu augimo modeliu, eksporto veikla veda prie ekonomikos augimo. Prekybos teorija šį efektą grindžia pasikeitimu technologijomis, didėjančiu darbo našumu, kapitalo panaudojimo, gamybos proceso efektyvumo didinimu.

2. Antroji hipotezė remiasi priešinga priklausomybe, kad ekonominis augimas prisideda prie tarptautinės prekybos apimčių didėjimo, sukuriama santykinis pranašumas, didinama specializacija, lengvinamos prekybos sąlygos tarptautiniu mastu ir t.t.

Šie du požūriai neeliminuoja vienas kito, o kaip tik parodo, kad abu vieksniai yra abipusiškai susieti.

3. Trečioji hipotezė teigia, kad tarp eksporto ir BVP augimo yra tik grūžtamasis ryšys, aplinkui vykstančių procesų visumoje. ekonominė politika, skirta vidaus paklausai skatinti, padidina gamybos apimtį, o dėl naujos technologijos įsisavinimo bei kitų gamybos racionalizavimo efektų gamintojai tampa konkurencingesni, todėl taip pat geba eksportuoti daugiau. Jei aptariami procesai pasireiškia kartu, tai tarp eksporto ir BVP susidaro grūžtamojo ryšio efektas, tad priežastinis ryšys gali būti ir abipusis (Ugurlu, 2010).

4. Ketvirtoji hipotezė teigia, kad abiejų rodiklių efektai yra savarankiški ir pasireiškia tuo pat metu, t. y. nepriklausomai vienas nuo kito. Kaip sėkmingas pavyzdys galėtų būti Hong Kongo, Singapūro, Taivano į eksportą orientuotų ekonomikų pavyzdys (Kaur, Vikram, 2013). Beje, dauguma Afrikos šalių pagrindžia priešingą pavyzdį. Koreliacija tarp ekonominio augimo ir eksporto plėtos yra silpna arba neigiama (Ugurlu, 2010; Bouoiyour, 2003).

Išnagrinėjus eksporto ir BVP statistinį priežastingumą, nustatyta, kad, modeliuojant ir prognozuojant BVP, eksportą Lietuvoje galima laikyti tiek silpnai, tiek ir griežtai egzogeniniu rodikliu (bent jau ilguoju laikotarpiu). Ekonominiu požiūriu toks rezultatas yra suderinamas su eksportu pagrūsto ūkio augimo hipoteze. Daugelis Lietuvos mokslininkų nagrinėja eksporto svarbą mažai atvirai ekonomikai, kur dėl ribotos vietinės paklausos gamybos ir pramonės sektoriai yra orientuojami į eksportą (Travkina, 2015; Kalendienė, 2014; Travkina, Tvaronavičienė, 2015, 2011, 2010; Lankauskienė, Tvaronavičienė, 2014; Dudzevičiūtė et al., 2014; Rutkauskas et al., 2014; Vosylius et al., 2013; Bruneckienė, Paltanavičienė, 2012; Sabonienė, 2011, 2009; Snieškienė, Pridotkienė, 2011; Meilienė, Snieška, 2010; Ginevičius et al., 2005; Vilpišauskas, 2004; Rudzakis, Kvedaras, 2003).

Papildomai išnagrinėjus atvirų ir uždarų veiklų tarpusavio poveikio pobūdį, nustatyta, kad atviros veiklos yra egzogeninės uždarų veiklų atžvilgiu. Todėl atviras ūkio veiklas skatinanti ekonominė politika, visą ūkį skatintų labiau negu į uždarų veiklų plėtrą orientuota ekonominė politika (Rudzis, Kvedaras, 2003). Europos Komisijos skaičiavimais, sėkmingai užbaigus dabar vykstančias laisvosios prekybos derybas, ES BVP galėtų padidėti daugiau kaip 2 proc. Tai prilygtų ES ekonomikos papildymui dar vienos šalies, tokios kaip Austrija arba Danija, ekonomika. Tai taip pat sudarytų prielaidą sukurti daugiau kaip 2 mln. darbo vietų (Europos Komisija, 2014).

Mažoms atviroms ekonomikoms, kaip Lietuvos atveju, eksportas yra esminis veiksnys, palaikant ekonomikos augimą ir gyvybingumą. Eksporto plėtra ženkliai prisideda prie kapitalo įplaukų, užimtumo didinimo, pramonės plėtros, ir taip plečima gamybos bazę. Eksportas leidžia vidaus pramonei pasiekti tam tikrą masto ekonomijos lygį, kuris kitaip nebūtų buvęs įmanomas dėl riboto vidaus rinkos dydžio. Užsienio prekybos rodikliai yra geriausi, siekiant įvertinti nacionalinių bendrovių pajėgumą konkuruoti atviroje pasaulinėje erdvėje (Sabonienė, 2011, 2009; Snieškienė, Pridotkienė, 2011).

Eksportas yra trumpos distancijos Lietuvos ekonominio augimo šaltinis. Į eksporto orientuoto ekonominio augimo hipotezė buvo tiriama iš naujo ir patvirtinta I. Travkinos (2015). Prekybos liberalizavimo procesai turėjo teigiamos įtakos Lietuvos ekonominiam augimui. Priežastingumų ryšiai nustatyti eksporto ir reeksporto kanalais. Remiantis šiuo tyrimu nustatyta, kad Lietuvos eksportas nėra veikiamas BVP ir importo. Kol nesutariama dėl eksporto ir BVP ryšių krypties, praktiškai sutariama dėl vieno, jog kiekvienos šalies stabiliam ekonominiam augimui užtikrinti svarbus yra rinkos atvirumas. Dar vienas svarbus aspektas, minėtas literatūroje, – kuo aukštesnis šalies demokratiškumo lygis, tuo stipresnis koreliacinis ryšis tarp ekonominio augimo ir eksporto (Tussie, 2009).

Siekiant ekonomikos augimo ir užimtumo didėjimo, rinkos atvirtumas ir laisvoji prekyba svarbesnė negu kada nors anksčiau. Du trečdalius viso ES importo sudaro ES gamintojams reikalingos žaliavos, tarpinio vartojimo

produktai ir sudedamosios dalys. Europos rinka turi išlikti atvira jų tiekimui. Apribojus jų srautą arba padidinus importuojamų prekių kainą, padariniai būtų neigiami, nes padidėtų Europos įmonių sąnaudos ir sumažėtų jų konkurencingumas tiek vidaus, tiek užsienio rinkose. Dėl prekybos liberalizavimo sukuriama papildomų inovacijos ir spartesnio produktyvumo augimo galimybių. Prekybos ir investicijų srautais skleidžiamos naujos idėjos ir inovacijos, naujos technologijos ir geriausi tyrimai, todėl gerėja žmonių ir įmonių naudojami produktai bei paslaugos. ES šalių patirtis rodo, kad dėl 1 proc. ekonomikos atvirumo padidėjimo darbo našumas kitais metais padidėja 0,6 proc. (Europos Komisija, 2014).

Nereikia manyti, kad jei šalis greitai pereis prie laisvos prekybos, tai iškart patirs ekonomikos ir pragyvenimo lygio augimą. Viena, negalima tikėtis, kad perėjimas prie laisvos prekybos bus greitas ir nuoseklus. Šalis gali susidurti su daugeliu kliūčių, kurios neleis visiškai pasiekti visų laimėjimų iš tarifų mažinimo. Tarp galimų kliūčių galima paminėti neišvystytą transporto infrastruktūrą, nepalankią verslo aplinką, makroekonominį nestabilumą, per aukštą šalies valiutos kursą, prastus darbo jėgos gebėjimus marketingo ir užsienio kalbų srityje, biurokratiją muitinėje ir kitų.

Antra, rinkų atvėrimas gali būti susijęs su trumpalaikiais ekonomikos persitvarkymo kaštais. Prie jų galima būtų priskirti užimtumo ir gamybos sumažėjimą, dėl mokėjimų balanso ar biudžeto pajamų sumažėjusį makroekonominį stabilumą. Ekonomikos persitvarkymo kaštų dydis priklauso nuo išteklių perėjimo greičio iš vieno sektoriaus į kitą, tačiau kuo daugiau kliūčių reikia įveikti, tuo kaštai bus didesni. Atsižvelgiant į laisvos prekybos naudą, atrodytų, jog besivystančios šalys turėtų būti suinteresuotos atsiverti užsienio prekybai. Atlikti tyrimai didele dalimi patvirtina šią išvadą. Romain Wacziarg ir Karen Horn Welch (2003), ištyrę prekybos liberalizavimo pasekmes 24 šalyse, nustatė, kad šalys, kurios atvėrė savo rinkas užsienio prekybai 1950–1998 metais, padidino BVP augimo tempus 1,4 proc. per metus, o tos, kurios atsivėrė tarp 1990 ir 1998 metų – net 2,5 proc. per metus. Tarp 24 valstybių, atsivėrusių prekybai, 2/3 valstybių po prekybos

liberalizavimo BVP vienam gyventojui išaugo, tačiau 1/3 jų – sumažėjo dėl politinio ir makroekonominio nestabilumo. Ribojamoji makroekonominė politika, valiutos pervertinimas bei politinio stabilumo stoka gali sumažinti prekybos politikos reformų poveikį ekonominiam augimui.

Kitą tyrimą atliko Diana Tussie ir Carlos Aggio (2008), tyrę ryšį tarp prekybos atvirumo ir ekonominės bei socialinės plėtros 8 šalyse praeito amžiaus paskutiniais dviem dešimtmečiais. Tik dviejose iš 8 šalių (Brazilijoje ir Indijoje) autoriai nustatė teigiamas pasekmes, tarp jų 6 šalyse, anot autorių, buvo gerokai ir „skausmingai“ „prašauta pro šalį“. Tarp minėtų šalių paminėta ir Bulgarija, kurioje staigus prekybos liberalizavimas lėmė didelį nedarbą, žemas gyventojų pajamas ir skurdą. Autoriai mano, kad būtų buvę daug protingiau ir ekonomiškiau pereiti prie laisvos prekybos pamažu, o ne grubiai ir kietai. Taigi, prekybos liberalizavimas nėra ekonominės politikos priemonė, kuri neišvengiamai garantuoja ekonominį augimą. Prekybos liberalizavimo poveikį ekonomikos augimui labai sunku tiksliai įvertinti, nes paprastai šalys, kurios atlieka prekybos politikos liberalizavimą, tuo pačiu metu įgyvendina ir kitas makroekonominės bei verslo aplinkos gerinimo priemones, todėl sunku nustatyti, kurias pasekmes lemia atitinkamos reformos.

Apibendrinant, galima teigti, kad laisvoji prekyba išlieka siekiamybe ekonomikos teoretikų darbuose. Iškyla klausimas tik, dėl jos įgyvendinimo formos. Tarptautinės prekybos sąlygų liberalizavimui teigiamos įtakos turi ekonominė bei politinė šalių integracija, tačiau taip kuriamos unikalios tarptautinės prekybos taisyklės, galiojančios tik tam tikrai šalių grupei. Praktikoje šalys ieško naujų būdų vidaus rinkos apsaugai per regionalizavimo procesų stiprinimą. Specializacija tarptautinėje prekyboje siejama su aukštesne veiklos rizika ir mažesniu lankstumu. Specializacija ir diversifikacija eksporte turi būti vystomos lygiagrečiai, siekiant sumažinti veiklos riziką ir padidinti šalies atsparumą išoriniams ekonominiams–politiniams sukrėtimams.

2. TARPTAUTINĖS PREKYBOS POLITIKOS POKYČIAI IR JŲ ĮTAKA PREKYBOS SĄLYGOMS

Ankstesniame skyriuje aptarti tarptautinės prekybos komponentai nėra savaimė funkcionuojantys mechanizmai. Jų sąveikai svarbi tarptautinės prekybos politika, kuri suprantama kaip taisyklių rinkinys, kuriuo nusakoma, kokiomis sąlygomis šalys vykdo prekybą tarpusavyje. Tarptautinės prekybos politika keitėsi priklausomai nuo ekonominių–politinių sąlygų. Šie pokyčiai atsispindėjo pasirinktuose tarptautinės prekybos reguliavimo priemonėse ir instrumentuose, kuriais buvo siekiama skatinti arba riboti tarptautinę prekybą. Tai turėjo įtakos ir tarptautinės prekybos sąlygų kaitai Lietuvoje.

2.1. Tarptautinės prekybos politikos raidos etapai

Tarptautinė prekybos politika apima prekybos santykių su užsienio šalimis reguliavimo priemones, kurios nustatomos šalies, sąjungos ar prekybos bloko lygmeniu ir gali būti daugiašalės. Šalies prekybos politika gali būti liberali, neutrali arba protekcionistinė (Nello, 2008). Nuo pasirinktos prekybos politikos krypties priklauso pasirenkamos prekybos reguliavimo priemonės, o vykstantys pasaulyje ekonominiai–politiniai procesai sąlygoja jos pokyčius. Prekybos politikos raidą siūloma suskirstyti į šešis etapus (2.1 lentelė).

Dar 1947 m. 23 šalių iniciatyva buvo pasirašytas Bendrasis susitarimas dėl muitų tarifų ir prekybos (angl. *The General Agreement On Tariffs And Trade* – GATT, 1947). Taip buvo siekiama sukurti taisyklėmis valdomą pasaulinę prekybos sistemą, palengvinti prekybos sąlygas. Prekybos sistemos kūrimas transformavosi į institucinę aplinką – PPO įkūrimą 1995 m. 2001 m., po Dohos derybų raundo, tarptautinės prekybos liberalizavimo procesas įstrigo, kai nepavyko susitarti dėl netarifinio prekybos reguliavimo priemonių taikymo, specifinių sektorių apsaugos (tarp jų žemės ūkio sektoriaus), intelektualinės apsaugos užtikrinimo tarptautiniu mastu ir kitų klausimų. Jį pamažu keičia šalių dvišaliai, tarpregioniniai susitarimai.

2.1 lentelė. Tarptautinės prekybos politikos raidos etapai

Etapas	Metai	Esminiai įvykiai	Kryptys
I. prekybos liberalizavimo pradžia	1946 – 1960	Pasirašytas bendrasis susitarimas dėl muitų tarifų ir prekybos (GATT)	Daugiašalis prekybos liberalizavimo procesas
II. pirmoji prekybos liberalizavimo krizė	1960 – 1972	Europos anglių ir plieno bendrijos (1951) ir Europos ekonominės sąjungos įkūrimas (1957)	Prekybos liberalizavimas regionalizmo pagrindu
III. Prekybos liberalizavimas per regioninių prekybos blokų kūrimą	1973 – 1979	ES plėtra (Jungtinė Karalystė, Airija, Danija) ir dvišaliai laisvosios prekybos susitarimai su kitomis Vakarų Europos šalimis.	Lygiagretus regionalizavimo ir daugiašalio prekybos liberalizavimo procesas
IV. Regionalizmo užsienio prekyboje stiprinimas	1980 – 1995	Urugvajaus raundas, PPO įkūrimas, tolesnė ES plėtra, ES bendros rinkos įkūrimas, eliminuoti netarifiniai barjerai laisvam prekių, paslaugų ir darbo jėgos judėjimui. 40 proc. pasaulio prekybos vyko laisvosios prekybos zonose. 1994 m. pasirašyta atskira Sutartis dėl žemės ūkio.	Stiprinantis regionalizmas užsienio prekyboje su liberalizmo potekste. Besivystančios šalys savarankiškai pradėjo mažinti prekybos barjerus.
V. Daugiašalės prekybos liberalizavimo idėjos gaivinimas	2001 – 2005	Dohos raundas (2001)	Daugiašalio prekybos liberalizavimo proceso atnaujinimas.
VI. Perėjimas prie dvišalių prekybos susitarimų	2005 – 2015	Pasaulinė ekonominė finansų krizė (2008), Balio derybų raundas (2013), Nairobio derybų raundas (2015), grįžtama prie tam tikrų žemės ūkio klausimų ir mažiausiai išsivysčiusių šalių pozicijos tarptautinėje prekyboje.	Dominuoja dvišaliai prekybos susitarimai tarp šalių, šalių grupių.

Šaltinis: parengta autorės, remiantis Massot, 2016; Baldwin, 2015; Nacewska–Twardowska, 2013.

Tarptautinės prekybos politikos kaita buvo siejamas su globalizacija. Stebimos kelios globalizacijos bangos. Pirmoji fiksuojama tarp XIX amžiaus vidurio ir I Pasaulinio karo, kai sparčiai vystėsi geležinkelio infrastruktūra, pradėti naudoti garlaiviai ir telegrafas, tai prisidėjo prie greitesnio prekių

judėjimo tarp šalių. Antroji globalizacijos banga fiksuojama po II Pasaulinio karo, kai išsivysčiusios šalys pradėjo vykdyti skatinančią tarptautinės prekybos plėtros politiką. Nuo 1990 metų stebima trečioji globalizacijos banga, kai pasiekta sparti pažanga informacinių technologijų srityje, plėtojami regioniniai prekybos susitarimai ir įdiegtos tarptautinės prekybos minimalios taisyklės atsižvelgiant į PPO reikalavimus (Armelius et al., 2014).

GATT sistema turėjo evoliucionuoti, kadangi netenkino dalies narių poreikių, nepaisant pirmojo derybų raundo Ženevoje 1947 m., kai buvo sutarta dėl ženklus importo tarifų sumažinimo daugeliui prekių, tolesnis derybų progresas pradėjo strigti (Nacewska-Twardowska, 2013). Importo tarifai ir poreikis juos sumažinti buvo bene mažiausiai klausimų kelianti prekybos liberalizavimo problema. Per pastaruosius 15 metų dauguma PPO narių masiškai sumažino kliūtis prekybai, investicijoms ir paslaugoms dvišalių, regioninių ir vienašalių sprendimų pagrindu, daugiausia mažindami importo tarifus (2.2 lentelė).

2.2 lentelė. Importo tarifų mažinimas pasaulio regionuose 2012 metais, lyginant su 2001, proc.

Regionas	Importo tarifų vidurkis, proc.		2012, lyginant su 2001	
	2001	2012	pokytis, procentiniais punktais	pokytis, proc.
Pietų Azija	22	13	-9	-41%
Vidurio Rytų ir Šiaurės Afrika*	19	12	-7	-38%
Sub-Sacharos Afrika*	14	11	-3	-19%
Lotynų Amerika ir Karibų salos*	11	8	-4	-32%
Rytų Azija ir Ramiojo vandenyno šalys*	11	8	-3	-31%
Pasaulis	10	7	-3	-30%
Europa ir Vidurio Azija*	8	4	-4	-49%
Europos Sąjunga	4	2	-2	-63%

*tik besivystančios šalys

Pastaba: lentelėje pateikiamas vidutinis importo tarifas visoms prekėms.

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis Pasaulio bankas, 2015 ir Baldwin, 2015.

PPO dokumentuose nėra aiškiai apibrėžto baigtinio sąrašo tarptautinės prekybos principų, kurių šalys įsipareigoja laikytis įstojus į PPO, ir dažnai autoriai juos traktuoja ir išskiria skirtingai (Hoekman, Kostecki 2010), tačiau visuotinai priimta, kad PPO veikla grindžiama dviem pagrindiniais principais, užkertančiais kelią tarptautinės prekybos diskriminavimui (Principles..., 2015):

- *didžiausio palankumo statuso principas* reiškia, kad kiekviena PPO narė turi vienodai palankiai traktuoti visų kitų PPO narių prekes ir paslaugas (jeigu vienai PPO narei suteikiamos palankesnės sąlygos, tokios pat sąlygos turi būti suteiktos ir visoms kitoms PPO šalims narėms);
- *nacionalinio statuso principas* reiškia, kad prekės ir paslaugos, patekusios į šalies PPO narės rinką, būtų traktuojamos ne mažiau palankiai negu lygiavertės vietinės prekės ir paslaugos.

R. Baldwin tarptautinės prekybos sistemos principus vertina kiek kitaip ir išskiria vieną pagrindinį ir penkis specifinius principus, kurie susidėliojo kaip tarptautinės prekybos politikos formavimosi etapai (Baldwin, 2015). Pagrindiniu principu autorius įvardija tai, kad pasaulinė tarptautinės prekybos sistema vienareikšmiškai turi būti grindžiama tam tikromis taisyklėmis, o ne rezultatais. PPO visų pirma orientuota į tarptautinės prekybos projektavimo, įgyvendinimo, atnaujinimo ir vykdymo procedūras, taisykles ir gaires, o ne į eksporto ar rinkos dalių apimčių dalybą. Toks visuotinis principas, remiamas penkiais specifiniais, kurie iš dalies atkartoja anksčiau minėtus PPO principus:

1. *Nediskriminavimas*. Ši taisyklė turi du aspektus: nediskriminavimą pasienyje ir nediskriminavimą už sienos. Nediskriminavimo pasienyje esmė, tai „didžiausio palankumo“ statuso suteikimas, kai bet koks muitų tarifas taikomas vienodai visoms PPO šalims narėms. Numatytos išimtys, pavyzdžiui, laisvosios prekybos susitarimuose, aiškiai kontroliuojamos. Kitas nediskriminavimo principo aspektas vadinamas „nacionalinio statuso principu“, kai kiekvienoje šalyje mokesčiai ir teisės aktai turėtų būti taikomi vienodai vidaus ir importuojamoms prekėms.

2. *Skaidrumas*. Liberalizuoti prekybą ir sumažinti konfliktus yra lengviau, kai politikos gairės, tarptautinės prekybos taisyklės yra aiškiai surašytos ir viešai prieinamos.
3. *Abipusiškumas*. Šalis ar šalių grupė, kuri panaikina tarptautinės prekybos barjerus, gali tikėtis iš kitų šalių ar šalių grupių analogiškų žingsnių. Per visą tarptautinės prekybos politikos gyvavimo ir evoliucionavimo laikotarpį šiam principui buvo nusižengta, kai iš besivystančių šalių nebuvo reikalauta analogiško prekybos barjerų mažinimo. Abipusiškumas leidžia „kerštą/atsaką“, kai viena šalis nustato prekybos apribojimus, sulaukusi iš savo prekybos partnerės tam tikrų apribojimų. Remiantis šiuo principu Rusija pateisina embargą ES žemės ūkio ir maisto produktams.
4. *Lankstumas arba saugos „sklendės“ (angl. valves)*. Kartais PPO šalys narės gali susidurti su vidaus spaudimu pradėti taikyti tam tikras rinkos apsaugos priemones. Šiuo atveju PPO gali leisti taikyti tokias priemones, bet už tai numatant atsakomybę ir griežtą rinkos apsaugos priemonių taisyklių taikymo priežiūrą. Tokios išimtys dažnai taikomos besikuriančioms pramonės šakoms, iš anksto tokias rinkos apsaugos priemones ir jų tikslą suderinus su PPO.
5. *Konsensusas priimant sprendimus*. Kaip ir kiti principai, šis principas taip pat laikui bėgant evoliucionavo ir turi savo išimčių, bet nepaisant to, dauguma PPO sprendimų priimami būtent bendro sutarimo pagrindu.

PPO taisyklės ir procedūros buvo skirtos pasaulio ekonomikai, kurioje prekės buvo gaminamos vienur, o parduodamos kitur, peržengdamos vienos šalies ribas. Spartus gamybos perkėlimas į užsienį, siekiant atpiginti gamybos procesą, aukštųjų technologijų perkėlimas į žemo darbo užmokesčio šalis sujaukė bendrą prekybos sistemą, ir iš esmės jau ne vien galutinės prekės ir paslaugos, bet ir investicijų, *know-how* srantai tapo tarptautinės prekybos objektu. Taigi jau ne vien importo tarifų mažinimas, o intelektinės nuosavybės ir investicijų apsaugos kartu su teisinio reguliavimo aspektais tapo svarbūs tarptautinėje prekyboje, siekiant užtikrinti laisvą abipusį prekių, paslaugų, investicijų, ir žmonių judėjimą (Baldwin, 2015; Damuri, 2012).

Išaugus tarptautinės prekybos sistemos kompleksiskumui, padidėjo ir jos komplikuošanas Nepaisant pastangų gaivinti pasaulio prekybos liberalizavimo derybas, galutinio susitarimo nepavyko pasiekti iki šiol. Per pastaruosius du dešimtmečius pasaulyje sparčiai plinta regioniniai prekybos susitarimai (RPS, *angl. – regional trade agreements RTAs*). 2011 m. PPO duomenimis, pasaulyje galiojo per 300 regioninių prekybos susitarimų, kai 1990 m. jų buvo mažiau negu šimtas (WTO, 2011). Mokslininkai skaičiuoja, kad daugiau nei pusė pasaulio tarptautinės prekybos yra vykdoma bent pagal vieno RPS taisyklės (Horn et al., 2010). Šalims integruojantis ir turint bendrą ekonominę interesą lengviau tarpusavyje susitarti dėl prekybos taisyklių tam tikrame regione, kur vyrauja tapačios ekonominės problemos.

RPA apima įsipareigojimus dėl investicijų apsaugos ir prekybos liberalizavimo, geriausios praktikos priėmimo konkurencijos politikos srityje tiek privačių ir valstybinių subjektų, intelektinės nuosavybės teisių apsaugos, viešųjų pirkimų liberalizavimo. Šios taisyklės apima šalių įsipareigojimus, lengvinančius tarptautinę prekybą, pavyzdžiui, prekių kilmės taisyklių, kokybės standartų pripažinimą, paslaugų liberalizavimą (Damuri, 2012).

Ištirus praktiškai taikomas tarptautinės prekybos politikos prielaidas, nustatytas tarptautinės prekybos politikos sistemos kompleksiskumas ir sudėtingumas. Praėjus jau beveik 70-čiai metų nuo GATT susitarimo pasirašymo nėra patvirtinto galutinio tarptautinės prekybos taisyklių rinkinio, priimtino visoms PPO šalims narėms. Šiame kontekste auga regioninių laisvosios prekybos susitarimų skaičius. Kai atskiros šalys ar šalių grupės susitaria dėl unikalaus tarptautinės prekybos taisyklių rinkinio.

Tokiu būdu daugiašalės prekybos liberalizavimo idėja evoliucionavo iki dvišalių prekybos susitarimų tarp šalių, šalių grupių. Kiekvienu atveju susitariama dėl unikalaus tarptautinės prekybos taisyklių rinkinio, kuris priimtinas abiem derybų pusėms. Pastaruoju metu šie procesai tik stiprėja. Daugiašalės prekybos liberalizavimo derybos atidėtos, o deramasi dėl prekybos liberalizavimo tarp tokių stambių tarptautinės prekybos veikėjų kaip ES ir JAV, ES ir Lotynų Amerikos šalių, ES ir Japonijos.

2.2. Tarptautinės prekybos politikos formos ir jų vertinimas

Tarptautinės prekybos politika vykdoma įvairiomis formomis. Pagrindinės jų yra: laisvoji prekyba ir protekcionizmas. Daugiausia diskusijų kyla dėl laisvosios prekybos sąlygų užtikrinimo. Laisvoji prekyba pasireiškia valstybės ekonomine politika, kai be jokių muitų mokesčių ir suvaržymų visos šalys naudojasi tarptautinio teritorinio gamybos specializavimo privalumais (Black et al., 2009; Snieška et al., 2006). Arba valstybės minimalaus kišimosi (Melnikas, 2008; Vijeikis, Vijeikienė, 2003), arba visiško nesikišimo į tarptautinę prekybą politika, kuri vyksta pagal tarptautinį darbo pasidalijimą ir lyginamojo santykinio pranašumo teoriją. Tokia politika padeda efektyviai paskirstyti pasaulinius išteklius ir maksimizuoti pasaulines pajamas (Žemės ūkio..., 2009; Ekonomikos terminai..., 1999). Laisvoji prekyba, tai ekonominė politika, kur nėra importo tarifų, importo kvotų, eksporto subsidijų ir kitų prekybos apribojimo priemonių (Black et al., 2009).

Laisvosios prekybos politikos priemonių pasirinkimas gali būti vienašalis arba dvišalis, vykdomas įsitraukiant į laisvosios prekybos zoną, kur šalys vykdo tarpusavio prekybą be jokių apribojimų, tačiau palieka sau teisę reguliuoti užsienio prekybą su trečiosiomis šalimis, kurios nėra sąjungos narės (Black et al., 2009). Laisvosios prekybos politika suprantama kaip prekybos dereguliavimo koncepcija (Sullivan et al., 2002). Tarptautinės prekybos sąlygų formavimuisi svarbūs prekybos liberalizavimo ir protekcionizmo apraiškų tarptautinėje prekyboje teoriniai aspektai.

2.2.1. Tarptautinės prekybos liberalizavimo teoriniai aspektai

Prekybos liberalizavimas, importo muitų tarifų mažinimas, importo kvotų panaikinimas ir atsisakymas nuo kapitalo judėjimą ribojančių priemonių buvo integruota ekonominių reformų visumos dalis, pradėta po II Pasaulinio karo. Prekybos liberalizavimo teorijos ir neoliberalizmo populiarumas išaugo pastaraisiais metais, kai buvo pradėtas taikyti orientacijos į rinką požiūris

įvairiose ekonominės politikos srityse. Daugybė literatūros šaltinių plačiai aprašo laisvosios prekybos naudą (WTO, 2010; EBPO, 2010; Abboushi, 2010; Hoffmann, Holtemoller, 2010; Edge, 2010; Akerman, Forslid, 2009; Love, Lattimore, 2009; EC, 2006 ir kiti), kai kurios jos keliamos grėsmės yra nutylimos arba minimos tik abstrakčiai. Kiekvienas ekonominis reiškinytis turi dvi puses, tad svarbu išsiaiškinti, kuri pusė nusveria kitą, ar vis dėlto laimi pranašumai ar trūkumai prekybos liberalizavimo procese. Plėtojant anksčiau aprašytą laisvosios prekybos apibrėžimą, išskiriami pagrindiniai prekybos be apribojimų privalumai:

- **Rinkos atvirumas** – jo naudą prekybos partneriai jaučia nedelsiant po prekybos barjerų pašalinimo, kai neribojamas prekių ir paslaugų judėjimas tarp šalių (APEC, 2001). Dažnai gaunama nauda matuojama ekonominio augimo tempu, darbo našumo didėjimu, pragyvenimo lygio kilimu, infrastruktūros tobulinimu, inovacijų lygio augimu ir netgi taikos visame pasaulyje propagavimu (EBPO, 2010).
- **Prekybos kūrimo efektas** – laisvosios prekybos zona sukuria tuos prekybos srautus, kurių nebūtų, jei nebūtų pasirašomas susitarimas. Papildoma pasiūla gimsta iš efektyviau dirbančio gamintojo pusės, taip prisidedama prie nacionalinės gerovės kūrimo (Suranovic, 1998). Šio efekto dydis priklauso nuo pasiūlos ir paklausos elastingumo.
- Tarptautinės prekybos ir investicijų srautų padidėjimas yra pagrindiniai **ekonominio augimo** katalizatoriai. Iš kurių tarptautinė prekyba paaiškina apie ketvirtadalį darbo našumo lygio padidėjimą ES lygmeniu (EC, 2006). Mokliškai įrodyta, kad atviros ekonomikos auga tris kartus sparčiau nei uždaros ekonomikos (EBPO, 2010). Tačiau, tarptautinė prekyba yra tik vienas iš daugelio faktorių, darančių įtaką ekonominiam augimui. Prie viso to dar turi prisidėti efektyvi ekonominė politika (Love, Lattimore, 2009).
- **Santykinis pranašumas**, kaip specializacijos pasekmė priskiriamas prie pagrindinės naudos, gaunamos iš prekybos liberalizavimo (APEC, 2001). Ekonominė nauda pasiekama specializuojantis tų prekių gamyboje, kur alternatyvieji kaštai yra mažesni (Edge, 2010).

- **Užimtumas.** Duomenys apie pramonės darbuotojų užimtumą patvirtina teiginį, kad eksporto apimčių didėjimas prisideda prie užimtumo didėjimo (Love, Lattimore, 2009). Užimtumas didės eksportuojančiose pramonės šakose, importuojančių pramonės šakų darbuotojai turės būti perkelti į kitus sektorius dėl padidėjusios konkurencijos. Konkurencija prisidėjusi prie bendro kainų lygio mažėjimo didins vartotojų perkamąją galią ir paklausą tuose sektoriuose, kuriuose bus steigiamos naujos darbo vietos (EC, 2006).
- **Investicinio klimato gerinimas.** Sudarytos geresnės prekybos sąlygos, t. y. pasikeitimas prekėmis ir paslaugomis lemia laisvesnį kapitalo judėjimą, skatina investicijas. Augančios investicijų apimtys prisideda prie gyventojų gerovės kūrimo (Mehta, Smita, 2007).
- **Monopolijų prevencija.** Dar tarpukario metais buvo nustatyta, kad laisvoji prekyba yra efektyvi priemonė monopolinėms galioms rinkoje riboti (Lovasy, 1941). Šis teiginys paaiškinamas tuo, kad didesnė konkurencija iš užsienio skatins ieškoti efektyvesnių gamybos būdų, sąnaudų mažinimo, prisidės prie darbo našumo augimo, o tai bus per aukštų kainų prevencija.
- **Apsikeitimas žaliavomis.** Laisvoji prekyba sudaro palankias sąlygas keistis pertekliniais žaliaviniais produktais. Tai leidžia sukurti dvigubos naudos efektą, t. y. jaučiamą abiemis šalims, tačiau šioje vietoje gali kilti ir tam tikrų iššūkių suvaldyti minėtą procesą. Netolygus žaliavinių medžiagų pasiskirstymas tarp šalių gali provokuoti tam tikrą įtampą tarptautiniu mastu (WTO, 2010).
- **Prekyba pramonės šakos viduje.** Laisvoji prekyba tarpsektoriniu lygmeniu keičiama prekyba šakos viduje, kuri atneša daugiau naudos iš sukurto santykinio pranašumo. Prekybos paspartėjimas pramonės šakos viduje leidžia gauti naudą iš platesnės rinkos (Bernatonytė, 2009).
- Specializacija, kuri, kaip buvo minėta, yra sąlygojama laisvosios prekybos, leidžia įmonėms pasiekti **masto ekonomiją**, padidinti gamybos mastus, keliant įmonės veiklos efektyvumą (Akerman, Forslid, 2009). Tai ypač svarbu tuose sektoriuose, kurie turi aukštas pastovias gamybos sąnaudas ir kur reikalingos didelės investicijos (Pukelienė, Maksvytienė, 2008).

- **Laimėjimai iš valiutų kursų.** Šalys, turėjusios pastovų valiutos kursą, demonstravo ypač sparčius eksporto ir importo augimo tempus (Malpass, 2005). Fiksuotų ir lanksčių valiutos kurso režimų gerovės reitingas priklausė nuo pereinamojo kurso, kuriuo „pririšama“ valiuta, ir tarptautinės substitucijos elastingumo lygio. Pasirinktas lankstusis valiutos kursas, susietas su euru, turėjo daugiau įtakos gerovei negu pastovus valiutos kursas, pasirinktas euro atžvilgiu (Hoffmann, Holtemoller, 2010).
- **Gamybos efektyvumas.** Atsivėrimas užsienio konkurencijai verčia pramonės subjektus ieškoti efektyvesnių gamybos būdų ir didinti konkurencingumą tarptautiniu mastu (EC, 2006). Geresnis išteklių panaudojimas didina produktyvumą ir prekių gamybos bei paslaugų apimtį. Padidėjusi konkurencija skatina ieškoti naujų inovatyvių gamybos metodų, naujų technologijų diegimą, naujų rinkodaros ir paskirstymo priemonių paiešką (Edge, 2010).
- **Didesnis bendradarbiavimas.** Laisvoji prekyba taip pat sąlygoja koncentracijos ir konsolidacijos spartėjimą, nes padidėjusios konkurencijos sąlygomis įmonės siekia stiprinti savo pozicijas jungiantis su kitomis įmonėmis ar paskirstant gamybos procesus netgi tarp skirtingų subjektų skirtingose pasaulio šalyse. Kuriamas vadinamasis tarptautinės gamybos ir rinkodaros tinklas, kuris taip pat prisideda prie investicijų plėtros, tarptautinės prekybos apimčių didėjimo (EBPO, 2008).
- **Augantis pragyvenimo lygis.** Dėl užsienio prekybos spartėjimo atsiradęs ekonominis augimas prisideda prie vartotojų realiųjų pajamų didėjimo. Mokliškai nustatyta, kad šalys, atvėrusios savo rinkas, sėkmingiau mažina skurdo lygį šalyje (Dollar, 2004).
- Laisvoji prekyba didina **produktų įvairovę** rinkoje (Butkevicienė et al., 2008). Tokiu būdu vartotojai gali patenkinti specifinius, išrankiausius poreikius (Gustafsson, Segerstrom, 2010; Edge, 2010).
- **Žemesnės kainos.** Dar vienas laisvosios prekybos teigiamas efektas – kainų vidaus rinkoje mažėjimas dėl mažesnių importo kainų. Tačiau pastebėtina, kad šis efektas yra trumpalaikis, pamažu kainų lygis tarp šalių

susilygina (APEC, 2001; EC, 2006; Mehta, Smita, 2007). Kainų mažėjimo vidaus rinkoje efektas vertinamas dvejopai, nes jis naudingas vartotojams, tarpiniam vartojimui, tačiau gamintojams yra žalingas, ir jie laikui bėgant pasitraukia iš rinkos, kai kainų lygis ir gaunama nauda neatsveria transportavimo ir sandėliavimo kaštų (Love, Lattimore, 2009).

Kaip jau buvo minėta, laisvoji prekyba turi ne tik teigiamų, bet ir neigiamų efektų. Dažnai pasitaiko, kad matomi laisvosios prekybos koncepcijos trūkumai susiję ne su pačia koncepcija, o su jos įgyvendinimo priemonėmis. Dažniausi argumentai prieš laisvąją prekybą yra šie:

- **Agresyvi įėjimo į rinką strategija.** Vietinės įmonės susiduria su agresyvia importuojančių įmonių politika ir yra priverčiamos rinktis, ar konkuruoti kaina (tai yra greitesnis poveikio būdas), ar imtis ne kainomis grįstomis rinkodaros strategijos tam, kad būtų apsaugota turima rinkos dalis ir efektyviai didinami pardavimai (Feaver, 2004).
- **Prekybos įvairinimas (diversifikacija)** kartais gali sąlygoti ekonominės gerovės mažėjimą. Šis efektas pastebimas, kai yra žymus kainų skirtumas tarp laisvosios prekybos zonos rinkos ir pasaulinių kainų (Suranovic, 1998). Nepaisant šios tikimybės, žemi prekybos apribojimai arba jų nebuvimas dažniausiai veda prie prekybos kūrimo efekto (APEC, 2001).
- **Prekybos disbalansas.** Kiekviena šalis turi paklausą kitos šalies prekėms ir paslaugoms, ir teoriniu požiūriu šie skaičiai turi daugmaž sutapti, nes kitu atveju kažkuri šalis kentės. Šis efektas gali pasireikšti ilguoju laikotarpiu (EBPO, 2010). Šioje situacijoje neturtingos besivystančios ar mažiausiai išsivysčiusios šalys yra pažeidžiamesnės ir privalo turėti specifinių lengvatinių sąlygų, kurios padėtų išvengti prekybos disbalanso efekto, prekiaujant su turtingomis išsivysčiusiomis šalimis (Confronti, Salvatici, 2004). Dėl šios rizikos besivystančių ir mažiausiai išsivysčiusių šalių interesus tarptautinėje prekyboje gina PPO ir kitos organizacijos.
- Laisvoji prekyba didina tarptautinės **prekybos sistemos kompleksškumą** ir lemia papildomas sąnaudas sandoriams atlikti (valiutų kursų keitimo, logistikos, sandėliavimo prasme). Prisitaikymas prie laisvosios prekybos

sąlygų reikalauja papildomų investicijų (prisitaikymui prie naujų standartų ar produktų kilmės nustatymo taisyklių ir pan). Individualių prekybos sąlygų tarp šalių įgyvendinimas tampa iššūkiu verslui, o tai kartais skatina verslo subjektus pasitraukti iš rinkos (APEC, 2001).

- Tam tikrai atvejais laisvoji prekyba gali lemti **ekonominį nestabilumą** šalyje, tai ypač būdinga toms šalims, kurios yra priklausomos nuo globalių rinkų, vienos šalies rinkos ir pan. Taip yra todėl, kad verslo subjektai, jų darbuotojai, o kartais netgi ir vartotojai yra pažeidžiamesni ekonominių pokyčių, atsirandančių prekybos partnerės šalyje (Edge, 2010). Didėjanti industrinių šalių tarpusavio sąveika gali turėti neigiamos įtakos besivystančių šalių politinei, ekonominei sistemai (Moonhawk, 2006).
- **Ekonominio atsilikimo pavojus.** Kadangi ekonominis augimas yra netolygus pasaulyje, kai kurie regionai gali nukentėti nuo laisvosios prekybos neigiamų efektų labiau negu kiti, ypač tokiu atveju, kai šalies piniginis vienetas silpnas, valiutos kursas nestabilus, nes tai gali apriboti šalies importą ir eksportą (Malpass, 2005).
- **Nelankstumas.** Specializacija lemia koncentravimąsi tam tikroje siauroje tam tikros veiklos, žinių ir įgūdžių srityje. Tai trukdo prisitaikyti prie nepastovios laisvosios rinkos su esama didele konkurencija. Kyla institucinis iššūkis reaguoti laiku į dinamišką aplinką daugiašalėje prekybos sistemoje, kurioje dalyvauja daugiau nei 150 šalių (EBPO, 2008).
- **Struktūrinis nedarbas.** Importo augimas neišvengiamai sąlygoja užimtumo mažėjimą tam tikruose sektoriuose. Trumpalaikėje perspektyvoje gali atsirasti struktūrinis nedarbas. Dažnai tam tikro specifinio sektoriaus darbuotojams gali būti sudėtinga surasti darbą augančiose ūkio šakose, todėl reikalingas valstybės įsikišimas (Edge, 2010).
- Kylantys **sunkumai, siekiant įkurti naujas pramonės šakas** ar išsilaikyti besivystančioms pramonės šakoms, lemia trumpalaikės valstybinės apsaugos politikos poreikį (Edge, 2010).
- Stipri konkurencija gali sukelti **įmonių restruktūrizavimą**. Įmonių restruktūrizavimas panaikina daug darbo vietų, iš kurių daugelis priklauso

specialistams profesionalams ir vadybininkams, bet tuo pačiu metu sukuriama efektyvesnė esama darbo vieta, didinamas darbo našumas (Shirmer, Goetz, 1996). Jei įmonės yra nepalankioje konkurencinėje padėtyje, net restruktūrizavusios savo veiklą negalės pasivyti konkurentų.

- **Susirūpinimas aplinkosauga.** Produktų gamyba, jų vartojimas bei perkėlimas iš vienos pasaulio vietos į kitą turi savo aplinkosaugines sąnaudas, kurios retai yra įtraukiamos į galutinę kainą (Edge, 2010). Vietinių produktų vartojimas toje teritorijoje, kur jie buvo pagaminti, yra daug palankesnis aplinkai, negu produktų transportavimas ilgus atstumus. Argumentuojama, kad laisvoji prekyba gali pakenkti aplinkai, kadangi mažiausiai išsivysčiusios šalys neturi ką eksportuoti, išskyrus gamtinius išteklius, taip eikvodamos jų rezervus. Šalių, turinčių griežtą taršos kontrolės sistemą, gyventojai gali importuoti prekes iš kitų šalių, kuriose teisės aktai nereglamentuoja taršos (Economics help, 2010).
- **Pirminių (neperdirbtų) produktų eksportas.** Daugelis besivystančių šalių priklauso nuo pirminių produktų gamybos ir eksporto. Pasaulinės kainos gali svyruoti, o šios prekės generuoja mažas pajamas, jų paklausos elastingumas yra žemas ekonominio augimo atžvilgiu. Šių produktų paklausa praktiškai neisiks (Economics help, 2010).
- **Didesnė konkurencija.** Aukštesnio lygio konkurencija vidaus rinkoje didina darbo našumą, kelia įmonių veiklos efektyvumą ir sumažina kainas vartotojams, tačiau negebančios konkuruoti įmonės turi mažinti personalo skaičių arba užsidaryti, o tai veda prie darbo vietų praradimo (EC, 2006). Visos šalys laisvosios prekybos zonoje konkuruos tarpusavyje dėl tų pačių vartotojų. Sudėtinga pasiekti masto ekonomijos dirbant aršios konkurencijos sąlygomis (Edge, 2010).
- **Dempingas.** Šalys, turinčios tam tikrų produktų perteklių, gali pardavinėti savo produktus žemiau savikainos pasaulinėje rinkoje. Tokiu atveju net efektyviai dirbančios įmonės gali patirti suknumų ir finansinių nuostolių, jei dempingavimo procesas užsitęs, įgaus sistemiskumo bruožų (Edge, 2010). Be to, šalys, kurių ekonomika daugiausia priklauso nuo žemės ūkio

sektoriaus, o eksporto pajamos yra gerokai mažesnės nei importo kaina, kurią šalys moka už aukštos pridėtinės vertės importuotus produktus, gali padidinti užsienio skolos lygį (Gustafsson, Segerstrom, 2010).

- **Eksporto koncentracija.** Tam tikrų prekių eksporto koncentracija atsiranda kaip reikšmingas kintamasis, galintis paaiškinti eksporto pajamų nestabilumą (Hamid, 2010). Ne tik produktų eksporto koncentracija yra pavojinga šaliai, bet ir eksporto rinkų koncentracija, t. y. kai eksportas keliauja tik į vieną pagrindinę rinką. Šalis tampa priklausoma nuo ekonominės, politinės, socialinės situacijos, esančios kitoje šalyje, ir tos sąlygos gali būti sunkiai nuspėjamos (Gustafsson, Segerstrom, 2010). Eksporto koncentracijos pavojus atsiranda tada, kai šalies BVP daugiausia generuoja eksportas, šalis neturi vidinių išteklių diversifikuoti ekonominę veiklą. Esant tokiai situacijai investuotojai turi prisiimti didesnę investavimo riziką arba perkelti savo kapitalą kitur (Palumbo, 2008).
- **Nesažininga konkurencija.** Esant stipriai konkurencijai, įmonės gali imtis tam tikrų nesažiningų veiksmų, slaptų susitarimų tam, kad padidintų savo pajamas, didėja pramoninio šnipinėjimo pavojus (Palumbo, 2008). Įmonės, intelektinės nuosavybės savininkės, praranda pardavimus, mažėja jų pelnas ir gali būti prarasta gera įmonės reputacija.
- **Kultūrinis identitetas.** Daugelis šalių deklaruoja, kad nori apsisaugoti nuo amerikonizacijos arba šalių veiklos komercializavimo. Deklaruoja, kad ne viskas gali būti parduodama, kad egzistuota šalies kultūrinis identitetas, tradicijos, istorija įpročiai ir kt. (Economics help, 2010). Rinkų integracija sukelia skirtingų kultūrų susidūrimą, maišymąsi ilguoju laikotarpiu, tam tikrų kultūrų nykimą ir pan. (Olivier et al., 2008).
- **Klaidinimas.** Didžiulis prekių ir paslaugų kiekis rinkoje skatina gamintojus kurti išskirtines prekes ar paslaugas, bet tai reikalauja papildomų išlaidų ir daug investicijų. Todėl gamintojai gali bandyti klaidinti vartotojus, suteikti jiems netikslią arba neišsamią informaciją ant produkto pakuotės, imituoti gerai žinomus prekinis ženklus ir kita (Malcolm, Krievina, 2008).

- **Žemesnė produktų kokybė.** Rinkos atvėrimas trečiosioms šalims sukelia daug abejonių dėl produktų kokybės. Kokybės standartai skiriasi tarp šalių ir nėra unifikuoti šalims prisijungus prie bendrosios rinkos. Aukštesnių, nei būtina, produktų kokybės standartų taikymas gali tapti rimta rinkos apsaugos priemone, o tai stabdo importą (Malcolm, Krievina, 2008).

Išvardyti laisvosios prekybos naudos ir galimų grėsmių elementai gali būti susiejami tarpusavyje, nes kiekvienas teigiamas prekybos liberalizavimo efektas turi atsvarą – neigiamą efektą. Visi laisvosios prekybos efektai gali būti grupuojami trimis lygmenimis: šalies, įmonės ir vartotojo, o tai atspindi prekybos proceso kompleksumą (2.3 lentelė).

2.3 lentelė. Laisvosios prekybos nauda ir grėsmės

LYGIS	NAUDA	GRĖSMĖ
ŠALIS	Rinkos atvirumas	Agresyvi įėjimo į rinką strategija
	Prekybos kūrimo efektas	Prekybos įvairinimas, disbalanso grėsmė, prekybos sistemos kompleksškumas
	Ekonominis augimas	Ekonominis nestabilumas Ekonominio atsilikimo pavojus
	Santykinis pranašumas	Nelankstumas
	Užimtumas	Struktūrinis nedarbas
	Investicinio klimato gerinimas	Sunkumai, siekiant įkurti naujas pramonės šakas
	Monopolijų prevencija	Įmonių restruktūrizavimas
	Pasikeitimas žaliavomis	Susirūpinimas aplinkosauga
	Prekyba pramonės šakos viduje	Pirminių (neperdirbtų) produktų eksportas
ĮMONĖ/ ORGANIZACIJA	Masto ekonomija	Didesnė konkurencija
	Laimėjimai iš valiutų kursų	Dempingas
	Gamybos efektyvumas	Eksporto koncentracija
	Didesnis bendradarbiavimas	Nesąžininga konkurencija
VARTOTOJAS	Augantis pragyvenimo lygis	Kultūrinis identitetas
	Produktų įvairovė	Klaidinimas
	Žemesnės kainos	Žemesnė kokybė

Šaltinis: Drożdż, Miśkinis, 2011a.

Iš pateiktų duomenų matyti, kad prekybos liberalizavimo didžiausia įtaka yra stebima šalies lygmeniu. Rinkos atvirumas ir prekybos spartėjimo

efektas veda prie spartesnio ekonomikos augimo, kuris yra pagrindinis gerovės didinimo veiksnys. Jis taip pat sukuria palankias sąlygas verslo pradžiai ir plėtrai, kuri yra papildoma paskata investicijoms ir gamybos augimui. Prekybos partneriai skatinami ieškoti geresnių laisvosios prekybos plėtojimo būdų, atsižvelgiančių į besivystančių, ekonomiškai silpnesnių šalių interesus.

Ekonominės literatūros apžvalga parodė, kad nėra paprastų atsakymų į daugelį iškeltų tarptautinės prekybos klausimų. Prekyba gali būti galinga jėga formuojanti konstruktyvius pokyčius, tačiau ji taip pat gali atnešti problemų ir neaiškumų. Pagrindinis uždavinys yra liberalizuoti prekybą pagrįstai ir išvengti daugybės trūkumų arba maksimaliai sumažinti neigiamą įtaką, pasiruošti neigiamiems prekybos liberalizavimo efektams.

Disertacijoje siekiama įvertinti laisvosios prekybos sutarimų galimą poveikį Lietuvai, visame ES bendrosios prekybos politikos kontekste. Gilesnė analizė leis pasirinkti efektyvius prisitaikymo prie besikeičiančios prekybos aplinkos būdus ir priemones, kurios leistų mažai atvirai ekonomikai, tokiai, kaip Lietuva, minimizuoti galimą neigiamą poveikį tam tikram sektoriui, būtent žemės ir maisto ūkiui.

2.2.2. Netarifinis prekybos reguliavimas ir protekcionizmo transformacijos

Nevienodas atskirų šalių vystymasis, ekonominės ir politinės krizės, užsienio ekonominių santykių stiprinimas lėmė tai, kad importo muitai dažnai neužtikrina reikiamo lygio nacionalinių rinkų apsaugos. Todėl šalių vyriausybės imasi naudotis netarifiniu reguliavimu. Pastarųjų tarptautinės prekybos reguliavimo priemonių taikymo mastas nuolat auga. Pasaulio BVP kritimas po pasaulinės ekonominės finansinės krizės leido daryti prielaidas apie šalių taikomas protekcionizmo priemones prekyboje, o tai ribojo laisvus prekių judėjimo srautus (Armelius et al., 2014).

Atsižvelgiant į tarptautinės prekybos liberalizavimo sąlygas pagal PPO taisykles, šalys turėjo užtikrinti tolygų perėjimą nuo importo muitų taikymo

prie netarifinio prekybos reguliavimo (Solodkovska, Olefirenko, 2014). Tokiu būdu netarifinis reguliavimas tapo viena svarbiausių tarptautinės prekybos reguliavimo instrumentų, ir jo reikšmė nuolat auga. Netarifinio reguliavimo priemonių taikymo politika, kitaip nei paprasti importo muitai, nėra tokia skaidri ir gali turėti stiprų ekonominį poveikį tarptautinės prekybos mastui ir vertei, arba abiem (Non-tariff..., 2013).

Nuo II Pasaulinio karo pabaigos, kai vidutinis importo muitų tarifų lygis buvo apie 50 proc., dabar išsivysčiusių šalių vidurkis siekia apie 4 proc., besivystančių šalių – tik 13 proc. Pasauliniu lygiu daugiau nei pusė pasaulio prekybos vyksta be muitų (Solodkovska, Olefirenko, 2014).

Turint omeny didelę netarifinio reguliavimo priemonių įvairovę, skirtingi autoriai ir tarptautinės organizacijos siūlė įvairias netarifinio reguliavimo priemonių klasifikavimo sistemas (Solodkovska, Olefirenko, 2014; Armelius et al., 2014; Non-tariff..., 2013). UNCTAD, PPO ir EBPO ekspertų 2009 metais buvo pasiūlyta bendra netarifinio reguliavimo priemonių klasifikacija (Berden, 2009). Ji apėmė **importo reguliavimo priemones** (techniniai standartai: sanitariniai, fitosanitariniai reikalavimai, techninės prekybos kliūtys, patikrinimo prieš išsiuntimą taikymą (*pre-shipment inspection*); ne techninės priemonės: kvotos, licencijos, draudimai, kainų kontrolė, papildomi mokesčiai ir rinkliavos, kitos finansinės priemonės, prekių paskirstymo apribojimai, subsidijos vietos gamintojams (neskaitant eksporto subsidijų), vyriausybės pirkimų apribojimai, intelektinės apsaugos reikalavimai, prekių kilmės nuorodų taikymas ir kt. ir **eksporto reguliavimo priemones**, kaip antai eksporto subsidijos, eksporto licencijos, draudimai ir kt.

Visa tai papildoma procedūriniais barjeriais, kai licencijų išdavimo laikas vilkinamas, procedūros surašytos neaiškiai, šalių prekybos partnerių produktų kokybės standartai neatitinka, galioja pertekliniai reikalavimai ir t. t.

Netarifinio reguliavimo priemonių taikymas, gali būti dar skirstomas į **pozityvų** ir **negatyvų** (Solodkovska, Olefirenko, 2014). Pirmuoju atveju, skatinama eksporto potencialo plėtra, pasirinktos priemonės nesukuria apribojimų vietinei gamybai arba eksportui, užtikrina prekybos apimčių

augimą, pasitelkiamos eksportuojamų prekių populiarinimo užsienio šalyse priemonės, palengvina prekybos procesą ir keitimasi prekėmis, sumažina sandorių sudarymo sąnaudas, garantuoja produktų kokybę ir užtikrina viešųjų gėrybių prieinamumą. Antruoju atveju pasireiškia tiesioginiai tarptautinės prekybos apribojimai ar diskriminacinių priemonių taikymas importuojamoms prekėms. Tai mažina visų pasaulio šalių ekonominę gerovę, iškreipia prekybos struktūrą, paveikia geografinę eksporto kryptį, trukdo prekybos plėtrai.

Stebima tradicinių prekybos reguliavimo priemonių transformacija į paslėpto protekcionizmo priemones. Netarifinių prekybos reguliavimo priemonių taikymas protekcionizmo tikslais gali sukelti prekybos karą, kuris turės neigiamą poveikį pasaulio prekybos sistemai, kaip visumai ir gali užkirsti kelią tolesniam pasaulio ekonomikos atsigavimui (Armelius et al., 2014; Berden, 2009). 2008 m. pasaulinės ekonominės krizės metu pasaulio gamybos apimtys, eksportas ir importas krito vienu metu ir lėmė protekcionistinius prekybos politikos veiksmus, siekiant apriboti importą ir palaikyti vietos gamintojus. Prarastos pajamos viršijo gautą laikiną naudą (Moon, 2015).

Išsivysčiusios pasaulio šalys dažnai kritikuojamos dėl protekcionistinės žemės ūkio politikos, o tai neleidžia besivystančioms šalims intensyviau skverbtis į tarptautinę rinką. Besivystančios šalys turi gana didelį potencialą didinti eksporto apimtį į kitas pasaulio šalis, tačiau susiduria su importo barjeriais, ir tai sunkina įėjimą į kitos šalies rinką. Protekcionizmas suprantamas kaip valstybės ekonominė politika, siekianti apsaugoti nacionalinę ekonomiką nuo kitų šalių kompetencijos (Snieška ir kt., 2006), naudojant tarifinių ir netarifinių prekybos politikos instrumentų visumą (Berden, 2009; Vijeikis, Vijeikienė, 2003). Autorių kolektyvas nustatė, kad labiausiai importą iš besivystančių šalių ribojančios priemonės ES yra: valstybės reguliavimas, komplikotos muitinės procedūros, licencijavimo ir sertifikavimo tvarka, techniniai standartai ir kokybės reikalavimai, tarp jų sanitariniai, fitosanitariniai reikalavimai (Chaudhari et al., 2012).

Darytina prielaida, kad išsivysčiusios šalys žemės ūkio importui taiko vos 5 proc. vidutinį importo muitą prekėms iš besivystančių šalių, bet tuo pačiu

taiko netarifinio reguliavimo priemonės, tokias kaip aukštesni kokybės standartai ir kiti procedūriniai reikalavimai. Tokiu atveju, priklausomai nuo taikomų netarifinio reguliavimo priemonių, atskiros produktų grupėms importo maito ekvivalentas gali išaugti iki 27 proc. Tai reiškia, kad kai ūkininkai iš besivystančių šalių nori eksportuoti žemės ūkio produktus į išsivysčiusias šalis, jie turi konkuruoti su ūkininkais iš išsivysčiusių šalių, kurie subsidijuojami, o pirmieji turi gauti reikiamus leidimus akredituotose laboratorijose, rasti veiksmingą ir pigų transportavimo būdą, atlikti pasienio kontrolę ir patikrinimą paskirties šalyje (World..., 2015).

Po finansų krizės 2008 metais buvo stebimas staigus tarptautinės prekybos apimčių kritimas pasauliniu mastu, o po pradinio atsigavimo jo augimo tempas buvo neįprastai lėtas, palyginti su pasaulio BVP augimu. Dingusią pasaulio prekybą literatūroje aiškina keletas versijų: 1) tai finansinis neapibrėžtumas darė neigiamą poveikį kreditų sistemai ir investicijoms; 2) ekonominės situacijos neapibrėžtumas neigiamai veikė patį prekybos procesą; 3) „paslėptasis“ protekcionizmas (Armelius et al., 2014).

Ilguoju laikotarpiu prisitaikymas prie netarifinio prekybos reguliavimo priemonių gali užtikrinti eksportuotojams iš besivystančių šalių didesnę produkto kokybę, augančią pridėtinę vertę ir didesnes kainas ateityje. Tačiau trumpuoju laikotarpiu numatomi prekybos apribojimai, netarifinės prekybos reguliavimo priemonės gali neigiamai paveikti besivystančių šalių eksporto konkurencingumą, nes tiesiogiai didina gamybos sąnaudas (World..., 2015).

Taikomų tarptautinės prekybos politikos priemonių stebėsenos sistemos diegimas galėtų būti svarbus įrankis siekiant išsiaiškinti neskaidrius prekybos ribojimo atvejus, kai prisidengiama netarifiniu reguliavimu, ir sumažintų ginčų tarp šalių skaičių (Chaudhari et al., 2012; Zahrnt, 2010).

Tiek neoklasikinės, tiek liberalios prekybos politikos atstovai pastebėjo, kad autoritarinėse šalyse prekybos liberalizavimas sutinkamas su pasipriešinimu, nes tokių šalių vyriausybės yra stipriai veikiamos interesų grupių, kurios visais būdais siekia stiprinti savo pozicijas. Moksliskai įrodyta, kad tiek demokratinės, tiek autoritarinės šalys kartais pasitelkia

protekcioništes priemonės tarptautinėje prekyboje, siekdamos išvegti įtampos vietos rinkoje ir nepasitenkinimo iš vietos gamintojų, taip ribojant importą (Tussie, 2009). Protekcionizmas istoriniu laikotarpiu periodiškai stiprėdavo ir įgudavo tokius pavidalus, kuriuos sunku apskaičiuoti. Kyla abejonių, ar visos šalys, intensyviai pradėjusios prekybos liberalizavimo procesą, gavo teigiamą impulsą ekonominiam augimui (Tussie, 2009). Pats prekybos liberalizavimo procesas nieko nereiškia, jei šalis nėra jam pasiruošusi, jei po prekybos liberalizavimo tikslo priedanga taiko paslėptas netarifinio reguliavimo priemonės, apsunkinančias prekybą. Tokiu būdu laukiamo teigiamo prekybos liberalizavimo efekto galima ir nesulaukti. Tai paaiškina faktą, kodėl per santykinai trumpą laiką prekybos politikoje buvo diegiamos naujos reformos.

2.3. Tarptautinės prekybos sąlygų kaita Lietuvoje

Lietuva po Nepriklausomybės atkūrimo 1990 metais perėjo keletą esminių etapų tarptautinės prekybos politikoje, tai iš esmės keitė šalies prekybos sąlygas su kitomis pasaulio šalimis. Mokslinėje literatūroje skiriami keturi pagrindiniai Lietuvos tarptautinės prekybos politikos raidos etapai (Travkina, 2015; Travkina, Tvaronavičienė, 2011). Minėtų autorių skirstymą siūloma papildyti. Lietuvos tarptautinės prekybos politikoje išryškėja šeši etapai, kurių kiekvienas trunka apie penkerius metus (2.4 lentelė).

Pokyčiai Lietuvos tarptautinės prekybos sistemoje siejami su keliais įvykiais. Pirma, su 1990 m. Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimu (Lietuvos..., 2015). Antra, tarptautinės prekybos liberalizavimo procesai Lietuvoje prasidėjo 1993 metais, kai vėl buvo pradėti spausdinti litai, jie pakeitė laikinuosius Lietuvos pinigų talonus. Nuo 1994 m. balandžio 1 d. litas buvo susietas su JAV doleriu, kas prisidėjo prie tarptautinės prekybos plėtos. 1993 m. buvo priimti svarbūs teisės aktai: LR muitų tarifų įstatymas (1993 m. balandžio 27 d. Nr. I-138), LR muitinės įstatymas (1993 m. balandžio 29 d. Nr. I-140), patvirtintas Tarnybos Lietuvos muitinėje statusas (kitaip Muitinės kodeksas) ir Muitinės taisyklės. Vėliau sekė PPO narystė (2001) ir ES integracija (2004).

2.4 lentelė. Lietuvos tarptautinės prekybos sąlygų kaita po 1990 metų

Laikotarpis	Tarptautinės prekybos turinys	Derybinės kryptys	Stadija
1990–1995	Prekybos liberalizavimas su Baltijos šalimis, Europos ekonomine bendrija, atkurta nacionalinė valiuta, susieta su JAV doleriu	Baltijos šalys Europos ekonominė bendrija	Teisinio reglamentavimo
1995–1999	prašymas priimti į ES, pasirašytas daugiašalis Bendrasis susitarimas dėl muitų tarifų ir prekybos; gautas oficialus pakvietimas ES deryboms; ES vienašališkai panaikino importo muitus lietuviškos kilmės prekėms; netarifinių barjerų prekybai mažinimas iš Lietuvos pusės; pradėtos taikyti eksporto subsidijos	Derybos su ES ir PPO	Pasiruošimo ES ir PPO narystei
2000–2003	iki 2001 metų panaikinti visi importo muitai ne žemės ūkio produktams, sumažintas vidutinis importo muitų tarifų lygis, atsisakyta eksporto subsidijų, PPO narystė, litas susietas su euru.	Narystė PPO	Apšilimo
2004–2008	Įvedamos eksporto grąžinamosios išmokos	Narystė ES	Aktyvaus augimo
2009–2013	Atsigavimo po pasaulinės ekonominės krizės laikotarpis		Prisitaikymo prie naujų sąlygų
Nuo 2014	Rusijos embargas žemės ūkio ir maisto produktams; panaikintos eksporto subsidijos; tarptautinės prekybos žemės ūkio ir maisto produktais diversifikavimas	Prekybos liberalizavimo derybos ES lygmeniu	Kokybinio perversmo

Šaltinis: sudaryta autorės.

Tik prasidėjus deryboms dėl ES narystės 2002 m. litas buvo susietas su euru, kad sėkmingai integruotis ES rinkoje. Iš esmės pirmieji du etapai (1990–1995 m. ir 1995–1999 m.) yra pasiruošimo etapai: pirmasis – techninio pasiruošimo, antrasis – praktinio pasiruošimo, kai buvo sudarinėjami įvairaus lygio tarpvalstybiniai susitarimai. Jau 1995 metais Lietuva pasirašė daugiašalį Bendrąjį susitarimą dėl muitų tarifų ir prekybos (ang. *General Agreement to*

Tariff and Trade (GATT)), kuri ratifikavusi 2001 m. tapo visateise PPO nare ir prisiėmė visus su tuo susijusius įsipareigojimus.

Pasirengimo stojimui į PPO procesas nulėmė tai, kad buvo panaikinti tokie netarifiniai barjerai prekybai, kaip minimalios importo kainos ar diskriminaciniai mokesčių režimai, kai kurių alkoholinių, cukraus ir naftos gaminių importui. Vis dėlto galima teigti, kad narystė PPO ir su tuo susiję Lietuvos institucijų įsipareigojimai liberalizuoti prekybą buvo ne tokie reikšmingi, šalinant kliūtis prekybai kaip regioniniai susitarimai, ypač susitarimai su ES (Vilpišauskas, 2000).

PPO narystė suteikė šaliai stabilumo ir patikimumo užsienio prekyboje, o tai lėmė didesnę partnerių ir investuotojų pasitikėjimą. Lietuvos prekyba su trečiosiomis šalimis tapo liberalesnė, skaidri ir nuspėjama. Narystė PPO buvo svarbi eksporto skatinimo bei verslo aplinkos gerinimo priemonė. Nuo tada, Lietuva pamažu pajudėjo prekybos liberalizavimo linkme, įvesdama supaprastintą tarifą ir tuo pačiu metu sumažindama vidutinį importo muitų tarifų lygį iki tarptautiniu mastu priimtino (Europos Komisija, 2013). Narystė PPO prisidėjo prie tolesnio sėkmingo ES integracijos proceso.

2004 metais įstojusi į ES, Lietuva trečiųjų šalių atžvilgiu taiko bendrąją ES išorinės prekybos politiką. Lietuvos užsienio prekybos politika – Lietuvos užsienio politikos sudedamoji dalis. Jos uždavinys – dalyvaujant formuojant ES bendrosios prekybos politiką, ginti nacionalinius interesus dvišaliuose ir daugiašaliuose prekybiniuose santykiuose su trečiosiomis šalimis ir jiems atstovauti (Lietuvos..., 2007). Nuo 2004 metų, t. y. nuo Lietuvos įstojimo į ES šalies ekonominė politika buvo orientuojama į eksporto plėtrą, buvo siekiama išnaudoti naujai atsivėrusią ES rinką (Glinskienė et al., 2007).

Viena vertus, Lietuvai atsivėrė didžiulė rinka su daugiau nei 450 mln. vartotojų, kita vertus, šalis turėjo atremti padidėjusią konkurenciją tam, kad išlaikytų nuosavą ekonominį augimą. Lietuva, kaip ir bet kuri kita ES šalis, taiko santykinai žemus konvencinius muitus, patvirtino ES „jautrių“ žemės ūkio produktų ir tekstilės gaminių sąrašą (Travkina et al., 2009).

ES muitų tarifų ir tarifinių kvotų dydžius nustato ES įsipareigojimai PPO, įsipareigojimai pagal preferencinius susitarimus (laisvosios prekybos ir muitų sąjungos), bendroji tarifų lengvatų sistema ir autonominės lengvatos, ES vienašališkai taikomos pasirinktoms besivystančioms šalims. Jeigu žaliavų ir komponentų pakankamai nepagamina ES pramonė, yra sudarytos galimybės įmonėms apsirūpinti žaliavomis panaudojant muitų suspendavimo procedūras. Jeigu ES pramonė susiduria su nesąžiningos konkurencijos atvejais, gali būti taikomos prekybos apsaugos priemonės.

Globalizacijos procesai vykstantys pasaulinėje ekonomikoje prisidėjo ir prie pokyčių ES Bendrojoje prekybos politikoje (BPP). ES BPP būdingas tam tikras dualizmas. Iš vienos pusės, prekybos nuostatos yra nukreiptos prieš protekcionizmą, tačiau, iš kitos pusės, nėra teikiamas prioritetas visiškai laisvai prekybai. Nepaisant aiškiai apibrėžtos laisvosios prekybos teritorijos ES viduje, pagrindiniai prekybos principai buvo formuojami, kaip integracijos procesų pasekmė ir tai toliau sėkmingai vykdoma. Todėl šios politikos kilmė glūdi ne tik ES pirminiuose ir antriniuose teisės aktuose, bet ir tikėtina, kad pačioje ekonominės integracijos sampratoje (Žitkus, 2014).

ES BPP grindžiama politine prielaida, kad turi būti vystoma konkurencinga ES ekonomika atviroje pasaulinės prekybos sistemoje. Todėl ES prekybos politika grindžiama trimis pagrindinėmis veiklos sritimis (Europos Komisija, 2014; Mcguire, Lindeque, 2010). Aktyviai dalyvaujama daugiašalėse PPO prekybos derybose, mezgami tvirtesni dvišaliai prekybos ryšiai su atskiromis šalimis ir regionais ir taikomos vienašalės priemonės, pavyzdžiui, besivystančioms šalims sudaromos lengvatinės sąlygos. Laikomasi strategijos, kuria nustatomos ir šalinamos konkrečios kliūtys pagrindinėse eksporto rinkose.

Remiantis sektoriniu aspektu ES BPP yra glaudžiai susijusi su ES Bedraja žemės ūkio politika (ES BŽŪP), kurios tikslai, įgyvendinamos priemonės ir pasirenkamos strateginės kryptys evoliucionavo lygiagrečiai. ES BŽŪP – tai nuosekliai išplėtotą persikirstomojo pobūdžio ES politika, kurios svarbiausia paskirtis – ES biudžeto lėšomis kryptingai remti žemės ūkio

sektorius plėtrą. Žemės ūkis dėl savo veiklos specifikos (biologinio ciklo, gamtos sąlygų įtakos, nenumatytų veiksnių (epidemijų, katastrofų) atsiradimo galimybės) yra vienas iš svarbiausių ūkio sektorių, kuris reikalauja nuolat tikslinti valstybės(ių) mastu vykdomas priemones (politiką) siekiant užtikrinti žemdirbiams produkcijos kainas ir pajamas. O teikiama parama turi netiesioginės įtakos žemės ūkio ir maisto produktų eksportui. BŽŪP principai, kurie pasirašyti 1962 m. Romos sutartyje galioja ir šiandien (Nello, 2008):

1. **Bendra žemės ūkio produktų rinka** (liberalizuota prekyba tarp šalių narių, vieningos supirkimo kainos daugeliui žemės ūkio produktų);
2. **Bendrijos preferencija** (pirmenybė ir privilegijos, teikiamos EB gamintojams, panaikinti prekybos barjerai tarp šalių narių, vieningi muitai žemės ūkio produktams, importuojamiems į EB pasaulio);
3. **Finansinis solidarumas** (BŽŪP finansuojama bendromis lėšomis per Europos garantijų ir orientavimo fondą jas perskirstant per EB biudžetą).

ES BŽŪP kritikuojama dėl rinkos protekcionizmo. PPO ragina ES mažinti vidaus rinkos apsaugą. Aukštos subsidijos žemės ūkio sektoriui palaiko dirbtinai aukštas maisto kainas. BŽŪP papildomais finansiniais instrumentais skatina realizuoti produkcijos perteklių trečiojoje šalyje.

Tarptautinių sutarčių įvairovė padaro ES prekybos politiką kompleksine ir sudėtinga. Tačiau galima išskirti du sutarčių tipus. Pirmia, tai prekybos susitarimai (įskaitant muitų sąjungų kūrimą), kurie gali būti lengvatiniai ir nelengvatiniai. Antra, tai mišrūs prekybos susitarimai (daugiausiai asociacijų sutartys, ekonominio bendradarbiavimo ir prekybos sutartys ir ekonominio bendradarbiavimo sutartys), kurie yra išsamesni už anksčiau minėtus prekybos susitarimus (Adamczyk, Piasecka–Głuszak, 2008).

ES lengvatinių prekybos sąlygų sistema yra gerai išvystyta ir gali būti skirstoma į dvi rūšis. Pirmuoju atveju, abipusiu šalių sutarimu dėl importo muitų ir kitų prekybos kliūčių mažinimo. Antruoju atveju, ES gali vienašališkai nuspręsti dėl lengvatinių sąlygų bei nuolaidų taikymo savo prekybos partneriams. Tokia ES iniciatyva sukurta PPO laisvosios prekybos susitarimo

rėmuose, kai siekiama tolygaus atskirų regionų ekonominio vystymosi, stabilios ekonominės situacijos tam tikroje šalyje ar regione (Grącik-Zajączkowska, 2010).

Dėl spaudimą patiriančių prekybos lengvatų (daugiausia muitų taikymo), prekybos susitarimai, kuriuos ES sudarė, gali būti pateikiami atsižvelgiant į vadinamąją „lengvatų piramidės“ (preferencijų taikymo) formą. Taigi, galima išskirti tam tikrus ES susitarimus arba vienašalius sprendimus, kuriais siekiama (Wróbel, 2013):

- įsteigti muitų sąjungą tarp ES ir jos prekybos partnerių (kaip, pavyzdžiui, su Turkija), kai panaikinami vidaus prekybos barjerai ir pasirenkamas bendrasis importo muftas trečiosioms šalims;
- sukurti laisvosios prekybos zoną (kaip, pavyzdžiui, su Pietų Korėjos Respublika), kai yra panaikinami muftai, kiekybiniai apribojimai ir kt.) tarp šalių partnerių;
- vienašališkai suteikti bendrąsias prekybos lengvatas (preferencijas), kaip, pavyzdžiui, tam tikroms Afrikos, Karibų jūros ir Ramiojo vandenyno šalims, kurios pauola po Bendrąja lengvatų sistema (ang. *Generalized System of Preferences – GSP*);
- nustatyti prekybą be lengvatų – tai garantuoja didžiausio palankumo statuso sąlyga (ang. *Most favoured nation MFN*), remiantis PPO susitarimais. Šiuo atveju prekybos susitarimai patvirtina taisyklės taikomas PPO sistemoje.
- Papildomai gali būti išskiriama dar viena ES susitarimų rūšis, kai partneriai yra traktuojami mažiau palankiai prekybos santykiuose nei kitos šalys, kurioms taikomas didžiausio palankumo statuso sąlyga. Pastariesiems gali būti taikomos diskriminacinio pobūdžio priemonės (Ambroziak, Kawecka–Wyrzykowska, 2004). Numatoma, kad bendroji preferencijų sistema, kuri buvo inicijuota Lome konvencijos, bus pakeista Ekonominės partnerystės sutartimis (ang. *Economic Partnership Agreements (EPAs)*). Tokie pasikeitimai turi užtikrinti, kad

vienašalių lengvatų suteikimų sistema, atitiks PPO reikalavimus ir neiškreips prekybos santykių tarp šalių (Desta, 2006).

- Dar viena bendradarbiavimo forma yra partnerystės ir bendradarbiavimo susitarimai (PBS). ES planavo sudaryti tokius susitarimus su Rusija, Ukraina, Moldova, Kazachstanu, Armėnija, Gruzija, Kirgizija, Uzbekistanu, Azerbaidžanu ir Tadžikistanu. Šie susitarimai skirti šalims, kurios nėra PPO narės. Po įstojimo į PPO, šių susitarimų nuostatos būtų pakeistos esamomis daugiašalėmis taisyklėmis galiojančiomis organizacijos viduje.

XX ir XXI amžių sandūroje ES iš esmės pakeitė prekybos politikos kryptį, atsitraukdama nuo daugiašalių prekybos susitarimų ir suteikdama prioritetus dvišaliams užsienio prekybos santykiams. Pokyčiai produktų tiekimo grandinėje privedė prie gamybos išskaidymo (delokalizacijos) efekto, kas tiesiogiai paskatino užsienio prekybos plėtrą vykdant prekybą šakos viduje (Nacewska–Twardowska, 2013).

ES prekybos politika visų pirma orientuota į svarbiausius partnerius, tokius kaip JAV, Kanada ir Japonija, nors dėmesio taip pat skiriama besivystančių šalių blokams, pavyzdžiui, BRICS (Brazilijai, Rusijai, Indijai, Kinijai, Pietų Afrikai). Jos laikomos naujomis varomosiomis pasaulio ekonomikos jėgomis, Mercosur – Lotynų Amerikos šalių grupei, kuri yra svarbi žemės ūkio produktų tiekėja pasauliniu mastu ir kt.

Šioje disertacijoje, kaip vienas svarbiausių susitarimų galinčiu turėti įtakos ES ekonominei plėtrai, o kartu ir Lietuvos žemės ūkio sektoriui, įvardijamas ES laisvosios prekybos susitarimas su JAV, kadangi abi derybinės pusės yra svarbios žemės ūkio ir maisto produktų tiekėjos ir vartotojos pasauliniu mastu, o numatomas laisvosios prekybos sutarimas atvertų ES rinką JAV žemės ūkio produkcijai, ir tai didintų pasiūlą ir konkurenciją ES vidaus rinkoje, o ES žemės ūkio ir maisto produktų gamintojams keltų papildomą įtampą. Empirinėje dalyje ES ir JAV Transatlantinės prekybos ir investicijų partnerystės (TTIP) susitarimas pasirenkamas kaip atvejo analizė.

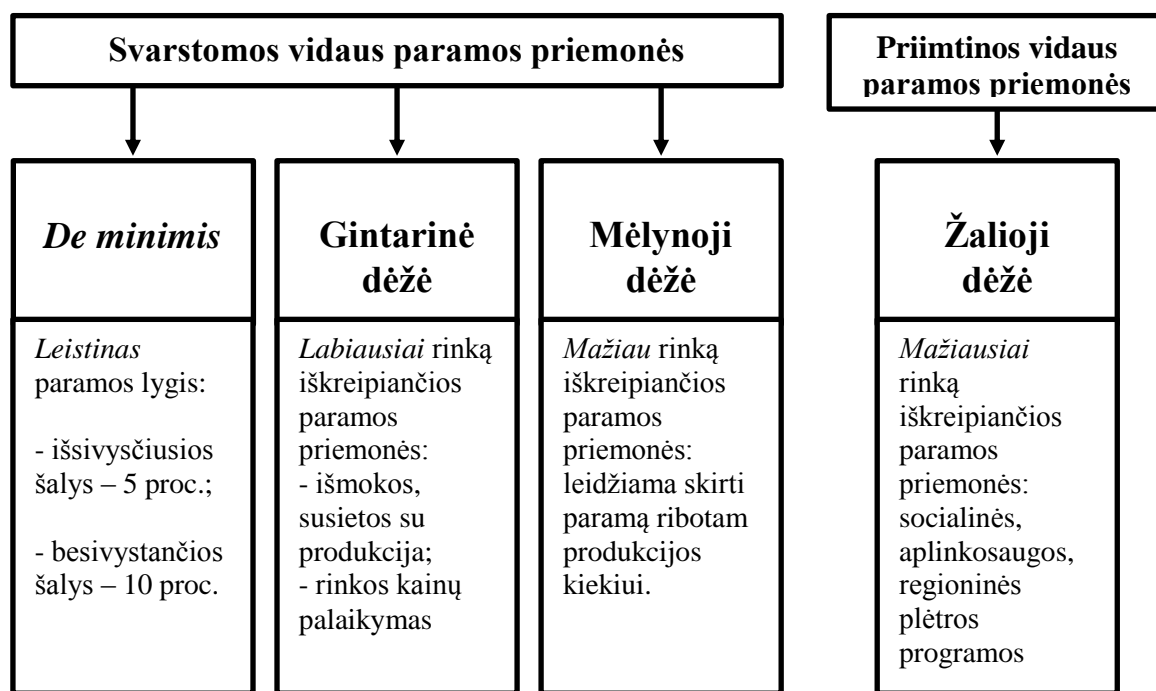
2.4. Tarptautinės prekybos žemės ūkio produktais sąlygų kaita

Tarptautinės prekybos politikos instrumentai, kaip užsienio prekybos politikos priemonės, gali būti skirstomi į tarptautinę prekybą skatinančius ir ją ribojančius. PPO reglamentuoja, kokie tarptautinės prekybos politikos instrumentai yra tinkami, o kokie draudžiami dėl rinkos iškreipymų pavojaus. Jų taikymas ir veiklos sritys aprašyti GATT. Tai aktualu tarptautinėje prekyboje žemės ūkio ir maisto produktais, kai žemi importo muitai atsveriami aukštais ES kokybės, higienos, sanitariniais, fitosanitariniais standartais. Prie šių sąlygų prisideda žemės ūkio sektoriaus subsidijavimas ES mastu. Tarptautinės prekybos žemės ūkio ir maisto produktais liberalizavimas svarstomas kaip atskira dalis PPO derybose ar kitose dvišalėse derybose.

Visi PPO prekybos susitarimai, sudaryti 1994 m. ir įsigalioję 1995 m. sausio 1 d., taikomi žemės ūkiui. Žemės ūkio srityje galioja ir specialus susitarimas – Sutartis dėl žemės ūkio. Šios sutarties nuostatos yra viršesnės. Žemės ūkio produktų gamybai bei prekybai taikomos kai kurios Sutarties dėl sanitarinių ir fitosanitarinių priemonių taikymo (SFS) nuostatos ir Sutarties dėl intelektinės nuosavybės teisių aspektų, susijusių su prekyba, (TRIPS) nuostatos, reglamentuojančios geografines nuorodas.

Žemės ūkio srities derybų pagrindas apibrėžtas Marakešo susitarimo dėl žemės ūkio 20 straipsnyje. Pagal šio straipsnio nuostatas PPO narės patvirtino, kad paramos žemės ūkiui ir jo apsaugos mažinimas yra tęstinis procesas. 20 straipsnio d punkte numatyta, kad šiose derybose turėtų būti atsižvelgiama į neprekybinius aspektus (pvz., aplinkos apsauga, maisto sauga, kaimo plėtra, gyvūnų gerovė ir kt.) ir į specialias sąlygas besivystančioms šalims. Visa tai sudaro specifinį žemės ūkio sektoriaus traktavimą PPO derybose.

Intensyviai svarstomos PPO derybose šalių vidaus paramos priemonės žemės ūkio ir maisto produktų gamintojams, skatinama taikyti mažiau rinką iškreipiančias paramos priemones. Sutartyje dėl žemės ūkio vidaus parama priskiriama skirtingoms „dėžėms“ atsižvelgiant į tai, kiek ji gali iškreipti rinkas (2.1 pav.).

2.1 pav. Vidaus paramos priemonės, svarstomos PPO derybose

Šaltinis: parengta autorės pagal PPO duomenis, 2015.

„Geltonoji dėžė“, dar vadinama bendruoju paramos dydžiu, apima kainų palaikymą ir paramą, susietą su gamyba, kuri turi būti mažinama. PPO narės gali taikyti *de minimis* išlygą, kurios suma mažesnė kaip 5 proc. atitinkamo gaminio vertės (specialioji parama) arba visos žemės ūkio produkcijos (nespecialioji parama). Besivystančioms šalims taikoma 10 proc. viršutinė riba.

„Mėlynoji dėžė“ apima paramą, susijusią su pasiūlos kontrolės programomis, kurioms paramos mažinimo įpareigojimai netaikomi, pvz., tiesioginei paramai už plotą ir derlingumą, apskaičiuojamą pagal galvijų skaičių (kompensacinė pagalba).

„Žalioji dėžė“ apima dvi paramos grupes. Pirmajai priskiriamos viešųjų paslaugų programos (pvz., mokslinių tyrimų, mokymo, populiarinimo, pardavimo skatinimo, infrastruktūros, vidaus paramos maisto produktais arba valstybinių atsargų maisto saugos tikslais). Antroji yra susijusi su atsietomis nuo gamybos tiesioginėmis išmokomis gamintojams. Tai visų pirma pajamų ir saugumo garantijų programos (vykdomos stichinių nelaimių atvejais, derliaus draudimas, aplinkos apsaugos programos ir kt.). Visai „žaliajai dėžei“

priskiriamai paramai, mažinimo įpareigojimas visiškai netaikomas. 2015 m. pasiektas susitarimas dėl naujas sprendimų žemės ūkiui:

- **konkurencija eksporto srityje.** Šis sprendimas apima eksporto subsidijas ir kitų rūšių paramos priemones, kurios gali iškraipyti konkurenciją, pvz., eksporto kreditus, eksporto kreditų garantijas ir kitų formų finansavimą, valstybines prekybos eksporto įmones ir pagalbą maistu. PPO sprendime užtikrinama, kad besivystančioms šalims teikiama pagalba maisto produktais nedarytų neigiamo poveikio vietos ar regiono produkcijai, nustatyti pinigais teikiamos pagalbos maistu apribojimai.
- **valstybės atsargų kaupimas aprūpinimo maistu tikslais besivystančiose šalyse.** PPO narės sutarė teisiškai neginčyti aprūpinimo maistu tikslais vykdomų programų. Naujajame dokumente šios nuostatos galiojimas pratęstas, kol bus rastas nuolatinis sprendimas.
- **medvilnė.** Naujajame susitarime nustatyta, kad išsivysčiusios šalys nuo 2016 m. sausio 1 d. pagal savo atitinkamus lengvatinius režimus turi sudaryti sąlygas iš mažiausiai išsivysčiusių šalių eksportuojamai medvilnei patekti į rinkas be muitų ir kvotų. Panašius įsipareigojimus vėliau prisiims ir besivystančios šalys, visų pirma Kinija.
- **specialus besivystančių šalių apsaugos mechanizmas.** Žemės ūkio produktus eksportuojančios šalys (Australija, Brazilija ar JAV) visada priešinosi net laikinam besivystančių šalių taikomų muitų tarifų didinimui dėl išaugusio importo ar kainų kritimo. Naujajame sprendime nustatyta, kad šios šalys turės teisę naudotis specialiu apsaugos mechanizmu, kurio pagrindas – importuojamais kiekiais ir kainomis pagrįstos ribos.

ES ėmėsi aktyvių veiksmų dėl prekybos sąlygų lengvinimo. Sutarties įgyvendinimo laikotarpio pradžioje žemės ūkio maisto produktams taikytas 26 proc. vidutinis privalomas muitų tarifas, kuris sumažėjo iki 17 proc. 775 pozicijoms iš 1764 ES netaiko muitų arba taiko minimalius muitų tarifus. Didžiausi tarifai taikomi pieno produktams, jautienai, grūdiniams kultūroms ir jų produktams, cukrui ir saldikliams. ES nustatė 87 tarifų kvotas: iš jų 37 priskiriamos „minimalaus patekimo į rinką“ grupei ir 44 „dabartinio patekimo į

rinką“ grupei. 2014 m. per 70 proc. viso žemės ūkio produktų importo pateko į ES netaikant muitų (72 mlrd. EUR vertė).

Po 2003 m. BŽŪP reformos, kai buvo atsieta didžioji dalis egzistavusios tiesioginės paramos, ir po vėlesnių atskirų sektorių reformų didžiąją dalį „geltonajai dėžei“ ir „mėlynajai dėžei“ priklausiusių atvejų buvo galima priskirti „žaliajai dėžei“ (2012–2013 m. 71,1 mlrd. EUR, iš kurių 32,7 mlrd. EUR sudarė atsietosios išmokos ūkiams ES 27) (G/AG/N/EU/26) (2.5 lentelė).

2.5 lentelė. ES vidaus parama žemės ūkio sektoriui, mln. EUR

ES vidaus parama, apie kurią pranešta PPO	2011–2012 m. laikotarpis (G/AG/N/EU/20)		2012–2013 m. laikotarpis (G/AG/N/EU/26)	
„ŽALIOJI DĖŽĖ“	70976,8	87,8%	71140,0	89,1%
„MĖLYNOJI DĖŽĖ“	2981,1	3,7%	2754,2	3,5%
„GELTONOJI DĖŽĖ“	6858,9	8,5%	5899,1	7,4%
Bendra paramos suma, apie kurią pranešta	80816,8	100%	79793,3	100%

Šaltinis: Massot, 2016.

„Geltonosios dėžės“ (BPD) biudžetas labai sumažėjo: nuo 81 mlrd. EUR sutarties laikotarpio pradžioje iki 5,9 mlrd. EUR 2012–2013 m., nepaisant ES plėtros etapų. Todėl ES iš esmės laikosi dėl šios „dėžės“ Marakeše prisiimtų įsipareigojimų (72,2 mlrd. EUR per metus). Be to, tuo pačiu pranešimo laikotarpiu „mėlynosios dėžės“ biudžetas siekė 2,7 mlrd. EUR. Nepaisant to, kad ES vidaus parama žemės ūkio sektoriui didžia dalimi patenka į „Žaliąją dėžę“, ji vis tiek turi įtakos bendriems žemės ūkio ir maisto produktų sektoriaus rodikliams, tarp jų ir minėtų produktų eksportui.

Tolesnėse tyrimų kryptyse bus siūloma išsiaiškinti, kiek atskiro ES BŽŪP vidaus paramos priemonės veikia Lietuviškos kilmės žemės ūkio ir maisto produktų eksportą, nes jų poveikis žemės ūkio ir maisto produktų gamybos struktūrai akivaizdus. Pažymėtina, kad nuo 2013 metų ES visiškai atsisakė eksporto subsidijų žemės ūkio ir maisto produktams, tokiu būdu šis klausimas derybose jau išspėstas ir toliau prie jo nebegrįžtama.

2.5. Tarptautinės prekybos sąlygų kaitos poveikio Lietuvos eksportui mokslinio ištyrimo lygis

Tarptautinės prekybos plėtros Lietuvos atvejis plačiai nagrinėjamas mokslinėje literatūroje. Mokslinėje literatūroje daugiausia dėmesio skiriama konkurencingumo ir specializacijos eksporte tematikai, eksporto įtakos ekonomikai vertinimui. Plačiai ištirti ES integracijos procesai ir jų įtaka Lietuvai, ne mažai dėmesio yra skirta dvišalių Lietuvos ir kitų pasaulio šalių tarptautinės prekybos ryšių vertinimui (2.6 lentelė).

2.6 lentelė. Tarptautinės prekybos sąlygų kaitos poveikio Lietuvos eksportui mokslinio ištyrimo lygis

Mokslinė tematika	Autoriai
Konkurencingumo ir specializacijos vertinimas, eksporto struktūros tyrimai	Zacharevič, Dzemyda, 2015; Travkina, 2015; Drożdż, Volkov, 2015; Travkina, Tvaronavičienė, 2015; Bojnec, Fertő, 2014; Kalendienė, 2014; Pilinkienė, 2014; Serva, Vitunskienė, 2014; Bernatonytė, Burksaitienė, Rimienė, 2013; Šidlauskaitė, Miškinis, 2013; Langvinienė, Sekliuckienė, 2013; Šidlauskaitė, Miškinis, 2013; Bruneckienė, Paltanavičienė, 2012; Grebliauskas, Stonys, 2012; Langvinienė, Sekliuckienė, 2012; Petrauskaitė-Senkevič, 2012; Notten, 2012; Snieškienė, Pridotkienė, 2011; Kalendienė, Miliauskas, 2011; Travkina, Tvaronavičienė, 2011; Sabonienė, 2011; Snieškienė, 2011; Vinciūnienė, Dadurkaitė, 2011; Bernatonytė, 2011; Jundzilaitė, Vijeikis, 2011, 2010; Meilienė, Snieška, 2010; Juozapavičienė, Eizentas, 2010; Bernatonytė, 2008; Zaharieva, Čiburienė, 2008; Vilpišauskas, 2000.
Eksporto įtakos ekonomikai vertinimas	Travkina, 2015; Rutkauskas et al., 2014; Burinskienė, 2014; Lankauskienė, Tvaronavičienė, 2014; Dudzevičiūtė, Mačiulis, Tvaronavičienė, 2014; Laskienė, 2010; Jakutis et al., 2007; Kvainauskaitė, Šarkinienė, 2007.
ES integracijos įtakos vertinimas	Molendowski, 2012; Žitkienė, Žitkus, 2011; Vilkė, Bernatonytė, 2009; Bartosova, Bartova, Fidrmuc, 2008; Glinskienė et al., 2007; Chevassus-Lozza et al., 2007; Meyers et al., 2005; Budreikaitė, 2001.
Dvišalių Lietuvos ir kitų pasaulio šalių tarptautinės prekybos ryšių vertinimas	Drożdż, Stankaitytė, 2014; Žitkus, 2014; Miškinis, Dultsau, 2012; Drożdż, Miškinis, 2011; Bogdanov, Petuchova, 2011; Drożdż, 2010; Vasiliauskas, Barysienė, 2008; Brazinskas, 2008; Ginevičius, Tvaronavičienė, Korsakienė, Kalainskaitė, 2007.

Šaltinis: sudaryta autorės.

2000–2009 metų laikotarpiu autoriai daugiausia dėmesio skyrė Lietuvos integracijos į ES procesams nagrinėti (Vilkė, Bernatonytė, 2009; Zaharieva, Čiburienė, 2008; Vasiliauskas, Barysienė, 2008; Brazinskas, 2008; Bartosova et al., 2008; Glinskienė et al., 2007; Ginevičius et al., 2007; Chevassus–Lozza et al., 2007; Meyers et al., 2005; Budreikaitė, 2001; Vilpišauskas, 2000). Nustatyta, kad narystė ES turėjo teigiamos įtakos Lietuvos eksporto plėtrai, prisidėjo prie ūkio struktūros pokyčių, nors nemažai įdirbio reikėjo ir pasiruošimo stojimui į ES etape, narystė ES turėjo daugiau teigiamos įtakos negu šalies narystė PPO (Vilpišauskas, 2000).

Pirminiuose tyrimuose autorius labiausiai domino besikeičianti teisinė aplinka (Vilpišauskas, 2000), plėtojamos strateginės kryptys iki stojimo į ES ir Lietuvos stiprybių, silpnybių, grėsmių, galimybių analizė atsivėrusioje rinkoje (Budreikaitė, 2001). Po įstojimo į ES vienas svarbiausių uždavinių buvo sėkminga tam tikrų sektorių, ypač žemės ir maisto ūkio integracija ES rinkoje (Molendowski, 2012; Laskienė, 2010), buvo analizuojami pagrindiniai eksporto plėtros veiksniai (Jakutis et al., 2007). Viena vertus, ES suteikė papildomą paramą Lietuvos žemės ūkio produktų gamintojams, kita vertus šalies gamintojai turėjo atlaikyti stiprėjančią konkurenciją vidaus rinkoje. Autorių grupė, vadovaujama Willi Meyers (2005), dalinės pusiausvyros modelio pagrindu išanalizavo galimas ES BŽŪP kryptis ir jų įtaka Lietuvos žemės ūkiui, nustatė prognozuojamą žemės ūkio produkcijos kainų lygį ES mastu. Visi tyrimai įrodė, kad Lietuvos žemės ūkis turėtų gauti daugiau naudos nei patirti nuostolių iš ES integracijos.

Autorių kolektyvas, vadovaujamas Emmanuelle Chevassus–Lozza (2007), gravitacijos modelio pagrindu modeliavo pasirinktų ES šalių narių eksporto srautus į ES ir priėjo išvados, kad tarifinių ir netarifinių prekybos priemonių panaikinimas paspartins naujųjų šalių eksportą į ES labiau nei už jos ribų. Vėliau ES nukreipė žemės ūkio ir maisto produktų eksportą į trečiąsias šalis, t. y. už ES ribų, eksporto subsidijų pagalba. Tai prisidėjo prie eksporto struktūros pokyčių, eksporto geografijos plėtros.

Vėlesni tyrimai patvirtino, kad nepaisant skirtingo naujų ES šalių narių dydžio, nepastebėta aiškios tendencijos, kad didesnės šalys būtų diversifikuotos labiau nei mažesnės. Tokie rezultatai rodo, kad naujų ES šalių ūkio struktūros nuokrypius nuo vidurkio daugiau lemia ne šalies dydis, o kiti veiksniai. Tam tikra prasme šis rezultatas prieštarauja ankstesnių tyrimų rezultatams, kuriuose teigiama, kad mažos šalys yra labiau linkusios specializuotis. Tokį rezultatą greičiausiai lėmė pastaraisiais dešimtmečiais išaugusi ekonominė integracija (Molendowski, 2012). Didėjant integracijai, ES šalių gamybos struktūra tampa panašesnė dėl augančios daugelio šalių specializacijos ūkio šakos viduje ir tuo pačiu diversifikacijos, o ne atskirų šalių specializacijos skirtingose ūkio šakose. Šis reiškinys – specializacijos rezultatas, kai gamyba suskaidoma į komplektą užduočių, kurių daugelis atliekama skirtingose geografinėse vietose (Šidlauskaitė, Miškinis, 2013a).

Sėkmingai įsiliejus į ES rinką bei gavus empirinius įrodymus tam pagrįsti, mokslininkai pradėjo plėtoti Lietuvos konkurencingumo tematiką, kuri yra aktuali iki šiol (Travkina, 2015; Zacharevič, Dzemyda, 2015; Bojnec, Fertő, 2014; Pilinkienė, 2014; Kalendienė, 2014; Serva, Vitunskienė, 2014; Bernatonytė et al., 2013; Grebliauskas, Stonys, 2012; Bruneckienė, Paltanavičienė, 2012; Travkina, Tvaronavičienė, 2011; Kalendienė, Miliauskas, 2011; Laskienė, 2010). Dažniausiai Lietuvos situacija buvo lyginama su kitų į ES naujai įstojusių šalių padėtimi, vertinamas ekonominės integracijos poveikis šalies konkurencingumui (Šidlauskaitė, Miškinis, 2013b; Langvinienė, Sekliuckienė, 2012; Meilienė, Snieška, 2010; Jucevičius, 2009; Bartosova et al., 2008; Zaharieva, Čiburienė, 2008).

ES užsienio prekybos politikos ir Lietuvos integracijos proceso analizė vertė eiti gilyn ir ryškinti problemas, su kuriomis susiduria Lietuva bendroje ES rinkoje, o ne vien liaupsinti privalumus. Naudojant apribojimų teorijos metodą išsamiai ištirtos užsienio prekybos pagrindinės problemos, trukdančios efektyviai plėtrai (Jundzilaitė, Vijeikis, 2010). Minėtas tyrimas ir jo tęsinys patvirtino, kad pagrindinė Lietuvos užsienio prekybos sistemos problema – tai didelis ir augantis prekybos balanso deficitas ir mažą pridėtinę vertę kuriančių

šakų dominavimas eksporte. Kartu pasitvirtino teiginys, kad didžioji dalis Lietuvos eksporto priklauso nuo importuojamų žaliavų, ypač energetinių išteklių (Jundzilaičė, Vijejkis, 2011). Šioje disertacijoje pasirinktas nagrinėti žemės ūkio ir maisto sektoriaus eksportas generuoja teigiamą prekybos balansą nuo pat įstojimo į ES pradžios, taip prisidedamas prie BVP prieaugio formavimo, tačiau pagrindinė problema, kad eksportuojami mažiausiai pridėtinės vertės generuojantys žemės ūkio produktai (grūdai, mėsa), kurių dalis bendroje žemės ūkio ir maisto produktų eksporto struktūroje yra didelė.

Prisitaikius prie pasikeitusių prekybos sąlygų pradėjo ryškėti Lietuvos specializacija, tam tikri sektoriai sustiprėjo, o kiti išnyko. Specializacijos tematikai moksliniuose šaltiniuose suteikiama svarbi vieta, nes nuo specializacijos lygio priklauso tolesnė šalies ekonominė plėtra (Travkina, Tvaronavičienė, 2015; Bojnec, Fertó, 2014; Pilinkienė, 2014; Serva, Vitunskienė, 2014; Bernatonytė et. al, 2013; Šidlauskaitė, Miškinis, 2013a; Drożdż, Miškinis, 2011; Bernatonytė, 2011; Drożdż, 2010; Juozapavicienė, Eizentas, 2010; Bernatonytė, 2008). Specializacijos tyrimai sudaro tarptautinės prekybos teorijos šerdį. Šalys neprivalo pagaminti pačios visų savo vartojimui skirtų prekių, vietoj to, jos gali specializuotis tam tikrų prekių gamyboje, didinti darbo našumą ir veiklos efektyvumą pasirinktuose sektoriuose. Daugelis tyrimų rodo, kad labiau išsivysčiusios šalys yra daugiau specializuotos tarptautinėje prekyboje. Tik autorė tyrė kitą specializacijos pusę, t.y. eksporto diversifikaciją (Drożdż, Volkov, 2015). Panašių tyrimų šioje tematikoje praktiškai nėra. Diversifikacijos aspektas buvo paminėtas tik fragmentiškai A. Gargaso ir I. Mugienės tyrime (2012) apie koncentrinės diversifikacijos strategijos taikymą grūdus superkančiose įmonėse.

Globalizacijos ir integracijos procesai turi didelę įtaką tarptautinės prekybos sistemai. Tyrimai rodo, kad integracija daro įtaką pokyčiams eksporto struktūrai ir atskirų sektorių ekonominiam efektyvumui (Travkina, Tvaronavičienė, 2015; Dudzevičiūtė et al., 2014; Lankauskienė, Tvaronavičienė, 2014; Bernatonytė et al., 2013; Travkina, Tvaronavičienė, 2011), veikia eksporto kainodarą (Snieskienė, Pridotkienė, 2011; Snieskienė,

2011). Ekonominės struktūros pokyčiai Baltijos šalyse įvyko, visoje eksporto struktūroje dominavo tarpinio, o ne galutinio vartojimo prekės (Travkina, 2015; Burinskienė, 2014; Rutkauskas et al., 2014; Šidlauskaitė, Miškinis, 2013b; Notten, 2012). Ši problema ypatingai opi ir aktuali žemės ir maisto ūkio sektoriui. Tyrimai patvirtina, kad Lietuvos žemės ūkio ir maisto sektorius turi pakankamai stiprias pozicijas pasaulinėje rinkoje (Bernatonytė et al., 2013; Bernatonytė, 2011).

Gauti tyrimo rezultatai leidžia teigti, kad Lietuvai tapus PPO ir ES nare, šalies žemės ir maisto ūkis stipriau integruojasi į pasaulines rinkas, tuo pačiu tampa labiau priklausomas nuo globalių procesų. ES pozicija ir politika rodo, kad ES regionizacija nėra globalizacijos neigimas ar priešinimasis jai. Tai yra šio regiono valstybių pastangos sąmoningai dalyvauti globalizacijos procese, jį valdyti ir minimizuoti galimus prieštaravimus tarp globalizacijos ir darnaus vystymosi (Vinciūnienė, Dadurkaitė, 2011).

Lietuvos mastu atliekami globalizacijos ir ekonominės integracijos tyrimai paliečia daugelį sektorių, kuriems reikalinga specifinė analizė. Kai kurie sektoriai yra mažai analizuoti ir turėtų sulaukti daugiau mokslininkų dėmesio. Lietuvos mastu specifinė sektorinė analizė atlikta paslaugų sektoriuje (Langvinienė, Sekliuckienė, 2013), transporto sektoriuje (Vasiliauskas, Barysienė, 2008), smulkaus ir vidutinio verslo tematikoje (Vilkė, Bernatonytė, 2011). Lietuva įstojusi į ES galėjo be muitų prekiauti ES rinkoje, gavo eksporto subsidijas žemės ūkio ir maisto produktų eksportui į trečiąsias šalis, vidaus paramą žemės ūkio sektoriui ir kt. Šiai problematikai mokslinėje literatūroje skiriama nemažai dėmesio (Drożdż, Stankaitytė, 2014; Bogdanov, Petuchova, 2011; Drożdż, 2010; Bernatonytė, 2008; Bartosova et al., 2008; Chevassus-Lozza et al., 2007; Meyers et al., 2005), paukštinkystės sektorių (Petrauskaitė–Senkevič, 2012), pieno sektorių (Jucevičius, 2009).

Ypatingai svarbus Lietuvai buvo NVS regionas (Rusija, Baltarusija, Ukraina, Kazachstanas ir kitos šalys), šiuos prekybinius ryšius nagrinėjo net keletas autorių (Žitkus, 2014; Miškinis, Dulstau, 2012; Drożdż, Miškinis, 2011; Žitkienė, Žitkus, 2011; Drożdż, 2010; Vasiliauskas, Barysienė, 2008;

Ginevičius et al., 2007). Lietuvos ir Rusijos prekybos santykiams skiriamas ypatingas dėmesys pačios disertacijos autorės. Atlikta mokslinė studija parodė, kad Rusija yra viena svarbiausių lietuviškų žemės ūkio ir maisto produktų rinka, turinti didelį augimo potencialą, atsižvelgiant į Eurazijos sąjungos kūrimosi procesą (Drożdż, 2010).

Rusijos požiūris į Europos integracijos procesus pastaruosius du dešimtmečius keičiasi. Pasirenkamas glaudesnis bendradarbiavimas su kai kuriomis senosiomis ES valstybėmis, o ne su visa ES. Ši sąlyga kartu su tarpusavio ekonominių mainų ypatumais, daro ES–Rusijos prekybos santykių plėtrą sunkiai prognozuojamą (Žitkus, 2014). Kitas Lietuvai svarbus regionas – tai Šiaurės Europos šalys. Abipusė prekyba tarp regiono šalių dinamiškai auga (Brazinskas, 2008). Prekyba su besivystančiomis šalimis Lietuvoje nėra plačiai nagrinėjama. Pradėti tyrimai dėl Lietuvos ir BRICS šalių (Brazilija, Rusija, Indija ir Kinija) (Bogdanov, Petuchova, 2011) bei ES (kartu ir Lietuvos) ir JAV tarptautinės prekybos kryptių (Drożdż, Stankaitytė, 2014).

Atlikta mokslinių šaltinių analizė parodė, kad Lietuvos integracijos ES procesai yra plačiai išnagrinėti, įvertintas tam tikrų sektorių konkurencingumas ir specializacijos kryptys, tačiau trūksta tyrimų susijusių su naujausiais reiškiniais pasaulinėje prekyboje, kaip antai ES ir JAV planuojamos pasirašyti TTIP poveikio įvertinimui atskiroms ES šalims narėms, Rusijos Eurazijos sąjungos kūrimas, Rusijos embargas ES žemės ūkio ir maisto produktams, Lotynų Amerikos šalių įtakos pasaulinei žemės ūkio ir maisto produktų pasiūlai vertinimas ir daugeliui kitų klausimų, kurie kyla kasdien, nes tarptautinė prekybos sistema yra kompleksinė ir dinamiška, išgyvenanti transformacijos laikotarpį dėl vykstančių geopolitinių pokyčių.

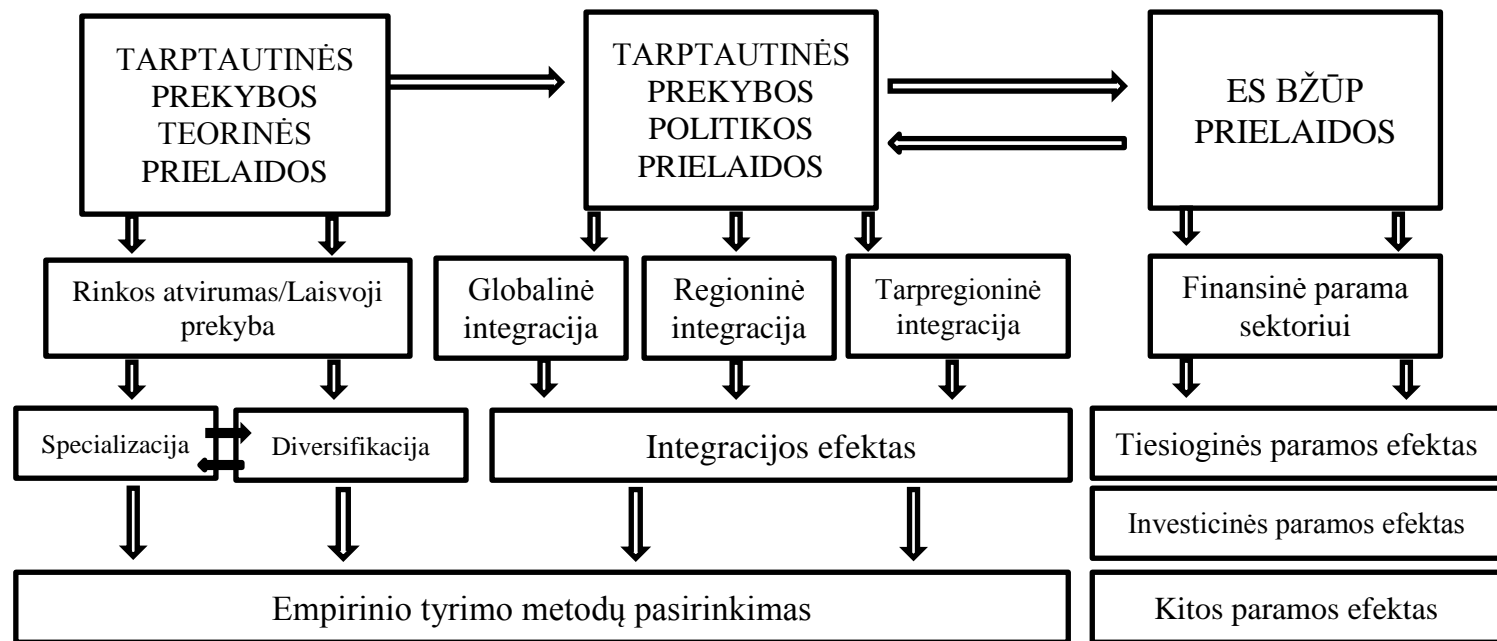
3. TARPTAUTINĖS PREKYBOS SĄLYGŲ KAITOS POVEIKIO LIETUVOS ŽEMĖS ŪKIO IR MAISTO PRODUKTŲ EKSPORTUI VERTINIMO METODŲ IR RODIKLIŲ SISTEMA

Šioje dalyje pateikiamas darbe taikomų tyrimo metodų ir rodiklių sistemos loginis pagrindimas, kuriuo susiejama teorinė ir empirinė dalis. Teorinių prielaidų pagrindu parinkti metodai rinkos atvirumo, žemės ūkio ir maisto produktų konkurencingumo, specializacijos, prekybos šakos viduje ir diversifikacijos laipsnio nustatymui. Siekiant gauti visų minėtų rodiklių suminį rezultatą pateikiama indeksų agregavimo sistema, parinkti globalinės ir regioninės integracijos efekto vertinimo metodai.

3.1. Taikomų metodų ir pasirinktų rodiklių loginis pagrindimas

Tarptautinės prekybos sąlygų kaitos ir jos poveikio Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksportui vertinimo metodų pasirinkimas grindžiamas disertacijos teorinėje dalyje išdėstytomis prielaidomis. Dalis jų kildinama iš tarptautinės prekybos teorijų ir paties tarptautinės prekybos proceso ypatumų. Kita dalis grindžiama vykdomos prekybos politikos ir ES Bendrosios žemės ūkio politikos gairėmis. Kadangi tiriamoji sritis labai plati, disertacijoje apsiribojama tarptautinės prekybos teorinių prielaidų ir tarptautinės prekybos politikos prielaidų vertinimu. ES Bendrosios žemės ūkio politikos prielaidos ir tarptautinei prekybai kylančių efektų nagrinėjimas jau yra atskiro mokslinio tyrimo sritis ir siūloma kaip tolesnių tyrimų kryptis (3.1 pav.).

Tarptautinės prekybos teorijos evoliucionavo per daugelį metų ir nulėmė laisvosios prekybos paradigmos plėtrą, už kurios vykdymą pasisako tiek atskiros šalys PPO narės, tiek šalių grupės (pvz., ES, NAFTA, Mercosur ir kt.). Pagal šią paradigmą laisvoji prekyba vyksta tada, kai nėra nei tarifinių, nei paslėptųjų, netarifinių, dirbtinių barjerų prekybai, rinkos dalyviai veikia atviros rinkos sąlygomis. Tai turėtų prisidėti prie spartesnės tarptautinės prekybos plėtros ir ekonominės gerovės pasauliniu mastu.

3.1 pav. Tyrimo metodų ir rodiklių sistemos pasirinkimo loginė seka

Šaltinis: sudaryta autorės.

Tarptautinės prekybos teorijų kontekste svarbu išlaikyti optimalų specializacijos ir diversifikacijos santykį, kas padės išlaikyti tam tikrą lankstumą vykdant tarptautinę prekybą, sumažinti veiklos riziką ir laiku reaguoti į tarptautinės prekybos sąlygų pasikeitimus. Disertacijoje siekiama įvertinti Lietuvos žemės ūkio sektoriaus specializacijos ir diversifikacijos lygį ir iš to kylančias pasekmes.

Tarptautinės prekybos politikos kontekste iškyla trys reiškinų grupės: globalinė integracija (kuruojama PPO), regioninė integracija (šalių ar šalių grupių iniciatyva) ir tarpregioninė integracija. Dėl pastarojo reiškinio kyla nemažai diskusijų, ar tai būtų siekis paspartinti globalinę integraciją, ar tai būtų jos priešingybė, kai plėtojami ekonominiai santykiai tarp tapačių regionų, dažnai ekonomiškai išsivysčiusių (pvz., ES ir JAV TTIP). O besivystančių ir mažiausiai išsivysčiusių šalių interesai ignoruojami ir tai prisideda prie socialinės atskirties didėjimo pasauliniu mastu.

Disertacijoje siekiama įvertinti globalios ir regioninės integracijos efektus Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksportui, apskaičiuoti jų vertines reikšmes, nes tai leis objektyviai įvertinti gautą naudą iš Lietuvos narystės PPO ir ES. Kitas – tarpregioninės integracijos efektas, kaip naujas reiškinys, bus nagrinėjamas pasitelkiant atvejo analizę ES ir JAV TTIP vertinimui ir tai leis ištirti tarptautinės prekybos sąlygų kaitos įtaką visos ES ir kartu Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksportui.

Tarptautinės prekybos politikos žemės ūkio srityje plėtra neatsiejama nuo atskirų šalių vykdomos žemės ūkio politikos, kuri prisideda prie žemės ūkio ir maisto produktų gamybos tiesiogiai ar netiesiogiai gali veikti atskirų šalių eksporto konkurencingumą pasauliniu mastu. Tačiau šią kryptį siūloma plėtoti kaip atskirą savarankišką tyrimą.

3.2. Rinkos atvirumo vertinimo metodai

Pirmoje disertacijos dalyje atlikta teorinė analizė parodė rinkos atvirumo naudą ekonomikai, ypač tarptautinės prekybos plėtrai. Vienas iš tarptautinės

prekybos plėtros kanalų yra eksportas. Eksportas yra trumpos distancijos Lietuvos ekonominio augimo šatinis. Į eksportą orientuoto ekonominio augimo hipotezė buvo tiriama iš naujo ir patvirtinta I. Travkinos (2015). Minėtame tyrime įrodyta, kad prekybos liberalizavimo procesai turėjo teigiamos įtakos Lietuvos ekonominiam augimui. Remiantis šiuo tyrimu nustatyta, kad Lietuvos eksportas nėra veikiamas BVP ir importo. Likęs veiksnys yra prekybos liberalizavimas, rinkai esant atvirai. Todėl disertacijoje vertinama, kokiomis sąlygomis vystoma Lietuvos tarptautinė prekyba ir tam pasitelkiamas Atviros prekybos indeksas (API, ang. *Open trade index*):

$$API=(X+M)/BVP \quad (1)$$

Kur, X – eksportas, M – importas, BVP – bendrasis vidaus produktas.

Ekonomikos atvirumas rodo, kad šalis gali būti jautri išorės sukrėtimams, o tai gali turėti įtakos prekybos apimčių mažėjimui bei ekonominio augimo lėtėjimui. Minėta formulė leidžia nustatyti visos ekonomikos atvirumą, tačiau disertacijos tematikai aktualus yra Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksportas. Darbe formulė adaptuota sektoringai analizei, o tai leido nustatyti kokiu lygmeniu **tarptautinė prekyba Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktais prisideda prie rinkos atvirumo palaikymo**, ar atvirkščiai, pasitelkdama protekcionistines tarptautinės prekybos priemones riboja šalies tarptautinės prekybos atvirumą. Adaptuota atviros prekybos indekso formulė žemės ūkio ir maisto produktų sektoriui yra:

$$API_a=(X_a+M_a)/BPV_a \quad (2)$$

Kur, X_a – žemės ūkio ir maisto produktų eksportas, M_a – žemės ūkio ir maisto produktų importas, BPV_a – bendroji pridėtinė vertė, sukurta žemės ūkyje ir maisto pramonėje. Pasirinktas BPV_a rodiklis to meto kainomis, nepašalinus sezono ir darbo dienų skaičiaus įtakos.

Išorinio poveikio šalies ekonomikai mastas priklauso nuo šalies eksporto konkurencingumo ir jo pasiskirstymo, t. y. kiek jis yra koncentruotas ar diversifikuotas (UNDP, 2011). Todėl tai yra nagrinėjama tolesniuose skyriuose ir pateikiama minėtų rodiklių apskaičiavimo ir apjungimo tvarka.

3.3. Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto konkurencingumo ir specializacijos vertinimo metodai

Visų ekonominių teorijų, tiek merkantilistų, tiek klasikų, tiek šiuolaikinės ekonominės mokyklos šalininkų, tiek neoklasikų atstovai buvo vieningi dėl konkurencingumo sąvokos, kuri buvo suprantama, kaip šalies gebėjimas eksportuoti. Vis tik mažų sąnaudų ir kainų konkurencijos reikšmė mažėja, lieka dominuojanti tuose sektoriuose, kur pagrindiniai gamybos veiksniai yra gamtiniai išteklių ir žemos kvalifikacijos darbo jėga. Disertacijoje nagrinėjamas toks sektorius – žemės ūkio ir maisto produktų. Todėl šis aspektas yra aktualus šiuo konkrečiu atveju.

Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksportuotojų gebėjimas eksportuoti geriausiai atsispindi jų veiklos rezultatuose tarptautiniu mastu. Tokiu būdu, vertinamos Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto ir importo apimtys, prekybos balansas bei jų dinamika per keturiolika metų (1999–2013) pagal Kombinuotosios nomenklatūros (KN) dviejų ženklų lygį. 2014 metai tikslingai nenaudojami analizėje, kadangi 2014 m. rugpjūčio mėnesį įsigaliojęs Rusijos embargas ES ir kai kurių kitų šalių žemės ūkio ir maisto produktų importui iškreipia duomenis ir bendras tendencijas Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporte, susidariusias ilguoju laikotarpiu. Vertinami vidutiniai Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto ir importo augimo tempai ilguoju laikotarpiu.

Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų tarptautinės prekybos duomenys nagrinėjami, skirstant analizę trimis etapais. Pirmasis etapas apima nuo 1999 iki 2003 m., t. y. nuo anksčiausiai prieinamų palyginamųjų statistinių duomenų metų iki Lietuvos stojimo į ES. Antrasis etapas apima 2004–2008 m. pakilimo laikotarpį, nuo įstojimo į ES iki 2008 m. pasaulinės ekonominės krizės. Ir trečiasis etapas apima 2009–2013 m., atsigavimo po krizės laikotarpį.

Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktai, remiantis I. Travkinos (2015) siūloma klasifikacija, skirstomi į dvi grupes: Žemės ūkio produktų grupė (KN 01, 03, 05–06, 10–14) ir Maisto produktų grupė (KN 02, 04, 07–09, 15–

24). Toks skirstymas leidžia įvertinti eksportuojamų bei importuojamų produktų struktūrą pagal perdirbimo lygį, konstatuojant, kad pirmuoju atveju turime žaliavinius maisto produktus, o antruoju – perdirbtus. Siekiant įvertinti lietuviškos kilmės žemės ūkio ir maisto produktų eksporto struktūrą pagal minėtą klasifikaciją, įvertinamas ir kilmės šalies aspektas.

Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto struktūra analizuojama dviem dimensijomis. Pagal I, II, III ir IV KN skyrius, kurie apima visus žemės ūkio ir maisto produktus bei pagal atskiras KN 01–24 produktų grupes. Pirmuoju atveju analizuojama eksporto struktūros pokyčių dinamika 1999–2013 m. Antruoju atveju pasirenkamas laikotarpis tam tikrais intervalais, maždaug kas penkerius arba metus iki svarbių įvykių, kai jau galėjo būti fiksuojami pokyčiai dėl pasikeitusių prekybos sąlygų, t. y. 1999 m. (atskaitos taško metai), 2003 m. (prieš stojimą į ES), 2008 m. (prieš pasaulinę ekonominę krizę) ir 2013 m. (prieš Rusijos embargą). Toks laikotarpių pasirinkimas leido eliminuoti duomenų iškreipimus.

Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto geografijos analizė atliekama dviem dimensijomis, vertinant lietuviškos kilmės žemės ūkio ir maisto produktų bei reeksporto santykį bendroje eksportuojamų žemės ūkio ir maisto produktų struktūroje pagal šalis, išskiriant svarbiausias Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto partneres pagal minėto eksporto vertę.

Atlikus pirminę žemės ūkio ir maisto produktų prekybos duomenų analizę siekiama nustatyti, ar **Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksportas yra konkurencingas ir pasižymi aukštu specializacijos lygiu.** Mokslinėje literatūroje pasigendama darbų, kuriuose būtų išsamiai analizuojamas šalių eksporto konkurencingumas, remiantis indeksais.

Pasaulyje plačiai žinomas ir taikomas Pasaulio ekonomikos forumo konkurencingumo indeksas ir Tarptautinio vadybos plėtros instituto pasaulio konkurencingumo indeksas. Šie indeksai daugiausia skirti vertinti bendrąjį šalies konkurencingumo lygį pasauliniu mastu, o tai riboja jų pritaikymo galimybes vertinant tik eksporto konkurencingumą. Lietuvių autorių darbuose, pritaikant kitų mokslininkų sukurtus metodus, taip pat pateikiamos pirmosios

iniciatyvos vertinti eksporto konkurencingumą (Travkina, 2015; Zacharevič, Dzemyda, 2015; Pilinkienė, 2014; Kalendienė, 2014; Serva, Vitunskienė, 2014; Bernatonytė et al., 2013; Šidlauskaitė, Miškinis, 2013b; Langvinienė, Sekliuckienė, 2013; Grebliauskas, Stonys, 2012; Bruneckienė, Paltanavičienė, 2012; Miškinis, Dultsau, 2012; Travkina, Tvaronavičienė, 2011; Kalendienė, Miliauskas, 2011; Laskienė, 2010; Meilienė, Snieška, 2010; Jucevičius, 2009; Bartosova et al., 2008; Zaharieva, Čiburienė, 2008). Daugiausia nagrinėjama šalies eksporto specializacija, prekyba šakos viduje, arba yra naudojamas gan mažas skaičius rodiklių (3.1 lentelė), o suminio rodiklio reikšmę (BaltEKI) yra pateikusi tik viena autorių grupė (Bruneckienė, Paltanavičienė, 2012). Bet šis suminis indeksas skirtas viso šalies eksporto konkurencingumui vertinti ir nepritaikytas sektorinei analizei. Pasigendama metodologiškai pagrįsto ir praktiškai naudojamo atskirų sektorių konkurencingumo indekso, leidžiančio atlikti palyginimus tarp skirtingų šalių.

Užsienio autoriai linkę giliau analizuoti šalių specializacijas (Siddique et al., 2016; Couillard, Turkina, 2015; Idris et al., 2015; Bojnec, Fertő, 2014; Pohlová, Mezera, 2014; Taneja, Wani, 2014; Wyszowska-Kuna, 2014) ir išryškinti prekybos šakos viduje problematiką (Kumar, Ahmed, 2015; Ambroziak, Szczepaniak, 2014; Molendowski, 2012; Ferrarini, Scaramozzino, 2010). Šioje srityje trūksta metodiškai pagrįsto visaapimančio indekso (3.2 lentelė). Prekybai šakos viduje vertinti mokslinėje literatūroje pateiktas išsamus suminis indeksas (ang. MIIT – *Marginal Intra Industry Trade Index*) S. Kumar and Sh. Ahmed darbe (2015), kuris jungia trys metodus, tarp jų *Hamilton–Kniest* indeksą (Hamilton, Kniest, 1991), *Greenaway* indeksą (Greenaway et al., 1993) ir *Grubel–Lloyd* indeksą (1975), o specializacijai vertinti suminį indeksą pasiūlė tik L. Ambroziak ir I. Szczepaniak (2014). Tai kompleksinė šalies sektorinės specializacijos vertinimo metodų sistema, apjungianti specializacijos ir prekybos šakos viduje aspektus.

3.1 lentelė. Eksperto konkurencingumo ir specializacijos vertinimas naudojant indeksus Lietuvos autorių darbuose

Autoriai/Indeksai*	Konkurencingumo indeksai							Specializacijos indeksai						Prekybos šakos viduje indeksai		
	GCI	KGSLI	HHI	CMS	LCI	MI	KMI	RCA	RCAi	RSCA	RMA	RTA	SX	GLI	LFI	TC
Kalendienė, 2014; Grebliauskas, Stonys, 2012				+												
Pilinkienė, 2014								+			+	+				
Serva, Vitunskienė, 2014					+			+								
Bernatonytė et al., 2013								+				+		+		
Šidlauskaitė, Miškinis, 2013b													+			
Langvinienė, Sekliuckienė, 2013	+	+														
Miškinis, Dultsau, 2012			+													+
Sabonienė, 2011								+	+	+					+	
Vinciūnienė, Dadurkaitė, 2011								+								
Bernatonytė, 2011																
Drożdz, 2010								+								
Bernatonytė, 2008														+		

*GCI – Global competitiveness index; KGSLI – Kearney’s Global Services Location Index; HHI – Herfindahl–Hirschman index; CMS – constant market share index; LCI – Local competitiveness index; MI – mobility index; KMI – Kaplan–Meier įvertis; RCA – revealed comparative advantage; RSCA – Revealed symmetric comparative advantage; RMA – relative import advantage index; RTA – relative trade advantage index; SX – specializacijos rodiklis; GLI – Grubel–Lloyd indeksas; LFI – Lafaya index; TC – Trade coverage index;

Šaltinis: sudaryta autorės.

3.2 lentelė. Eksporto konkurencingumo ir specializacijos vertinimas naudojant indeksus užsienio autorių darbuose

Autoriai/Indeksai*	Konkurencingumo indeksai							Specializacijos indeksai						Prekybos šakos viduje indeksai			
	GCI	KGSLI	HHI	CMS	LCI	MI	KMI	RCA	RCAi	RSCA	RMA	RTA	SX	GLI	LFI	TC	MIIT
Siddique et al., 2016				+				+									
Couillard, Turkina, 2015								+									
Idris et al., 2015								+									
Kumar, Ahmed, 2015								+								+	+
Ambroziak, Szczepaniak, 2014								+							+	+	
Bojnec, Fertő, 2014						+	+	+									
Pohlová, Mezera, 2014								+									
Taneja, Wani, 2014								+					+				
Wyszkowska-Kuna, 2014								+									
Molendowski, 2012														+			
Ferrarini, Scaramozzino, 2010								+						+	+		

*GCI – Global competitiveness index; KGSLI – Kearney’s Global Services Location Index; HHI – Herfindahl–Hirschman index; CMS – constant market share index; LCI – Local competitiveness index; MI – mobility index; KMI – Kaplan–Meier įvertis; RCA – revealed comparative advantage; RSCA – Revealed symmetric comparative advantage; RMA – relative import advantage index; RTA – relative trade advantage index; SX – specializacijos rodiklis; GLI – Grubel–Lloyd indeksas; LFI – Lafaya index; TC – Trade coverage index; MIIT – Marginal Intra–Industry Trade Index.

Šaltinis: sudaryta autorės.

L. Ambroziak i I. Szczepaniak (2014) naudojo tris pagrindinius rodiklius specializacijos ir prekybos šakos viduje apskaičiavimui: Prekybos padengiamumo indeksą (ang. TC – *Trade Coverage*), Atskleistojo santykinio pranašumo (ASP) (ang. RCA – *Revealed Comparative Advantage*) indeksą ir *Lafay* indeksą. Siūloma taikomų tyrimo metodų ir rodiklių sistema leidžia identifikuoti konkurenciniu pranašumu pasireiškiančius subsektorius, eliminuojant perteklinius tarptautinės prekybos srautus. Tolesnėje Lietuvos žemės ūkio ir maisto sektoriaus eksporto raidos analizėje ši metodika pildoma.

Minėta L. Ambroziak i I. Szczepaniak (2014) metodika leidžia įvertinti Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų konkurencingumą ir specializacijos lygį tarptautiniu mastu tam tikru momentu. Tačiau ji neparodo viso tarptautinės prekybos konteksto, kuriame vykdoma prekyba žemės ūkio ir maisto produktais. Todėl doktorantė siūlo papildyti minėtą metodiką ankščiau aptartu Atviros prekybos indeksu (API) bei prekybos diversifikavimo indeksu (žr. toliau), o tai leistų numatyti tolesnes tarptautinės prekybos žemės ūkio ir maisto produktais plėtros kryptis, atrasti silpnąsias vietas tarptautinėje prekyboje. Tai leistų įvertinti tarptautinės prekybos žemės ūkio ir maisto produktais plėtrą kompleksiskai, remiantis sisteminiu požiūriu.

3.3.1. Prekybos padengiamumo indeksas

Prekybos padengiamumo indeksas (PPI) parodo, kaip tam tikros žemės ūkio produktų grupės eksporto pajamos padengia tos pačios įvežamų prekių grupės importo išlaidas. Kai PPI viršija 100 proc., šalis turi perviršį tarptautinėje prekyboje tam tikroje produktų grupėje, ir atvirkščiai, jei PPI indeksas mažiau nei 100 proc., fiksuojamas tam tikros produktų grupės deficitas. PPI indeksas išreiškiamas formule:

$$PPI = X_a / M_a * 100\% \quad (3)$$

kur X_a – žemės ūkio ir maisto produktų eksportas, M_a – žemės ūkio ir maisto produktų importas.

Disertacijoje PPI apskaičiuojamas 24 žemės ūkio ir maisto produktų grupėms pagal 2-jų ženklų KN. Nagrinėjamas 1999–2014 m. laikotarpis.

3.3.2. Atskleistojo santykinio pranašumo indeksas

ASP indeksas, plačiausiai naudojamas kaip specializacijos tarptautinėje prekyboje indikatorius, pritaikomas sektorinei analizei (Laursen, 2015; Bernatonytė et al., 2014; Bojnec, Ferto, 2014; Pilinkienė, 2014; Sabonienė, 2011; Serva, Vitunskienė, 2014; Drożdż, Miškinis, 2011; Vinciūnienė, Dadurkaitė, 2011; Bernatonytė, 2011; Drożdż, 2010; Ferrarini, Scaramozzino, 2010). Šalies produktas/šaka/sektorius nekonkurencingi, jeigu ASP indekso reikšmė mažesnė už vienetą. Atvirkščiai, didesnė už vienetą ASP indekso reikšmė byloja apie šalies produkto/šakos/sectoriaus atskleistą santykinį konkurencinį pranašumą eksporto rinkose. ASP kaip prekybos srautų struktūrinis rodiklis naudojamas šalies specializacijai nustatyti. Be to, atskleistojo santykinio pranašumo koncepcija dažnai naudojama šalies silpnosioms ir stipriosioms šakoms/sektoriams nustatyti. Indeksas apskaičiuojamas, remiantis tarptautinės prekybos struktūriniais rodikliais. Santykinai didesnė šalies dalis eksporto rinkose atskleidžia jos pranašumą (*angl. – comparative advantage*), ir atvirkščiai, santykinai mažesnė jos dalis rodo, kad šalis nėra pranaši (*angl. – comparative disadvantage*) (Balassa, 1965). ASP indekso formulė:

$$B_{ij} = \frac{(X_{ij} / X_{rj})}{(X_{is} / X_{rs})}, \quad (4)$$

kur X – eksportas; i – prekė; j – šalis; r – prekių grupė; s – šalių grupė.

ASP indeksas rodo santykį tarp eksportuojamos prekės dalies tiriamosios šalies (Lietuvos) eksporte ir jos dalies tiriamosios šalių grupės visų prekių eksporte (Jucevičius et al., 2009). Disertacijoje jis apskaičiuojamas kiekvienai žemės ūkio ir maisto produktų grupei pagal dviejų ženklų KN lygį.

Indekso reikšmė, didesnė už vienetą, rodo, kad tam tikros prekės dalis šalies visame eksporte didesnė už atitinkamą jos dalį nagrinėjamoje šalių grupėje. Tai reiškia, jog šalis specializuojasi eksportuoti tą prekę ir turi santykinį pranašumą tiriamosios bazės atžvilgiu. Jei rodiklio reikšmė lygi vienetui, šalis turi neutralų santykinį pranašumą, reiškiantį, kad jos padėtis rinkose panaši į vidutinę padėtį tiriamojoje bazėje. Mažesnė už vienetą indekso reikšmė byloja apie šalies prastesnę padėtį. ASP reikšmes siūloma interpretuoti taip (Drożdż, Miškinis, 2011b; Drożdż, 2010; Vitunskienė, Serva, 2005):

- $ASP \leq 1$ – santykinio pranašumo nėra,
- $1 < ASP \leq 2$ – silpnas santykinis pranašumas,
- $2 < ASP \leq 4$ – vidutinis santykinis pranašumas,
- $4 \leq ASP$ – stiprus santykinis pranašumas.

Pagrindinis ASP indekso trūkumas ir jo pritaikymo Lietuvos žemės ūkio ir maisto pramonės konkurencinio pranašumo analizėje ribotumas yra tas, kad jis apskaičiuojamas, naudojant prekių eksporto srautus ir parodo santykinį pranašumą visos tarptautinės prekybos mastu, tačiau netinkamas nagrinėti šalies padėties ES rinkoje. Disertacijoje ASP apskaičiuojamas 24 žemės ūkio ir maisto produktų grupėms pagal 2-jų ženklų KN. Nagrinėjamas laikotarpis – 1999–2014 m.

3.3.3. Lafay indeksas

Teoriniai ir empiriniai moksliniai tyrimai pabrėžia prekybos šakos viduje svarbą tarptautinėje prekyboje (Kumar, Ahmed, 2015; Ambroziak, Szczepaniak, 2014; Bernatonytė et al., 2013; Miškinis, Dultsau, 2012; Sabonienė, 2011; Molendowski, 2012; Ferrarini, Scaramozzino, 2010; Bernatonytė, 2008; Fontagné et al., 2006). Dideli eksporto ir importo srautai šakos viduje iš dalies paaiškinami horizontaliąja produktų diferenciacija, kuri yra galinga motyvacija prekiauti pramonės viduje.

Atskleistojo konkurencinio pranašumo matavimai padeda įvertinti šalies pajėgumus eksportuojant ir yra tiesiogiai susiję su šalies gebėjimu eksportuoti

bei turi būti papildyti grynojo eksporto rodikliais, nes tai yra tiesiogiai susiję su gamybos apimtimis, šalies tam tikro sektoriaus gamybiniais pajėgumais. Prekybos šakos viduje aktualumas auga, didėjant tarptautinės prekybos sistemos kompleksiskumui, kai vykdomas gamybos funkcijų pasidalijimas tarptautiniu mastu, kur vertikalčiai išdalyti gamybos etapai atliekami skirtingose šalyse (Ferrarini, Scaramozzino, 2010; Athukorala, Menon, 2010).

Analizei papildyti bus remiamasi *Lafay* indeksu (LFI) (1992), kuris iš esmės yra glaudžiai susijęs su *Grubel–Lloyd* indeksu prekybai šakos viduje nustatyti tarptautinėje prekyboje. Tai yra priešinga analizė anksčiau atliktam Atskleistojo santykinio pranašumo lygiui įvertinti, remiantis *Balassa* indeksu. Disertacijoje lyginamas gautų rezultatų kontrastas pagal abu šiuos indeksus, kad būtų parodytos skirtingos eksportuojamų produktų pajėgumų retrospektyvos (Ferrarini, Scaramozzino, 2010). LFI formulė:

$$LFI_j = 100 \left(\frac{x_j - m_j}{x_j + m_j} - \frac{\sum_{j=1}^N (x_j - m_j)}{\sum_{j=1}^N (x_j + m_j)} \right) \frac{x_j + m_j}{\sum_{j=1}^N (x_j + m_j)} \quad (5)$$

kur j yra sektorius, X – eksportas, M – importas.

Kitaip tariant *Lafay* indeksas tai yra:

$$LFI_j = 100 * (\text{sektoriaus prekybos balansas} - \text{visos prekybos balansas}) / \text{sektoriaus dalis visoje prekyboje} \quad (6)$$

Jei LFI reikšmė >0 , tai šalis turi konkurencinį pranašumą, jei LFI reikšmė <0 , tai šalis neturi konkurencinio pranašumo tarptautinėje prekyboje. Disertacijoje LFI apskaičiuojamas žemės ūkio ir maisto produktų sektoriui pagal 24 žemės ūkio ir maisto produktų grupes pagal 2-jų ženklų KN. Nagrinėjamas laikotarpis – 1999–2014 m.

LFI padeda nustatyti tam tikros žemės ūkio ir maisto produktų grupės eksporto ir importo santykį, kai tarptautinė prekyba visais produktais yra subalansuota. Daroma prielaida, kad **Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų**

tarptautinėje prekyboje dominuoja prekyba šakos viduje. Rodiklio teigiama reikšmė nurodo, kad šalis turi konkurencinį pranašumą prieš užsienio konkurentus ir teigiamą prekybos balansą tam tikroje eksportuojamų produktų grupėje, o neigiama reikšmė nurodo, kad tam tikra produktų grupė konkurencinio pranašumo neturi ir turi prekybos deficitą.

3.4. Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto diversifikacijos lygio vertinimo metodai

Ankstesniuose skyriuose aptarti rinkos atvirumo, prekybos padengiamumo, specializacijos ir prekybos šakos viduje aspektai leidžia išsamiai analizuoti žemės ūkio ir maisto produktų pajėgumą tarptautinėje rinkoje, tačiau juose trūksta vertinimo, kiek gi būtent bendroje masėje sudaro lietuviškos kilmės produktai, koks yra pastarųjų produktų diversifikacijos lygis. Išskiriamas lietuviškos prekių kilmės aspektas, nes tai padeda identifikuoti būtent Lietuvoje pagamintų ir eksportuojamų produktų asortimentą ir geografines kryptis. Todėl autorė siūlo papildyti ankščiau išdėstytus rodiklius dar vienu eksporto diversifikacijos indeksu.

Šiame darbe neanalizuojami eksportuojančių įmonių parametrai, susiję su gebėjimu diversifikuoti eksportą. Koncentruojamasi ties Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų diversifikacijos lygmens vertinimu pasauliniu mastu produktų lygmeniu bei geografinių rinkų lygmeniu. Nagrinėjama, ar **lietuviškos kilmės žemės ūkio ir maisto produktų eksportas yra koncentruotas ar diversifikuotas tiek produktų, tiek geografinių rinkų lygmeniu.**

Eksporto diversifikacijos lygiui nustatyti esama daugybė skirtingų metodų, jų pasirinkimas priklauso nuo pasirinkto diversifikavimo sąvokos, nagrinėjamų dimensijų, diversifikacijos lygmens ir t. t. Dažniausiai naudojamas yra Eksporto koncentracijos įvertis (produktų lygmeniu ir geografiniu aspektu). Šiame darbe siūloma Eksporto koncentracijos įverčio modifikacija, kai eksporto koncentracijos lygis nustatomas pagal pagrindinių

eksportuojamų Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų vertę 1999–2013 m. Produktai grupuojami į grupes: Top1, Top5 ir Top10. Pirmoje grupėje yra vienas pagrindinis produktas n-taisiais metais santykyje su visu žemės ūkio ir maisto produktų eksportu. Atitinkamai Top5 ir Top10 produktai yra penkių ir dešimties pagrindinių eksportuojamų žemės ūkio ir maisto produktų grupės. Toks skirstymas leidžia nustatyti, keliose produktuose yra koncentruotas Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksportas, nagrinėjama dinamika kas penkerius metus 1999, 2003, 2008 ir 2013 m., siekiant išsiaiškinti minėto eksporto kryptį, link koncentracijos ar link diversifikacijos. Tap pat išskiriamas lietuviškos kilmės efektas.

Pagrindinių Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto rinkų koncentracijos lygis 1999–2013 m. nustatomas panašiu principu, išskiriant Top1, Top3, Top5 ir Top10 rinkas pagal eksporto vertę. Detalesnė gradacija pasirinkta dėl to, kad Top1 ir Top3 rinkos yra visada tos pačios nekintančios, todėl reikia labai aktyviai stebėti, ar vyksta tolesnė koncentracija tose pačiose tradicinėse rinkose, ar stebimi rinkų diversifikacijos procesai.

Kiti metodai, naudotini eksporto diversifikavimo lygiui nustatyti, yra Kaupiamojo eksporto patirties funkcija produktų lygmeniu (angl. *Commodity-Specific Cumulative Export Experience Function (CSCEEF)*), Absoliutus šalies prekių dalies nuokrypis (angl. *Absolute Deviation of the Country Commodity Shares*), *Ogive* indeksas (OGV), Specifinės prekės indeksas (angl. *Commodity Specific Traditionalist Index (CSTI)*).

Iš visų minėtų indeksų universaliausias ir geriausiai pritaikomas šiame darbe gali būti *Ogive* indeksas (OGV), kurio pagrindu nustatomas nuokrypis nuo tolygaus eksporto pasiskirstymo. Šis indeksas skirtingai nuo kitų leidžia nustatyti diversifikacijos lygį eksportuojamų produktų grupių lygmeniu ir geografinių rinkų lygmeniu. Darbe indeksas pritaikytas žemės ūkio sektoriui. Dėl didelės duomenų apimties, vertinant geografinių eksporto krypčių diversifikavimo lygį, remiamasi tik 1999, 2003, 2008 ir 2013 m. duomenimis, siekiant išsiaiškinti tendenciją. OGV indeksas išreiškiamas formule:

$$OGV = N \sum_{i=1}^N (P_i - 1/N)^2 \quad (7)$$

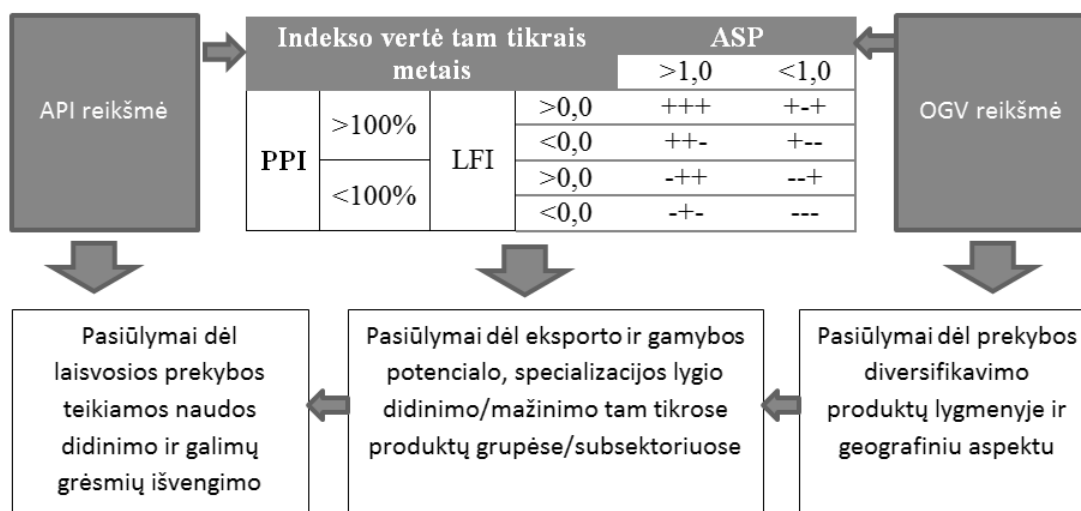
Kur $P_i = (x_i/X_i)$ tai tam tikros žemės ūkio ir maisto produkto grupės x_i dalis visame žemės ūkio ir maisto produktų eksporte (X_i), N yra viso eksportuojamų produktų skaičius (šiuo tyrimo atveju viso gali būti 24 žemės ūkio ir maisto produktų grupės pagal KN klasifikaciją) arba geografiniu aspektu – rinkų skaičius, į kurį nagrinėjamais metais vežami žemės ūkio ir maisto produktai, $1/N$ – yra prielaida dėl idealaus eksporto pasiskirstymo.

Kuo labiau OGV indekso reikšmė artėja prie nulio, tuo didesnis eksporto diversifikavimo laipsnis ir atvirkščiai, kuo OGV indekso reikšmė didesnė, tuo mažesnis yra eksporto diversifikavimo lygis. Prie tyrimo apribojimų priskirtinas OGV indekso netobulumas, nes nei viena ekonomikos teorija neskelbia, kad kiekviena šalis turi eksportuoti visas įmanomas pagamintas prekes tolygiai, nes tokia indekso reikšmių prielaida nubraukia specializacijos pagrindimą. Taigi, nulinė indekso reikšmė nėra siekiamybė. Optimaliai OGV indekso reikšmei nustatyti reikalingas atskiras tyrimas, kuris išeina už šio tyrimo ribų. Šiuo atveju svarbu išsiaiškinti eksporto kryptį (link diversifikacijos ar link koncentracijos), o tam puikiai tinka OGV indeksas.

Tam, kad būtų nustatyta Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto diversifikavimo kryptis, buvo atlikta lietuviškos kilmės žemės ūkio ir maisto produktų analizė agreguotu lygmeniu pagal eksporto partneres. Atskaitos metais pasirinkti 2003 m.. Buvo įvertinti eksporto apimčių pokyčiai kas penkerius metus 2008 ir 2013 m., lyginant juos su atskaitos metais. Lietuviškos kilmės žemės ūkio ir maisto produkcijos importuotojos buvo grupuojamos, atsižvelgiant į joms tenkančią eksporto apimčių apimtį arba skverbties lygį (proc.). Pirmuoju atveju išskirtos 7 šalių grupės (Reikšmingas eksportas, Stiprus eksportas, Vidutinis eksportas, Silpnas eksportas, Bandomasis eksportas, Nereikšmingas eksportas, Nėra eksporto), antruoju atveju – 8 šalių grupės (Naujos šalys; Reikšmingas proveržis, Stiprus proveržis; Stiprus proveržis; Vidutinis proveržis; Silpnas proveržis; Nereikšmingas proveržis; Nėra eksporto). Rezultatai pateikiami žemėlapiuose.

3.5. API, PPI, ASP, LFI ir OGV indeksų agregavimo metodika

Bendra Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto pozicija pasaulio rinkose vertinama sugretinus penkis anksčiau išvardytus indeksus (API, PPI, ASP, LFI ir OGV), siekiant parodyti tarptautinės prekybos sistemos kompleksiskumą ir nurodyti tolesnes eksporto plėtros kryptis ir gaires. Indeksų sugretinimo loginė seka pateikiama 3.2 pav.

3.2 pav. Žemės ūkio ir maisto produktų eksporto padėties tarptautinėje rinkoje vertinimo metodų sistema

Šaltinis: autorės modifikuota ir papildyta pagal Ambroziak, Szczepaniak, 2014.

Lenkų mokslininkai Ambroziak ir Szczepaniak 2014 m. pateikė pasiūlymą dėl kompleksinio tarptautinės prekybos konkurencinio pranašumo vertinimo tarptautinėje rinkoje, apjungiant tris bazinius indeksus – PPI, ASP ir LFI. Tačiau pasiūlyta metodika neatspindėjo visos aplinkos ir prekybos sąlygų, kuriomis veikia eksportuotojai. Todėl disertantė siūlo minėtą metodiką papildyti dar dviem indeksais, kurie atspindi, kokiomis sąlygomis veikia tam tikros šalies eksportuotojai, laisvosios ar suvaržytos prekybos sąlygomis pagal API. Ir kokia yra tolesnė eksporto plėtros kryptis pagal OGV indeksą.

Tiek API, tiek OGV indeksai atspindi šalies makroekonominės sąlygas ir galimi apskaičiuoti tik agreguotiems duomenims. Laiko aspektu toks indeksų pasirinkimas leidžia įvertinti praeities, dabarties ir ateities prekybos

tendencijas. Kitaip tariant, API parodo praeitį, t. y. anksčiau suderėtas sąlygas, prekybos taisykles, sudarytus prekybos susitarimus ir kt., PPI, ASP ir LFI indeksų kompleksas parodo, kokią padėti tarptautinėje rinkoje iškovoję šalies eksportuotojai, t. y. dabartis, o OGV indeksas nukreipia į ateitį, nes parodo taisytinas vietas, eksporto plėtros kryptis, rizikos diversifikavimo poreikį, t. y. nukreiptas į ateities sprendimus.

PPI, ASP ir LFI indeksų reikšmės traktuojamos pagal Ambroziak ir Szczepaniak (2014), kai siūlomi aštuoni konkurencinio pranašumo lygiai, nurodyti 3.2 paveikslo lentelėje. Eksporto plėtrai svarbiausi yra du atvejai, kai turimas konkurencinis eksporto pranašumas pagal visus indeksus (+++), ir antrasis variantas, kai neturima konkurencinio pranašumo pagal visus indeksus (---). Pirmuoju atveju $PPI > 100\%$, $LFI > 0$, $ASP > 1$. Antruoju atveju $PPI < 100\%$, $LFI < 0$, $ASP < 1$. Nagrinėjamas laikotarpis – 1999–2014 m.

3.6. Globalinės ir regioninės integracijos efekto vertinimo metodai

Kitas, ne mažiau svarbus tarptautinės prekybos sąlygų kaitai yra integracijos efekto vertinimas tiek globalinės, tiek regioninės integracijos kontekste. Lietuvos įstojimas į PPO 2001 m. (globalinė integracija) ir ES 2004 m. (regioninė integracija) – reikšmingiausi pirmojo XXI amžiaus dešimtmečio įvykiai, kurie sudarė sąlygas žemės ūkio ir maisto produktų eksportui augti, paspartino prekybos liberalizavimo procesus šalyje nuo Nepriklausomybės atkūrimo 1999 m. Norint įvertinti būtent grynąjį ES integracijos poveikį Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto plėtrai, iš esmės reikia eliminuoti ankstesnių prekybos liberalizavimo procesų su Baltijos šalimis bei PPO narystės įtaką. Todėl siūloma iš pradžių įvertinti, kaip būtų vystęsis eksportas, jei Lietuva 2004 m. nebūtų tapusi ES nare, t. y. parengti Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto prognozes po 2003 m. Tiriama, kokio masto **integracijos efektą patyrė Lietuva, eksportuodama žemės ūkio ir maisto produktus po PPO ir ES narystės.**

Modeliavimui disertacijoje naudojami 1996–2003 m. Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto duomenys. Atsižvelgiant į tai, kad turima nedaug stebėjimo duomenų, nuspręsta sudaryti laiko eilutės trendo modelį. Daroma prielaida, kad ateities eksporto raidą lemia jo praeities tendencijos, todėl įvertintas laiko trendo modelis naudojamas eksportui prognozuoti. Grynąjį ES narystės poveikį Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksportui siūloma skaičiuoti pagal toliau pateikiamą formulę:

$$XES_t = X_t - XRE_t - XLT_t \quad (8)$$

Kur X_t – eksporto prognozė t metais; XRE_t – faktinis reeksportas t metais; XLT_t – faktinis lietuviškos kilmės eksportas t metais; XES_t – galimas grynasis ES narystės poveikis eksportui.

3.7. Tarpreregioninės integracijos efekto vertinimo metodai

Tarpreregioninės integracijos efekto vertinimui, kaip minėta, pasitelkiama atvejo analizė, t. y. ES–JAV Transatlantinės prekybos ir investicijų partnerystės (TTIP) susitarimas, kurio pagrindu modeliuojamas minėto susitarimo galimas poveikis tiek ES, tiek Lietuvos žemės ūkio ir maisto pramonės sektoriui. Atliktas tyrimas susideda iš dviejų dalių. Pirma, dalinės pusiausvyros CAPRI modelis naudojamas prognozuojamam poveikiui įvertinti, remiantis scenarijų metodu. Antroje dalyje siekiama kiekybinį tyrimą papildyti kokybiniais metodais, kai atliekamas Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksportuotojų ir jų atstovų ekspertinis vertinimas dėl tolesnių Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto perspektyvų į JAV.

3.7.1. Dalinės pusiausvyros CAPRI modelio prielaidos

Dalinės pusiausvyros CAPRI modelis yra sukurtas Europos Komisijos mokslinių tyrimų fondų lėšomis. Šioje disertacijoje juo vadovaujamosi kaip įrankiu. Tai yra sudėtingas ir dinamiškas, nuolat tobulinamas modelis.

Naudojimas šiuo modeliu paremtas atviro kodo principu, kai leidžiama visiems mokslininkams juo naudotis, atliekant mokslinius tyrimus, rašant mokslinius straipsnius ir kt. Tokiu būdu sudarytos galimybės pasinaudoti šio modelio ištekliais ir šios disertacijos kontekste.

Šiam tyrimui pasitelkta CAPRI modelio rinkos tyrimų dalis, padedanti analizuoti laisvosios prekybos susitarimus. Jame įtraukti tiek specifiniai, tiek *ad valorem* muitai, baziniai importo muitų tarifai, eksporto subsidijos, mokesčių sistemos ypatybės, viešos intervencijos. Į modelį įtrauktos bazinio scenarijaus prekybos sąlygos atitinka Urugvajaus raundo susitarimus.

Papildomos CAPRI prielaidos netobulos konkurencijos sąlygomis (Armingtono prielaidos): nenaudojamos pasaulinės kainos; produktai yra heterogeniški (pagal kilmės šalį); eksportas ir importas galimas abiem kryptimis tarp šalių ar šalių blokų. Su Armingtono prielaidomis, galima modeliuoti gravitacijos santykius tarptautinėje prekyboje, vadovaujantis prielaida, kad kiekviena šalis gamina unikalią produkciją, o vartotojai turi polinkį įvairovei, t.y. jie nori vartoti bent šiek tiek kiekvienos iš prekių.

CAPRI modelis turi apribojimų dėl: mažų verčių problemos, kai mažos prekybos apimtys ir prognozėse išlieka mažos; nulinių verčių problemos, kai nulinės reikšmės, tokios ir išlieka modeliavime, t.y. jeigu iš vienos šalies į kitą nebuvo tam tikro produkto eksporto dėl specifinių prekybos sąlygų (pvz., reikalaujama licencijos), tai modeliuojant pasikeitusias palengvintas prekybos sąlygas, pastarojo produkto eksporto vertė išliks nulinė); modeliavimo rezultatų tik ES lygmeniu, neiškiriant TTIP poveikio atskiroms šalims.

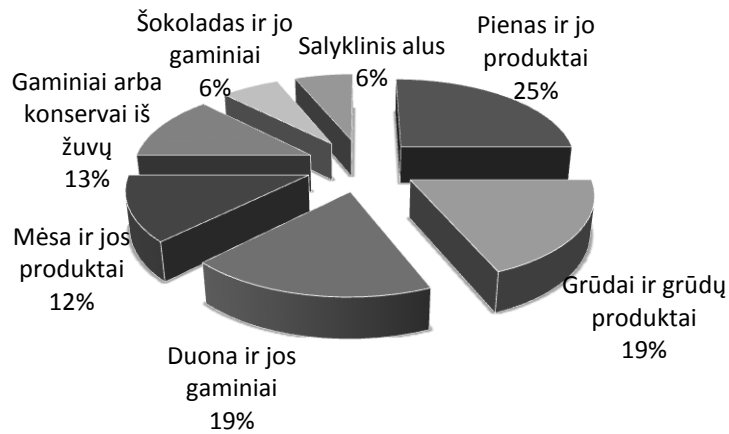
ES–JAV TTIP analizei pasirenkamas tarptautinės prekybos plėtros scenarijus, kur 2008 m. yra baziniai (atspirties) metai, prognozuojamas laikotarpis iki 2030 m. Analizuojamas žemės ūkio ir maisto produktų sektorius, pasirenkant pagrindines produktų grupes: grūdus, pieno produktus, mėsą, žuvų produktus, vaisius ir daržoves. Pokyčiai lyginami tarp bazinių metų ir 2030 m.

3.7.2. Ekspertinis vertinimas

Dėl CAPRI modelio apribojimų, kai galima prognozuoti TTIP įtaką tik visai ES, nuspręsta tyrimą papildyti ekspertiniu vertinimu, kad būtų įvertinta galima TTIP sutarties įtaka Lietuvos eksportui. Tam tikram sektoriui atstovaujantys ekspertai iš savo patirties ir iš savo sektoriaus perspektyvų įvertino TTIP suteikiamas galimybes ir keliamas grėsmes, pateikė savo įžvalgas ir numatomas plėtros kryptis.

Ekspertų pasirinkimas. Ekspertiniam vertinimui buvo pasirinkti konkrečių sektorių skėtinių organizacijų, t. y. asociacijų atstovai (Lietuvos mėsos perdirbėjų asociacija, Lietuvos grūdų augintojų asociacija, Lietuvos grūdų perdirbėjų asociacija, Lietuvos pieno gamintojų asociacija, Žvejų ir žuvies perdirbėjų asociacija „Baltijos žvejas“). Iš verslo segmento ekspertiniam vertinimui buvo pasirinktos eksportuojančios įmonės, pirmaujančios Lietuvos rinkoje pagal gamybos apimtį bei turinčios patirties eksportuojant į JAV ir/arba galinčios užtikrinti tinkamas eksportuojamos produkcijos apimtį į naujas tolimas rinkas, tokias kaip JAV. Pasirinkti ekspertai buvo iš vadovaujančio personalo ir/arba tiesiogiai atsakingi ar kuruojantys eksporto plėtrą įmonėse ar organizacijose. Iš viso pasirinkta 16 ekspertų. Su ekspertais buvo bendrauta 2014 m. gegužės–birželio mėn.

Ekspertų atstovaujami sektoriai. Žemės ūkio ir maisto produktų sektoriai analizei pasirinkti pagal dominuojančius eksportuojamus produktus iš Lietuvos į JAV bei pagal tai, kokius produktus planuojama vežti į JAV. Kaip ekspertai buvo pasirinkti pieno, grūdų, mėsos, žuvininkystės sektorių atstovai (3.3 pav.). Daugiausia (ketvirtadalis) ekspertų buvo apklausta iš pieno ir pieno produktų sektoriaus. Didesnis apklaustų ekspertų skaičius susidarė dėl to, kad į užsienio rinkas tiekama sąlyginai didesnė, palyginti su kitais sektoriais, pieno ir pieno produktų įvairovė. Tarp jų, sūriai, varškė, ledai.

3.3 pav. Ekspertų pasiskirstymas pagal atstovaujamus žemės ūkio ir maisto produktus, proc.

Septyni ekspertai atstovavo augalininkystės, antra tiek gyvulininkystės ir du žuvininkystės sektoriui. Ekspertiniam vertinimui buvo pasirinkti tiek viešojo, tiek privataus sektoriaus atstovai. Vienas trečdalis visų tyrime dalyvavusių ekspertų atstovavo viešajam sektoriui, o du trečdaliai – privačiam. Ekspertų proporcija buvo pasirinkta tikslingai, siekiant atspindėti kuo daugiau praktinių aspektų tyrime, ištirti rinkos dalyvių, esamų ir potencialių žemės ūkio ir maisto produktų eksportuotojų į JAV nuotaikas, nusiteikimą, lūkesčius ir ateities planus.

Anketos sudarymas. Pirma klausimų grupė anketoje orientuota į esamos eksporto situacijos įmonėje/asociacijų įmonėse narėse analizę, planus didinti/mažinti eksporto apimtis. Tiriama, ar Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksportuotojai domisi specifinėmis naujomis rinkomis ar koncentruojasi pažįstamose, kultūriškai bei atstumo prasme artimose rinkose, ar jie turi patirties JAV rinkoje. Kiti klausimai buvo susiję su TTIP susitarimo turiniu. Tiriama, ar Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksportuotojų atstovai žino ir/ar domisi ES užsienio prekybos politikoje vykstančiais procesais. Ekspertų buvo prašoma įvertinti, koku lygiu ir apimtimi minėtų sutarčių pasirašymas paveiks įmonių eksporto apimtį į JAV, kokius žemės ūkio ir maisto produktus numato eksportuoti. Ekspertai įvertino atstovaujamo sektorių stiprybes, silpnybes, galimybes ir grėsmes eksporto plėtrai į JAV.

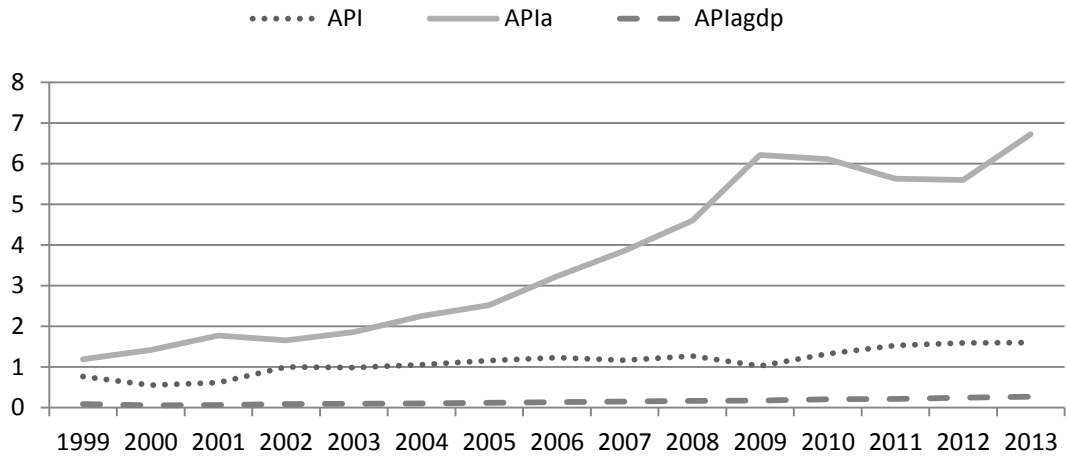
4. TARPTAUTINĖS PREKYBOS SĄLYGŲ KAITOS POVEIKIO LIETUVOS ŽEMĖS ŪKIO IR MAISTO PRODUKTŲ EKSPORTUI VERTINIMO EMPIRINIS TYRIMAS

Šioje dalyje pateikiamas empirinis tyrimas, kuris atskleidžia tarptautinės prekybos sąlygų kaitos įtakos Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksportui mastą ir kryptis. Apskaičiuotas rinkos atvirumas besikeičiančių prekybos sąlygų kontekste, Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto konkurencingumas, remiantis santykinio pranašumo ir integracijos efektais. Įvertintas prekybos šakos viduje mastas Lietuvos tarptautinėje prekyboje žemės ūkio ir maisto produktais, apskaičiuotas eksporto diversifikacijos lygis. ES ir JAV TTIP susitarimo pagrindu įvertintas tarpregioninės integracijos efektas Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksportui.

4.1. Rinkos atvirumas ir žemės ūkis besikeičiančių prekybos sąlygų kontekste

Nors ekonomikos teorijoje pabrėžiama rinkos atvirumo svarba tolygiai ekonominei plėtrai užtikrinti, trūksta tyrimų, nagrinėjančių, kokiomis sąlygomis Lietuvos žemės ūkio sektorius prisideda prie laisvosios prekybos plėtros. Pastarasis sektorius yra svarbus žaliavų šaltinis pasaulyje, todėl tyrime daroma prielaida, kad augant pasaulio populiacijai, paklausa žemės ūkio ir maisto produktams proporcingai augs ir atsivėrus naujoms rinkoms, pastarieji produktai bus eksportuojami dar intensyviau. Disertacijoje apskaičiuotas API indeksas patvirtino prielaidą, kad **Lietuvos žemės ūkio sektorius prisidėjo prie atviros rinkos kūrimo, netaikė paslėptų rinkos apsaugos priemonių, ir eksportuotojai sėkmingai įsiliejo į bendrąją ES rinką (4.1 pav.).**

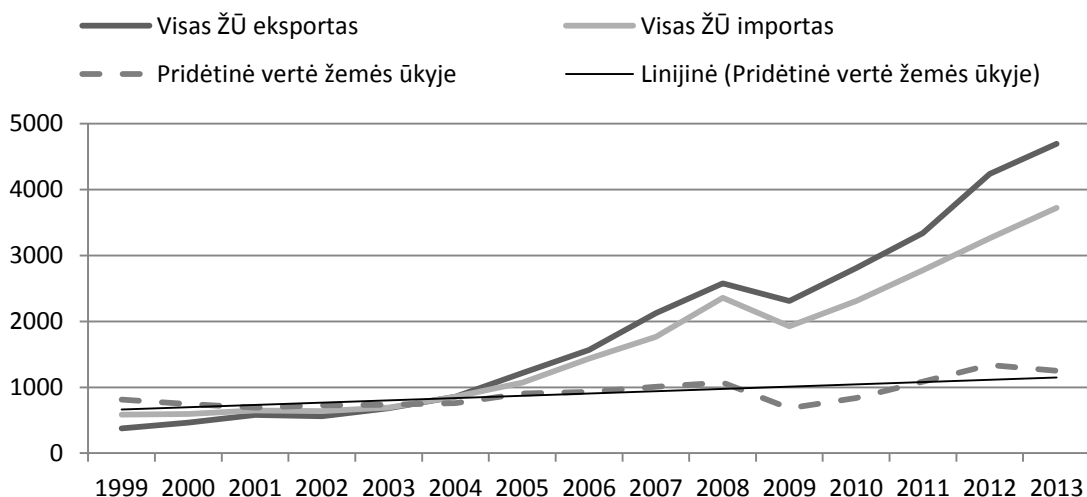
APIa indekso kritimas 2008–2012 m. liudija apie tai, jog maža ekonomika, liberalizavusi prekybą žemės ūkio ir maisto produktais, tapo labiau pažeidžiama ir priklausoma nuo pasaulinių procesų, nes neturi pakankamo vidaus vartojimo, amortizuoti išorės sukrėtimų žalą.

4.1 pav. Atviros prekybos indeksai visai prekybai (API) ir žemės ūkio sektoriui (APIa) 1999–2013 m.

Šaltinis: parengta autorės pagal Statistikos departamento duomenis, 2015.

Taigi, Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksportuotojai patekę į bendrąją 500 mln. vartotojų rinką, liberalizuotos prekybos sąlygomis turėtų semtis naudos iš tarptautinės prekybos. Nuo 2004 m. yra stebimas tiek eksporto, tiek importo apimčių šuolis, vertinant absoliučiais skaičiais (4.2 pav.), tačiau sukurtos pridėtinės vertės žemės ūkyje apimtys pakito tik nežymiai. O 2009 m. pasaulinės finansinės krizės akivaizdoje net krito.

4.2 pav. Žemės ūkio ir maisto produktų eksportas, importas ir pridėtinė vertė žemės ūkyje 1999–2013, mln. EUR

Šaltinis: parengta autorės pagal Statistikos departamento duomenis, 2015.

Darbe stebimos dvių krypčių tendencijos. Iš vienos pusės, žemės ūkio ir maisto produktų eksporto bei importo procentinė dalis BVP auga, iš kitos pusės, žemės ūkio ir maisto pramonės sektoriaus lyginamasis svoris BVP nuolat mažėja dėl vertikalios ekonomikos įvairinimo. **Pridėtinės vertės sukuriamos žemės ūkyje stagnavimas** signalizuoja apie žemos pridėtinės vertės žemės ūkio ir maisto produktų eksportą, neefektyviai panaudojamą investicinę paramą žemės ūkio sektoriui ir kitas problemas, su kuriomis susiduria žemės ūkio ir maisto produktų sektorius pasaulinės konkurencijos akivaizdoje. Problemai identifikuoti pasitelkiami žemės ūkio ir maisto produktų eksporto konkurencingumo ir eksporto struktūros tyrimai tolesniuose skyriuose.

4.2. Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto konkurencingumas

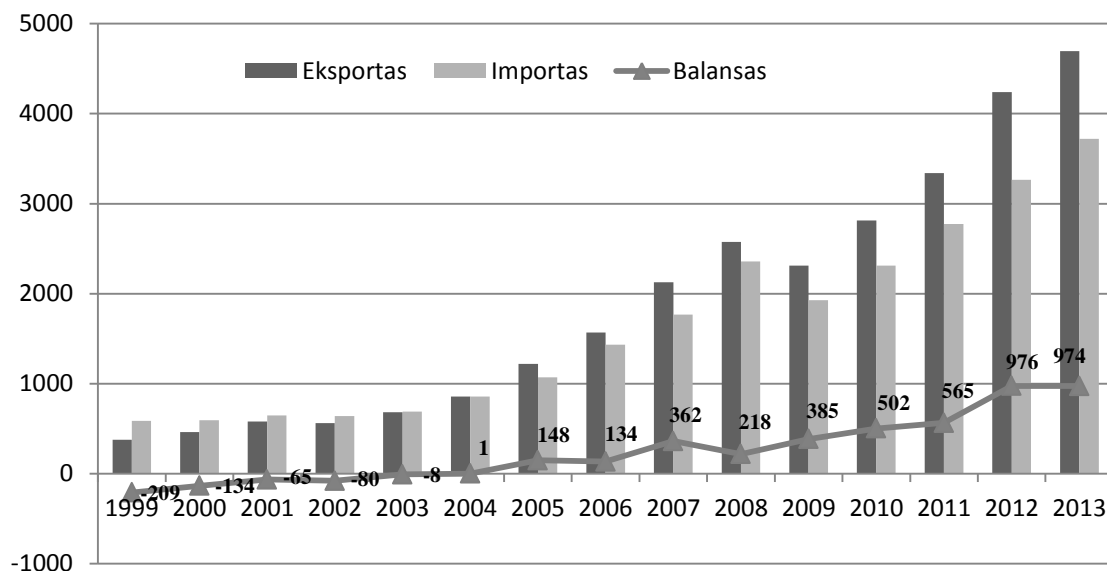
Po nepriklausomybės atkūrimo vykusios reformos iš esmės pakeitė Lietuvos ūkinius santykius su kitomis šalimis. Prisijungimas prie PPO, pasirašytos laisvosios prekybos sutartys su daugeliu šalių, sudarytos sąlygos laisvam kapitalo judėjimui į Lietuvą ir iš jos leidžia teigti, kad Lietuva tapo atviros ekonomikos šalimi. O atvirose ir nedidelėse šalyse ūkio augimui lemiamą reikšmę turi užsienio prekybos, ypač eksporto, plėtra.

Tokios ypatingos svarbos priežastis pirmiausia yra ta, kad maža ekonomika dažniausiai neturi pakankamai išteklių gaminti platų asortimentą prekių ir paslaugų, kad galėtų patenkinti vartojimo bei investicijų poreikius šalies viduje. Todėl, norėdama įsivežti pageidaujamų produktų, šalis atitinkamai turi gebėti pasiūlyti užsienio rinkoms tam tikras prekes ir paslaugas, už kurias gautomis pajamomis galėtų finansuoti reikiamą importą. Todėl mažose atvirose šalyse eksportas yra laikomas pagrindiniu užsienio valiutos šaltiniu, ypač svarbiu tokiai pereinamosios ekonomikos šaliai kaip Lietuva, kurioje dauguma žaliavų ir beveik visos investicinės prekės yra

importuojamos. Ne išimtis ir Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksportas, kuriame stebimi pokyčiai tiek iki, tiek po stojimo į ES.

Žemės ūkio ir maisto produktų eksportas 1999–2003 m., t. y. iki Lietuvos stojimo į ES, buvo tam tikroje stagnacijoje, užsienio prekybos žemės ūkio ir maisto produktais balansas buvo neigiamas. Nuo 2004 m. žemės ūkio ir maisto produktų eksportas įgavo pagreitį ir pradėjo sparčiai augti, pasiekęs maksimalią vertę 4696 mln. EUR 2013 m. 2013 m., lyginant su pokriziniu laikotarpiu 2009 m., Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto vertė išaugo daugiau negu du kartus. Vertinant visą ES narystės laikotarpį, šis rodiklis 2013 m. padidėjo daugiau nei penkis kartus, lyginant su 2004 m.

Žemės ūkio ir maisto produktų importas tuo pat laikotarpiu augo mažesniu tempu, nors taip pat didėjo ir pasiekė savo maksimalią reikšmę 3722 mln. EUR 2013 m.. ES narystės laikotarpiu žemės ūkio ir maisto produktų importas 2013 m. buvo 4 kartus didesnis nei 2004 m. Užsienio prekybos žemės ūkio ir maisto produktais balansas 2013 m. taip pat pasiekė rekordinių aukštumų – 974 mln. EUR, kitaip tariant, penktadalį viso žemės ūkio ir maisto produktų eksporto (4.3 pav.).

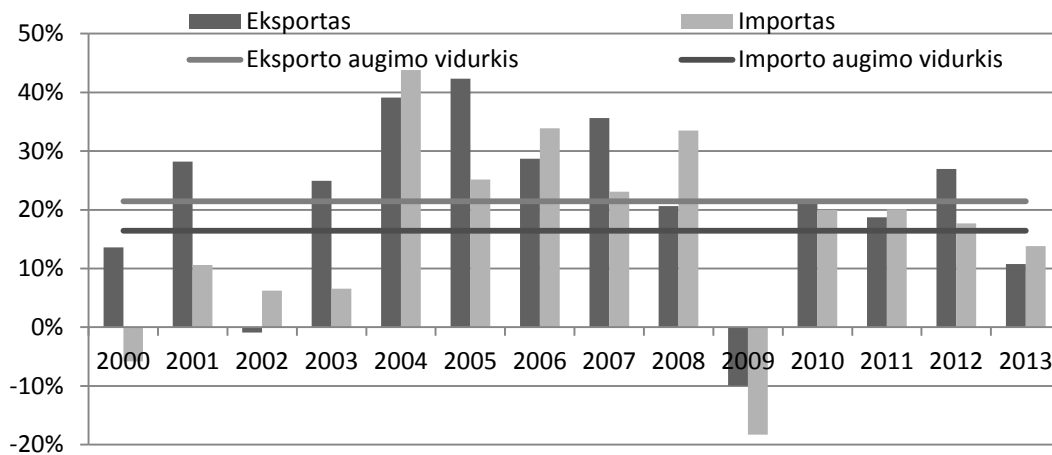

4.3 pav. Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksportas, importas, balansas 1999–2013 m., mln. EUR

Šaltinis: parengta autorės pagal Statistikos departamento duomenis, 2015.

2013 m. žemės ūkio ir maisto produktų eksporto ir importo augimo tempai buvo lėčiausi nuo 2010 m., atitinkamai 10,8 ir 13,8 proc. Spartesni importo nei eksporto augimo tempą lėmė auganti vidaus paklausa, žaliavų maisto gamybos pramonės poreikis ir reeksporto galimybės. Užsienio prekybos plėtra yra labai svarbi tokiai mažos ir atviros ekonomikos šaliai, kaip Lietuva. Užsienio prekybos apimtys buvo pagrindinis greito ekonomikos atsigavimo veiksnys Lietuvoje po 2008 m. pasaulinės ekonominės krizės.

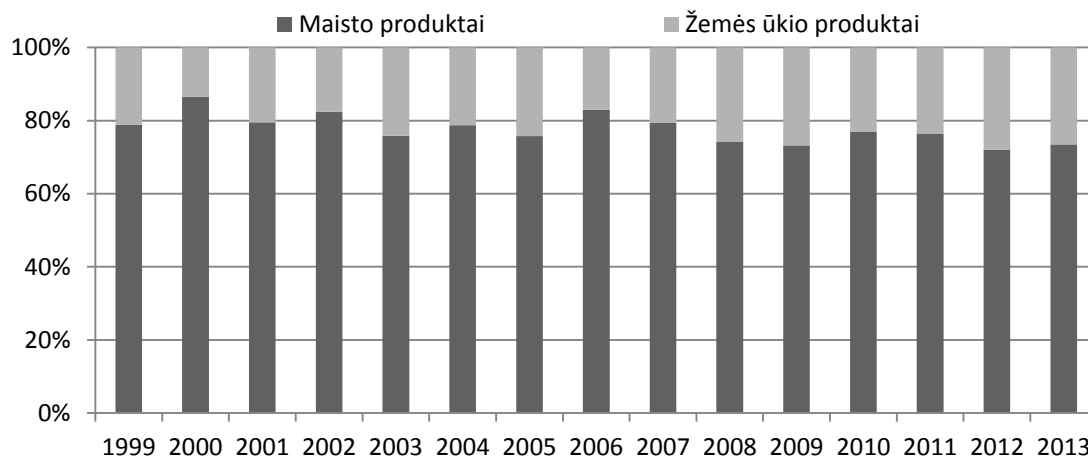
Analizuojant ilguoju laikotarpiu žemės ūkio ir maisto produktų eksporto ir importo augimo tempus, pažymėtina, kad vidutiniškai eksportas augo sparčiau nei importas nagrinėjamoju laikotarpiu (1999–2013 m.), atitinkamai 21 proc. ir 16 proc. (4.4 pav.).

4.4 pav. Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto ir importo vidutiniai augimo tempai ilguoju laikotarpiu 2000–2013 m., proc.

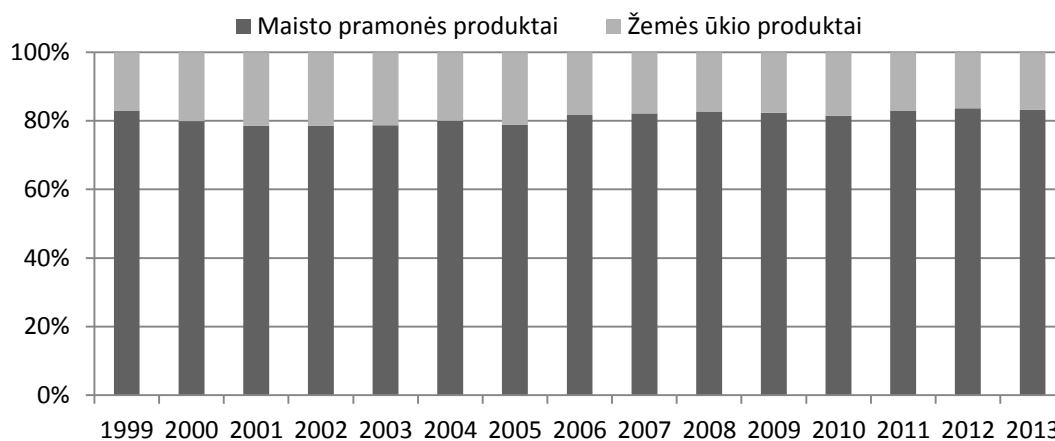
Šaltinis: parengta autorės pagal Statistikos departamento duomenis, 2015.

Remiantis I. Travkinos (2015) siūlomu žemės ūkio produktų ir maisto pramonės produktų skirstymu (žr. tyrimo metodų apraše), įvertinta, kiek bendroje žemės ūkio ir maisto produktų eksporto ir importo vertės struktūroje sudaro šios dvi grupės. Tiek eksporto (4.5 pav.), tiek importo (4.6 pav.) struktūroje žemės ūkio produktų dalis bendrame žemės ūkio ir maisto produktų eksporte yra santykinai maža ir siekia apie ketvirtadalį, o importe yra dar mažesnė ir nesiekia nė penktadalio.

4.5 pav. Lietuvos žemės ūkio ir maisto pramonės produktų grupių eksporto struktūra 1999–2013 m., proc.

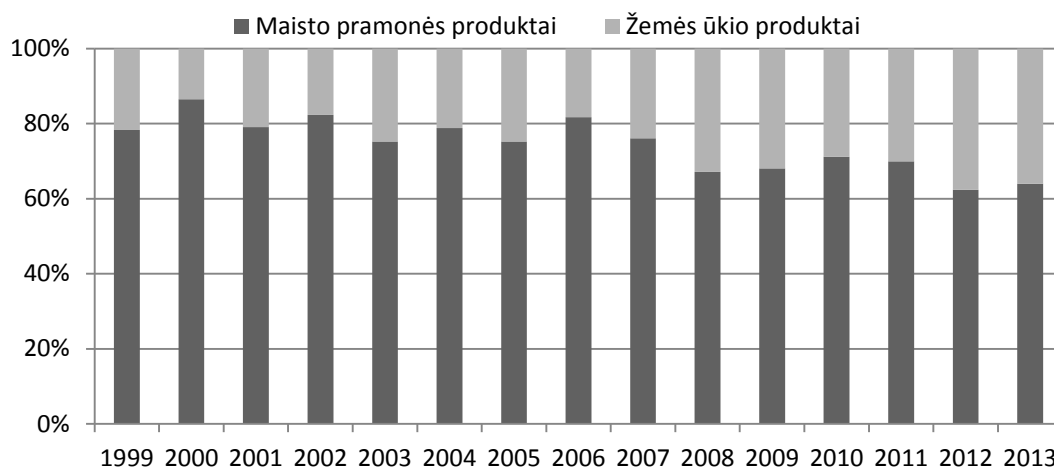
Šaltinis: parengta autorės pagal Statistikos departamento duomenis, 2015.

4.6 pav. Lietuvos žemės ūkio ir maisto pramonės produktų grupių importo struktūra 1999–2013 m., proc.

Šaltinis: parengta autorės pagal Statistikos departamento duomenis, 2015.

Lietuviškos kilmės žemės ūkio ir maisto produktų dalis visame žemės ūkio ir maisto produktų eksporte 1999 metais sudarė 90 proc. ir tokia išliko iki stojimo į ES, o jau nuo 2004 metų pradėjo mažėti ir 2013 metais jau tesiekė 64 proc. Akivaizdu, kad Lietuva tapo eksporto iš Vakarų į Rytus vartais. Vertinant lietuviškos kilmės žemės ūkio produktų grupės ir maisto pramonės produktų grupės santykį bendroje Lietuviškos kilmės žemės ūkio ir maisto produktų struktūroje, ryškėja neraminanti tendencija, kai sparčiai didėja žemės ūkio produktų dalis, o maisto pramonės produktų dalis mažėja (4.7 pav.).

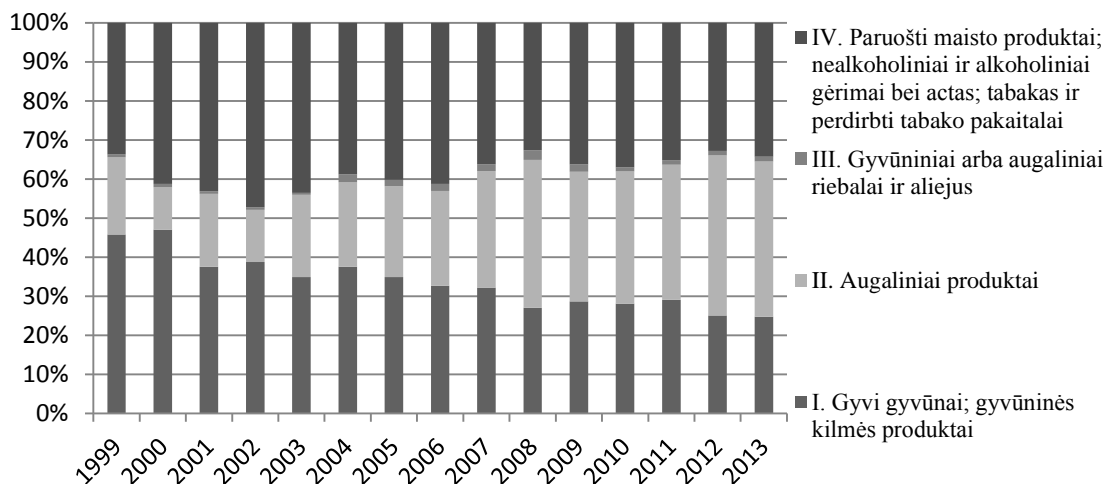

4.7 pav. Lietuviškos kilmės žemės ūkio produktų ir maisto pramonės produktų grupių eksporto struktūra 1999–2013 m., proc.

Šaltinis: parengta autorės pagal Statistikos departamento duomenis, 2015.

Pastaroji tendencija, ypač išryškėjusi po 2008 m. pasaulinės finansinės krizės, gali būti iš dalies paaiškinama rekordiškai didėjančiu grūdų derliumi ir jų sąlyginai lengvesne ir greitesne realizacija pasaulio rinkose. Tačiau, ilgainiui užsitęsus šiai tendencijai, būtina detaliau analizuoti eksportuojamų lietuviškos kilmės žemės ūkio produktų ir maisto pramonės produktų santykį ir aiškintis priežastis, kodėl tokie procesai vyksta.

Vertinant sektoriniu aspektu, nagrinėjamoju laikotarpiu įvyko daugybė pokyčių. Iki stojimo į ES Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto struktūroje dominavo gyvulininkystės produktai. Nuo 2004 m. ši tendencija pasikeitė augalininkystės produktų naudai. Viena iš priežasčių, lėmusių šį pokytį, yra ES teikiama finansinė parama žemės ūkio sektoriui, kurios didesnė dalis atitenka augalininkystės sektoriui. 2013 m. duomenimis, gyvų gyvūnų ir gyvulininkystės produktų eksportas sudarė apie 24 proc. (arba ketvirtadalį) viso žemės ūkio ir maisto produktų eksporto, kai augalininkystės produktų dalis per 1999–2013 m. laikotarpį ženkliai didėjo ir 2013 m. pasiekė 40 proc. nuo viso Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto, likusius 35 proc. sudarė paruošti maisto produktai, nealkoholiniai ir alkoholiniai gėrimai, actas ir tabakas bei jo gaminiai (4.8 pav.).

4.8 pav. Žemės ūkio ir maisto produktų eksporto struktūra sektoriniu aspektu 1999–2013 m., proc.

Šaltinis: parengta autorės pagal Statistikos departamento duomenis, 2015.

Pažymėtina, kad tiek maisto produktų, gėrimų bei tabako, tiek gyvū gyvūnų ir gyvūninės kilmės produktų dalys bendroje Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto struktūroje traukiasi. Todėl, net darant prielaidą, kad IV grupėje taip pat yra gyvulininkystės produktų, neigiama tendencija išlieka ta pati.

1999 m. Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų struktūroje dominavo pienas ir pieno produktai, jų dalis bendrame Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporte siekė daugiau nei trečdalį viso Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto, kitos trys produktų grupės (maisto pramonės liekanos ir pašarai, javai bei tabakas ir jo gaminiai) neturėjo dominuojančio svorio bendroje eksporto struktūroje, siekė atitinkamai 10, 9 ir 8 proc. (4.1 priedo a pav.).

Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto struktūra pradėjo keistis nuo 2001 m., t. y. nuo pasiruošimo stojimui į ES metų. Nuo 2004 m. prie spartesnių pokyčių Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto struktūroje prisidėjo reeksportas dėl patogios Lietuvos geografinės padėties, išplėtos infrastruktūros, eksporto subsidijų ir kitos ES paramos. Lietuviškos kilmės žemės ūkio ir Maisto produktų dalis bendrame Lietuvos žemės ūkio ir

maisto produktų eksporte krito nuo 89,2 proc. 2003 m. iki 64,3 proc. 2013 m. Prieš pat stojimą į ES pagrindiniais eksportuojamais žemės ūkio ir maisto produktais iš Lietuvos į pasaulį buvo pieno produktai, tabakas ir javai. Šios trys grupės sudarė beveik pusę viso Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto (4.1 priedo b pav.).

Jau 2008 m., t. y. penktaisiais ES narystės metais vienas penktadalis viso Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto sudarė vaisių ir daržovių reeksportas (4.1 priedo c Pav.). Pieno produktų lyginamasis svoris sumažėjo nuo 21 proc. 2003 m. iki 15 proc. 2008 m. bendroje Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto struktūroje, nors pastarųjų produktų eksporto vertė per minėtą laikotarpį padidėjo beveik 2,5 karto, atitinkamai nuo 157 iki 388 mln. EUR.

2013 m. Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto struktūra tapo dar labiau diversifikuota, pagrindinių eksportuojamų produktų lyginamieji svoriai išsilygino, jau nebeliko aiškių favoritų. Keturios pagrindinės iš Lietuvos į pasaulį eksportuojamų produktų grupės (pienas ir pieno produktai, kiaušiniai, medus, javai, valgomieji vaisiai ir riešutai bei valgomosios daržovės) sudarė apie 44 proc. nuo viso Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto (4.1 priedo d pav.).

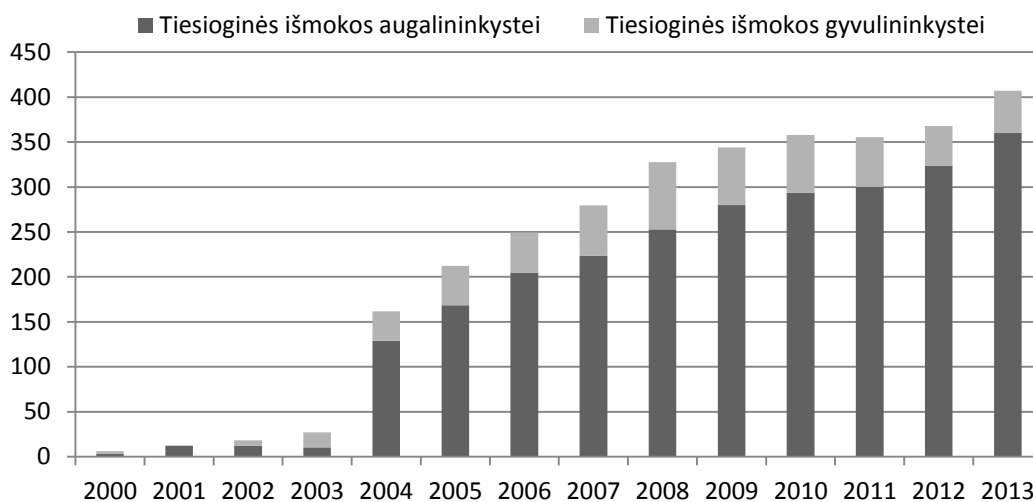
Lietuvos eksportuotojai yra labai jautrūs kainų pokyčiams, nes jie veikia rinkose, kurioms būdinga didelė konkurencija. Tiek dėl vidaus, tiek dėl užsienio investicijų padidėjęs gamybos pajėgumas lėmė, kad Lietuvos ūkis aprūpina pasaulio rinkas vis įvairesne produkcija. Tokia įvairovė lemia Lietuvos eksportą ilguoju laikotarpiu kur kas labiau negu pasaulinės paklausos sąlygos (Notten, 2012).

Per analizuojamą 1999 – 2013 m. laikotarpį Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto struktūra pamažu keitėsi, tačiau per visą laikotarpį pagal eksporto apimtys pirmaujančios išliko trys pagrindinės rinkos – Rusijos Federacijos, Latvijos ir Vokietijos. Žemės ūkio ir maisto produktų eksporto iš Lietuvos į minėtas tris šalis apimtys išaugo nuo 155,1 mln. EUR 1999 m. iki 2202,4 mln. EUR 2013 m., t. y. daugiau nei 14 kartų. Dar 1999 ir 2003 m. visų

šių šalių lyginamasis svoris buvo vienodas, o po Lietuvos įstojimo į ES Rusijos Federacijos dalis ženkliai išaugo, daugiausia dėl reeksporto (4.2 priedo d pav.).

Reeksporto kryptių analizė įrodo, kad Lietuva tapo „vartais“ kitoms ES šalims narėms į tokias šalis, kaip Rusijos Federacija, Baltarusija, Kazachstanas, Ukraina, Uzbekija, Tadžikistanas, Kirgizijos Respublika (4.2 priedo c ir d pav.). Ši tendencija išryškėjo po Lietuvos įstojimo į ES. Lietuva taip pat tapo logistikos koridoriumi kitoms Baltijos šalims (Latvijai ir Estijai), fiksuojami abipusiai judėjimo srautai. Kaip nebūtų keista, remiantis 2013 m. duomenimis, apie 30 proc. viso žemės ūkio ir maisto produktų eksporto iš Lietuvos į Bulgariją, Rumuniją, Moldovą, Vengriją, sudaro reeksportas.

Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto diversifikacijos (tiek produktų lygmeniu, tiek geografinės krypties atžvilgiu) procesai sustiprėjo po stojimo į ES ir, kaip jau buvo minėta, daugiausia priklausė nuo reeksporto, teikiamų eksporto subsidijų, kurios skatino išvežti žemės ūkio produkciją už ES ribų bei kitos ES teikiamos tiesioginės finansinės paramos Lietuvos žemės ūkiui, kuris iki tol buvo menkai remiamas (4.9 pav.). Nustatyta stipri koreliacija (koreliacijos koeficientas 0,94) tarp tiesioginės paramos žemės ūkiui ir Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto vertės.

4.9 pav. Tiesioginės finansinės paramos lygis Lietuvos žemės ūkio sektoriui iš ES ir Lietuvos biudžetų 2000–2013 m., mln. EUR

Šaltinis: parengta autorės pagal LR žemės ūkio ministerijos, Nacionalinės mokėjimo agentūros duomenis, 2014.

Analizuojant užsienio prekybos žemės ūkio ir maisto produktais duomenis pagrįstai kyla klausimas, ar pasiektas eksporto apimčių augimo tempas ir pasirinktos eksporto kryptys yra optimalios, ar Lietuva išnaudoja visas laisvosios rinkos teikiamas naudas iš prekių mainų ir specializacijos, ar geba efektyviai išskaidyti eksporto veiklos riziką. Tam reikalinga atlikti Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto specializacijos ir diversifikacijos lygmens analizę, kuri pateikiama toliau.

4.3. Lietuvos santykinis pranašumas žemės ūkio ir maisto produktų eksporte ir integracijos efektas

ASP indeksas rodo, kad Lietuva turi stiprų santykinį konkurencinį pranašumą gyvų gyvūnų, pieno ir jo produktų, gaminių iš mėsos bei tabako ir jo gaminių sektoriuose (4.1 lentelė). Lietuva specializuojasi eksportuoti pieno produktus, labiausiai – sūrius ir varškę. Nenokinti sūriai yra puiki žaliava itališkiems sūriams gaminti. Gyvų gyvūnų eksportas verčia daugiau nuogausti nei džiaugtis susidariusiu santykiniu konkurenciniu pranašumu. Išveždama iš šalies gyvus gyvūnus, Lietuva praranda pridėtinę vertę, neišnaudojami skerdyklų, mėsos perdirbimo įmonių pajėgumai, į kuriuos investuotos didelės ES paramos ir privataus kapitalo lėšos.

Iš esmės matoma, kad ES integracija paskatino tam tikrus pokyčius Lietuvos žemės ūkio produktų eksporto specializacijoje. Akivaizdžiai padidėjo gyvų gyvūnų ir javų specializacija pasauliniu mastu, kas pagrindžia ankstesnius teiginius, kad dėl ES vykdomos Bendrosios žemės ūkio politikos šalys skatinamos didinti žaliavinių žemės ūkio produktų eksportą, siekiant išvengti pertekliaus vidaus rinkoje ir su tuo susijusių padarinių. Tikėtina, kada mažėjantis pieno produktų eksporto konkurencingumas, gali būti iš dalies aiškinamas eksportuojamų produktų diversifikavimu.

4.1 lentelė. Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto ASP indeksas 1999–2013 m.

KN	Prekės pavadinimas	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
1	Gyvi gyvūnai	1,26	1,96	1,81	1,43	1,22	1,52	1,93	3,06	4,07	4,82	5,77	4,31	3,06	2,76	2,46
2	Mėsa ir subproduktai	0,64	0,97	0,26	0,49	0,42	0,60	1,08	1,36	1,64	1,27	1,46	1,46	1,48	1,41	1,37
3	Žuvis, vėžiagyviai	0,65	0,70	1,00	1,07	1,40	1,18	1,42	1,38	1,58	1,23	1,63	1,68	2,02	1,79	1,89
4	Pienas ir pieno produktai	7,43	8,70	6,98	5,67	5,13	6,39	5,87	6,49	6,95	5,27	6,04	5,64	5,08	5,23	4,86
5	Gyvūninės kilmės prod.	1,49	1,45	0,96	0,46	0,56	0,77	0,73	0,61	0,61	0,48	0,64	0,66	0,57	0,80	0,88
6	Augantys medžiai, augalai	0,08	0,06	0,05	0,06	0,08	0,18	0,25	0,42	0,50	0,89	0,63	0,82	1,21	1,81	2,48
7	Valgomosios daržovės	1,43	2,06	1,38	0,89	1,33	1,40	1,21	2,34	3,08	3,88	2,86	3,54	3,99	5,06	5,22
8	Valg. vaisiai ir riešutai	0,78	0,90	0,92	0,92	1,10	0,77	0,98	2,82	3,84	3,94	3,08	3,65	3,64	3,92	3,59
9	Kava, arbata, prieskoniai	0,73	0,63	0,69	0,74	0,65	0,51	0,46	0,64	0,67	0,58	0,84	0,99	0,63	0,75	1,00
10	Javai	1,65	0,68	1,88	1,27	2,35	1,93	2,75	1,89	2,31	2,95	3,33	2,82	1,87	3,36	3,49
11	Malybos produkcija	0,64	0,41	0,52	0,31	0,66	1,37	1,62	1,71	3,39	3,57	4,28	4,47	4,59	3,88	4,18
12	Aliejinių kultūrų sėklos	2,39	1,24	1,49	1,29	1,36	1,20	1,80	0,86	1,84	1,19	1,73	1,96	1,23	1,86	1,28
13	Šelakas	0,04	0,06	0,07	0,07	0,07	0,11	0,23	0,38	0,24	0,43	0,41	0,47	0,21	0,08	0,14
14	Pynimo medžiagos	0,11	0,16	0,30	0,08	0,21	0,25	2,47	0,86	0,63	0,18	0,19	0,07	0,04	0,05	0,03
15	Riebalai ir aliejus	0,34	0,35	0,53	0,63	0,46	0,56	0,55	0,67	0,63	0,68	0,70	0,35	0,30	0,36	0,44
16	Gaminiai iš mėsos, žuvies	2,62	1,95	2,24	2,60	2,68	2,95	3,37	3,51	3,38	3,19	4,49	4,52	2,34	2,48	2,51
17	Cukrūs, konditerija	0,89	2,40	1,55	0,81	1,09	1,93	2,09	1,63	1,85	1,66	1,45	1,37	1,34	1,56	1,49
18	Kakava, gaminiai kakavos	1,42	1,43	1,39	1,47	1,82	1,55	1,55	2,17	1,75	1,85	1,72	1,55	1,51	1,48	1,71
19	Gaminiai iš javų, miltų	0,19	0,31	0,39	0,43	0,45	0,65	1,04	1,36	1,41	1,23	1,37	1,26	1,19	1,52	1,50
20	Daržovių, vaisių, riešutų dalių produktai	0,74	0,80	0,94	0,73	0,97	0,60	0,82	0,83	0,99	0,81	0,75	0,60	0,62	0,65	0,64
21	Įvairūs maisto produktai	2,13	1,47	1,63	1,27	1,01	1,18	1,42	1,73	2,02	1,96	2,01	2,16	1,93	1,95	1,99
22	Nealkoholiniai/alkoholiniai gėrimai, actas	0,24	0,22	0,20	0,36	0,28	0,31	0,40	0,79	1,09	1,21	1,22	1,71	1,66	1,96	2,35
23	Maisto pramonės liekanos; pašarai	3,59	4,88	5,26	4,96	5,31	4,49	3,91	4,46	4,37	3,37	3,72	3,40	2,74	2,48	2,21
24	Tabakas, tabako pakaitalai	2,24	1,77	1,85	1,49	1,40	1,94	4,12	5,34	5,45	3,14	4,08	4,83	5,73	4,70	5,43

* $RCA \leq 1$ – santykinio pranašumo nėra, $1 < RCA \leq 2$ – silpnas santykinis pranašumas, $2 < RCA \leq 4$ – vidutinis santykinis pranašumas, $RCA \geq 4$ – stiprus santykinis pranašumas.

Šaltinis: parengta autorės pagal Statistikos departamento ir UN Comtrade duomenų bazės duomenis, 2015.

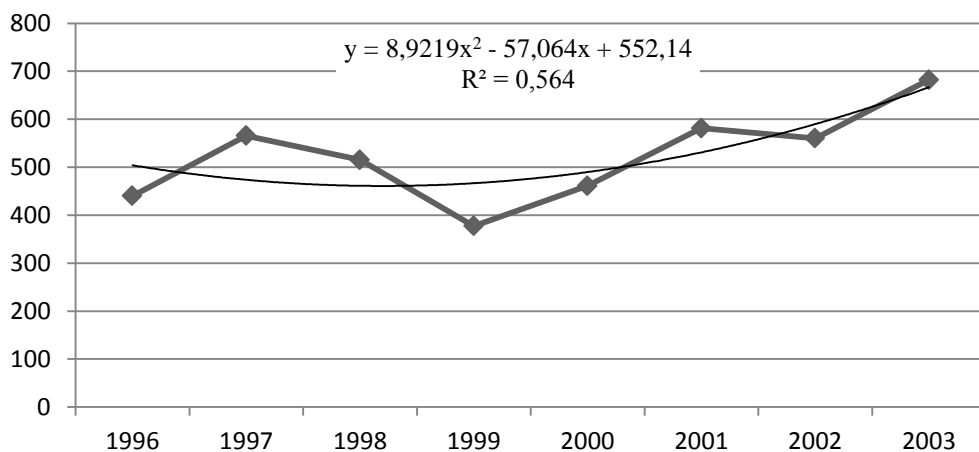
Pagal gautus rezultatus stebimas specializacijos augimas malybos produkcijos, gaminių iš mėsos ir žuvų, tabako ir jo gaminių eksporte, nes tai yra perdirbtų daugiausiai lietuviškos kilmės produktų eksportas prisidedantis prie aukštesnės pridėtinės vertės generavimo BVP.

Vertėtų susimąstyti, kaip paversti gyvų gyvūnų eksportą mėsos gaminių eksportu ir taip prisidėti prie mėsos gaminių aukšto santykinio konkurencinio pranašumo išsaugojimo. Lietuva turi vidutinį santykinį konkurencinį pranašumą vaisių ir daržovių, kakavos ir jos gaminių, įvairių maisto produktų, pramonės liekanų ir atliekų sektoriuose. Tačiau tenka pažymėti, kad dalis šių produktų yra nelietuviškos kilmės. Silpnas santykinis konkurencinis pranašumas būdingas mėsos ir subproduktų, žuvų ir vėžiagyvių, aliejinių augalų, cukraus ir konditerijos gaminių, gaminių iš miltų, alkoholinių ir nealkoholinių gėrimų sektoriams. Eksporto faktinių reikšmių kitimui 1996–2003 m. aprašyti gauta tokia trendo lygtis:

$$X_t = 552,1 - 57,1t + 8,9t^2 \quad (8)$$

Kur X_t – eksportas t metais; t – metai.

Gautos trendo lygties determinacijos koeficientas yra $R^2=0,56$ ir gerai aprašo duomenis (4.10 pav.).

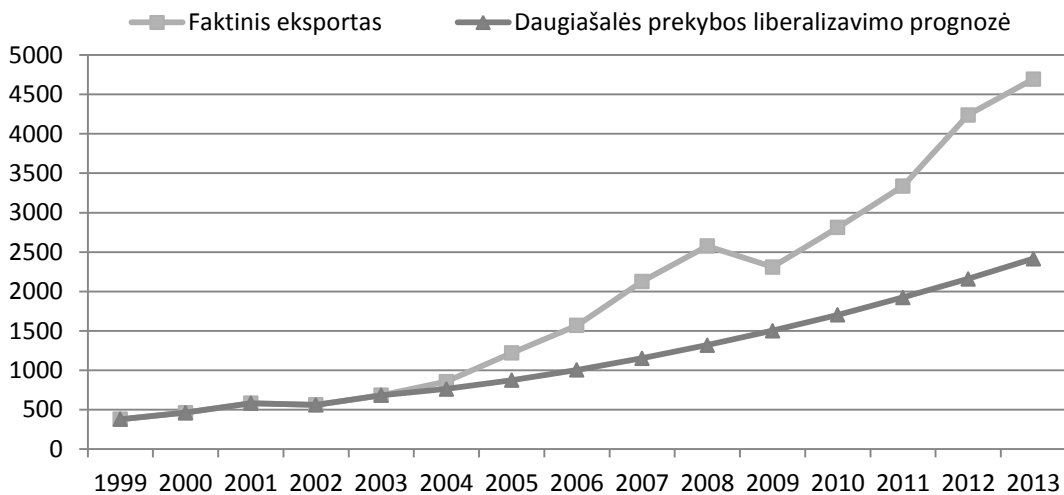

4.10 pav. Daugiašalės prekybos liberalizavimo trendas 1996–2003 m., mln.

EUR

Šaltinis: autorės skaičiavimai.

Remiantis trendo analize, grynasis ES narystės poveikis Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksportui pasireiškė 2005 m. ir augo iki pat 2008 m. (4.11 pav.) Daugiausia pokyčių šalies specializacijoje taip pat įvyko nuo 2005 m., ir tai leidžia daryti išvadą, kad ES integracija turėjo teigiamos įtakos Lietuvos specializacijai eksportuojant žemės ūkio ir maisto produktus.

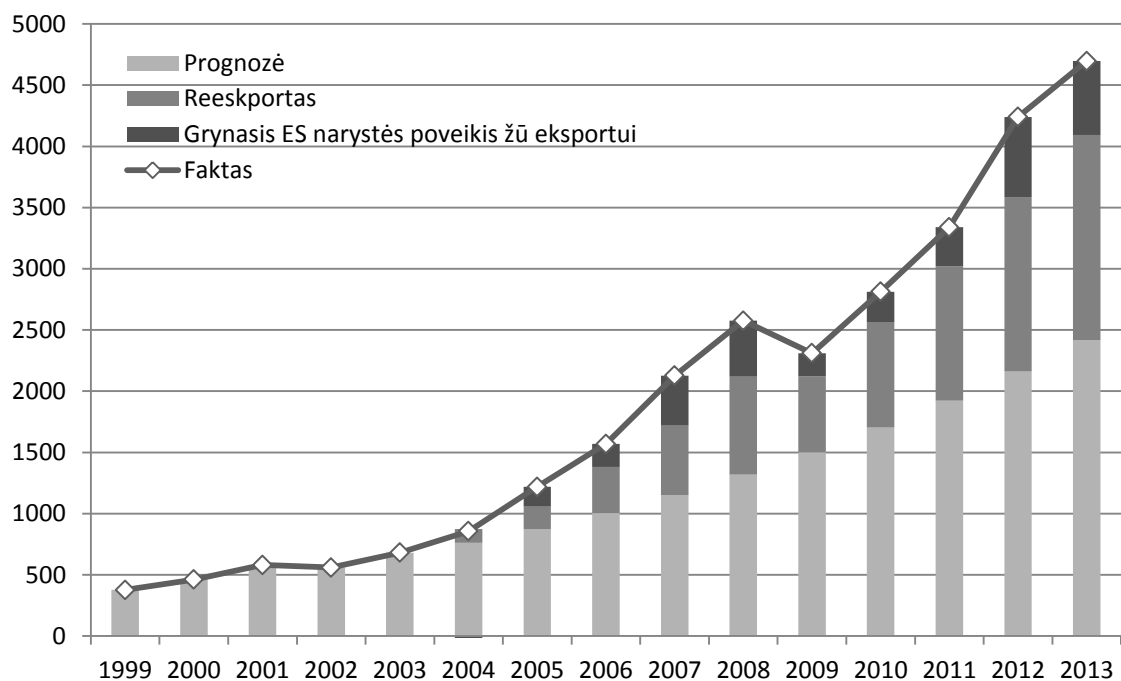

4.11 pav. Faktinės ir prognozinės Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto reikšmės 1999–2013 m., mln. EUR

Šaltinis: autorės skaičiavimai.

2009 m. pasaulinė finansinė ekonominė krizė stipriai atsiliepė tiek lietuviškos kilmės žemės ūkio ir maisto produktų eksportui, tiek reeksportui, tačiau stebimas greitas atsigavimas nuo 2010 m. Lietuviškos kilmės žemės ūkio ir maisto produktų eksporto bei reeksporto apimčių augimo tempas įsibėgėjo 2012–2013 m., tačiau buvo pristabdytas 2014 m. dėl jau minėtų prekybos apribojimų iš Rusijos Federacijos pusės (4.12 pav.).

Lietuvai įstojus į ES pradėjo didėti reeksportas, kas patvirtina, kad Lietuva tapo „vartais“ į trečiųjų šalių rinkas už ES ribų. 1999–2003 m. reeksportas vidutiniškai siekė apie 68 mln. EUR, 2004 m. šoktelėjo beveik dvigubai iki 114 mln. EUR ir jau 2004–2008 m. vidutiniai metiniai reeksporto augimo tempai siekė 62,4 proc., 2009 kriziniais metais reeksportas krito -22,5 proc., o tai penkis kartus daugiau, nei krito lietuviškos kilmės žemės ūkio ir maisto produktų eksporto apimties, lyginant su ankstesniais metais (-4,8 proc.).

4.12 pav. Faktinis eksportas ir grynasis ES narystės poveikis Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksportui 1999–2013 m., mln. EUR

Šaltinis: autorės skaičiavimai.

Skaičiavimai rodo, kad reeksportas yra labai jautrus išorės šokams, kadangi yra stipriai koncentruotas produktų įvairovės prasme, nes daugiausia tai yra vaisiai ir daržovės. Netgi 2014 m., kai nuo rugpjūčio mėnesio įsigaliojo Rusijos Federacijos embargas žemės ūkio ir maisto produktų importui iš ES, lietuviškos kilmės žemės ūkio ir maisto produktų eksportas išlaikė minimalų 0,6 proc. augimą, o tuo pat metu reeksportas krito -4,1 proc., ir tai parodo, kad reeksportas daugiausia yra orientuotas į Rusijos Federacijos rinką (4.2 lentelė).

Apibendrinant darytina išvada, kad **Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksportas gavo teigiamos naudos iš prekybos liberalizavimo ir pasiekė sinergijos efektą dėl ES narystės, kai prisidėjo reeksporto veiksnys.**

Tikėtina, kad grynasis ES narystės efektas Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksportui bus didesnis 2015 m., nes ES rinka tapo savotiška „saugos“ pagalve lietuviškos kilmės žemės ūkio ir maisto produktų eksportui užsidarius Rusijos Federacijos rinkai.

4.2 lentelė. Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto ir reeksporto augimo tempai 1996–2014 m. lyginant su ankstesniais metais, proc.

Metai	Viso žū eksporto augimo tempai	Reeksporto augimo tempai	Lietuviškos kilmės žū eksporto augimo tempai
1996	-	-	-
1997	28,5%	-	-
1998	-8,9%	-	-
1999	-26,8%	-	-
2000	22,3%	106,1%	13,4%
2001	26,0%	12,7%	28,5%
2002	-3,6%	-13,5%	-1,9%
2003	21,7%	1,9%	24,7%
2004	25,5%	54,9%	22,0%
2005	42,4%	61,9%	39,4%
2006	28,7%	104,0%	15,2%
2007	35,6%	50,1%	31,0%
2008	21,1%	41,4%	13,7%
2009	-10,3%	-22,5%	-4,8%
2010	21,7%	38,2%	15,6%
2011	18,7%	28,0%	14,7%
2012	27,0%	29,9%	25,5%
2013	10,7%	17,6%	7,3%
2014	-1,1%	-4,1%	0,6%
Vidurkis per 2004–2014 metus	20,0%	36,3%	16,4%

Šaltinis: parengta autorės pagal Statistikos departamento duomenis, 2015.

Rusijos embargas ES žemės ūkio ir maisto produktų importui prisidėjo prie spartesnio naujų realizavimo rinkų paieškos proceso Lietuvoje. ES mastu prasidėjo derybos su kitomis pasaulio šalimis dėl žemės ūkio ir maisto produktų rinkų diversifikavimo. Buvo susitelkta ties centralizuotu ES kilmės žemės ūkio ir maisto produktų populiarinimo, ES delegacijų vizitų kitose pasaulio šalyse, intensyvesnio dalyvavimo specializuotose mugėse ir parodose. Į šį procesą intensyviai įsiliejo ne tik atskirų šalių eksporto plėtrą kuriojančios institucijos, bet ir vyriausybės vadovai, užsienio reikalų ministerijų, ūkio ministerijų, žemės ūkio ministerijų atstovai.

4.4. Prekybos šakos viduje masto vertinimas Lietuvos tarptautinėje prekyboje žemės ūkio ir maisto produktais

Anksčiau aptartas ASP indeksas išryškino tuos Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų sektorius, kurie turi santykinį konkurencinį pranašumą tarptautinėje rinkoje. Tačiau ASP indeksas neįvertina importo srautų toje pačioje prekių grupėje. Pasirinktas PPI indeksas papildė tyrimą eksporto ir importo santykiu, o tai nurodo, kiek eksporto pajamos padengia importo išlaidų (4.3 lentelė). PPI indeksas rodo siauresnį pasauliniu mastu konkurencingų žemės ūkio ir maisto produktų spektrą, kadangi eliminuoja reeksportą ir tas produktų grupes, kuriose apskaičiuojamas neigiamas prekybos balansas. Iš ASP sąrašo iškriti valgomieji vaisiai ir daržovės, žuvis ir vėžiagyviai, įvairių maisto produktų grupė, nealkoholiniai ir alkoholiniai gėrimai bei actas.

LFI prekybos šakos viduje indeksas padeda dar giliau išanalizuoti Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų konkurencinį pranašumą, nes jame įvertinamas eksporto importo santykis, kai visa prekyba yra subalansuota. Teigiamos LFI reikšmės ir stabilus ilgalaikis konkurencinis pranašumas, 2013 m. duomenimis, gautas vos keliose Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų grupėse: tai gyvų gyvūnų (01); pieno ir pieno produktų (KN04), javų (KN10), aliejinių kultūrų sėklų (KN12) ir tabako (KN24) (4.4 lentelė). Pažymėtina, kad tabako ir tabako pakaitalų grupės LFI indekso reikšmės per nagrinėjamą laikotarpį teigiamos tik nuo 2002 m. Maisto pramonės liekanos ir atliekos; paruošti pašarai gyvūnams (KN23) 2013 m. prarado konkurencinį pranašumą prieš užsienio gamintojus, LFI reikšmė turėjo mažėjimo tendenciją per visą nagrinėjamą laikotarpį, nors vertinant absoliučiais skaičiais šios grupės produktų eksporto apimtys iš Lietuvos į pasaulį nuolat augo. Mėsos ir valgomųjų mėsos subproduktų (KN02), valgomųjų daržovių ir kai kurių šakniavaisių bei gumbavaisių (KN07), kakavos ir gaminių iš kakavos (KN18) konkurencinis pranašumas išnyko keičiantis prekybos sąlygoms, stiprėjant specializacijai pieno ir pieno produktų bei javų sektoriuje.

4.3 lentelė. Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto prekybos padengiamumo indeksas 1999–2013 m.

KN	Prekės pavadinimas	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
01	Gyvi gyvūnai	2,81	7,48	5,11	5,07	3,77	2,43	2,05	2,47	3,00	3,28	5,10	3,07	2,59	2,01	1,48
02	Mėsa ir subproduktai	0,68	1,10	0,34	0,56	0,43	0,46	0,84	0,96	0,87	0,64	0,75	1,07	1,17	1,12	1,09
03	Žuvis, vėžiagyviai	0,28	0,32	0,34	0,45	0,59	0,65	0,61	0,67	0,68	0,53	0,58	0,58	0,93	0,83	0,85
04	Pienas ir pieno produktai	9,94	3,87	4,33	9,61	11,87	14,5	6,86	4,89	4,83	3,42	4,41	3,22	2,65	2,67	2,28
05	Gyvūninės kilmės prod.	0,25	0,18	0,12	0,08	0,11	0,17	0,15	0,11	0,11	0,13	0,16	0,20	0,24	0,32	0,31
06	Augantys medžiai, augalai	0,08	0,08	0,07	0,09	0,13	0,18	0,30	0,42	0,40	0,66	0,48	0,75	0,78	0,92	0,84
07	Valgomosios daržovės	0,80	0,97	0,96	0,60	0,90	0,86	0,76	1,06	1,26	0,98	0,93	0,93	1,00	1,00	0,98
08	Valg. vaisiai ir riešutai	0,08	0,16	0,19	0,20	0,22	0,30	0,41	0,74	0,88	0,79	0,76	0,82	0,85	0,87	0,84
09	Kava, arbata, prieskoniai	0,05	0,02	0,07	0,16	0,21	0,19	0,19	0,27	0,29	0,30	0,36	0,38	0,36	0,40	0,50
10	Javai	3,90	1,00	5,51	2,58	4,00	3,68	7,43	3,01	3,87	4,30	12,75	6,23	3,87	6,33	8,29
11	Malybos produkcija	0,19	0,09	0,14	0,09	0,22	0,62	0,92	1,02	2,08	3,25	3,75	3,38	3,11	3,41	3,41
12	Aliejinių kultūrų sėklos	1,35	0,90	1,10	1,20	1,97	1,38	2,30	0,79	2,05	1,39	1,91	1,96	2,50	5,16	3,23
13	Šelakas	0,02	0,04	0,04	0,05	0,09	0,11	0,20	0,33	0,19	0,37	0,37	0,53	0,36	0,27	0,31
14	Pynimo medžiagos	0,79	1,48	2,59	0,45	0,87	0,56	6,33	1,48	0,64	0,25	0,95	0,21	0,11	0,15	0,13
15	Riebalai ir aliejus	0,08	0,10	0,18	0,27	0,23	0,28	0,33	0,37	0,42	0,45	0,45	0,31	0,32	0,34	0,36
16	Gaminiai iš mėsos, žuvis	1,52	1,75	2,28	2,17	2,93	3,08	2,90	2,48	2,13	2,21	2,68	3,27	2,12	2,34	2,27
17	Cukrūs, konditerija	0,58	2,35	2,14	0,80	0,79	0,68	1,06	0,71	0,96	0,82	0,83	1,15	0,88	1,15	1,38
18	Kakava, gaminiai kakavos	0,86	1,04	1,07	0,96	0,97	1,10	0,98	1,27	0,87	1,00	1,06	0,98	1,04	1,01	1,06
19	Gaminiai iš javų, miltų	0,06	0,15	0,28	0,38	0,42	0,51	0,75	0,93	0,81	0,81	0,95	0,99	1,07	1,32	1,20
20	Daržovių, vaisių, riešutų dalių produktai	0,23	0,37	0,54	0,47	0,54	0,41	0,54	0,53	0,60	0,53	0,54	0,48	0,59	0,60	0,58
21	Įvairūs maisto produktai	0,22	0,24	0,28	0,31	0,32	0,37	0,50	0,54	0,61	0,66	0,73	0,91	0,93	0,95	0,93
22	Nealkoholiniai/alkoholiniai gėrimai, actas	0,10	0,12	0,15	0,28	0,22	0,22	0,29	0,41	0,50	0,50	0,53	0,71	0,68	0,74	0,80
23	Maisto pramonės liekanos; pašarai	1,50	2,52	2,01	2,02	2,29	1,95	1,96	1,96	2,00	1,69	1,83	1,76	1,60	1,57	1,45
24	Tabakas, tabako pakaitalai	0,50	0,67	0,87	1,08	1,25	1,34	2,01	1,80	1,87	1,46	1,35	1,84	1,98	1,73	2,12

Šaltinis: parengta autorės pagal Statistikos departamento duomenis, 2015.

4.4 lentelė. Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto *Lafay* indeksas 1999–2013 m.

KN	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
01	0,67	1,19	1,00	0,96	0,58	0,48	0,45	0,75	0,84	1,10	1,53	0,85	0,58	0,31	0,11
02	0,10	0,85	-1,28	-0,60	-1,26	-1,94	-0,96	-0,39	-1,09	-1,80	-1,62	-0,36	-0,09	-0,38	-0,37
03	-2,10	-2,57	-3,39	-2,52	-2,02	-1,55	-2,66	-1,62	-1,78	-1,82	-2,47	-2,69	-0,93	-1,41	-1,29
04	15,21	13,35	11,91	12,39	10,54	12,30	8,70	7,35	7,03	5,12	5,23	4,57	3,88	3,27	2,82
05	-0,43	-0,79	-0,85	-0,89	-0,95	-0,87	-0,90	-0,86	-0,77	-0,52	-0,56	-0,43	-0,38	-0,34	-0,38
06	-0,41	-0,36	-0,39	-0,39	-0,42	-0,52	-0,41	-0,32	-0,38	-0,22	-0,35	-0,17	-0,24	-0,22	-0,38
07	0,42	0,61	0,15	-0,63	-0,22	-0,34	-0,78	-0,10	0,13	-0,44	-0,82	-1,11	-0,85	-1,25	-1,32
08	-4,37	-4,13	-3,85	-3,95	-4,27	-3,66	-3,25	-2,15	-1,86	-2,03	-2,40	-2,46	-2,15	-2,51	-2,40
09	-3,11	-3,12	-2,67	-2,29	-2,03	-1,69	-1,67	-1,31	-1,23	-0,98	-1,23	-1,38	-1,26	-1,16	-0,91
10	3,56	0,36	3,97	1,91	4,19	3,09	4,16	1,84	2,47	4,68	4,87	3,36	2,55	4,83	5,02
11	-0,65	-1,19	-1,03	-1,29	-0,99	-0,36	-0,13	-0,03	0,40	0,76	0,81	0,70	0,86	0,66	0,70
12	1,42	0,21	0,33	0,48	1,15	0,48	1,09	-0,32	0,71	0,34	0,77	0,72	0,89	1,94	1,07
13	-0,09	-0,10	-0,12	-0,15	-0,11	-0,14	-0,14	-0,10	-0,11	-0,08	-0,08	-0,06	-0,07	-0,06	-0,06
14	0,00	0,00	0,01	0,00	0,00	0,00	0,04	0,00	-0,01	-0,01	0,00	-0,01	-0,01	-0,01	0,00
15	-3,29	-2,82	-2,87	-2,90	-2,99	-2,64	-2,03	-1,76	-1,55	-1,74	-1,60	-1,57	-1,56	-1,63	-1,49
16	0,86	0,79	1,21	1,85	2,01	2,17	2,08	1,74	1,06	1,25	1,75	1,91	0,77	0,74	0,76
17	-0,09	1,66	1,09	-0,10	-0,31	-0,91	-0,14	-0,81	-0,32	-0,34	-0,44	-0,06	-0,44	-0,16	0,09
18	0,32	0,29	0,20	0,14	-0,03	0,14	-0,17	0,22	-0,40	-0,11	-0,16	-0,27	-0,17	-0,28	-0,20
19	-1,32	-1,11	-0,92	-0,84	-0,86	-0,83	-0,60	-0,24	-0,58	-0,40	-0,34	-0,26	-0,15	0,02	-0,06
20	-1,92	-1,26	-0,94	-1,14	-1,07	-1,22	-1,11	-0,99	-0,99	-0,86	-0,87	-0,83	-0,64	-0,63	-0,64
21	-2,87	-3,19	-2,88	-2,92	-2,97	-2,67	-2,22	-1,81	-1,67	-1,15	-1,15	-0,64	-0,53	-0,60	-0,63
22	-3,59	-3,07	-2,91	-2,57	-2,99	-2,98	-3,00	-2,73	-2,72	-2,55	-2,51	-1,98	-2,28	-2,36	-2,12
23	2,79	4,87	4,34	4,95	4,62	3,08	1,90	1,94	1,54	1,26	1,35	1,11	0,74	0,46	0,32
24	-1,09	-0,47	-0,11	0,51	0,40	0,57	1,78	1,70	1,27	0,53	0,31	1,06	1,50	0,75	1,36

Šaltinis: parengta autorės pagal Statistikos departamento duomenis, 2015.

Cukraus ir konditerijos gaminių (KN17) pasiektas konkurencinis pranašumas 2001–2002 m. išbarstytas dėl ES įvykdytos cukraus sektoriaus reformos. Pastaraisiais metais šio sektoriaus rodikliai gerėja, absoliučios eksporto apimtys auga, todėl tikėtinas proveržis šioje srityje. Gaminių iš javų, miltų, krakmolo, miltinių konditerijos gaminių (KN19) konkurencinis pranašumas 2012 peržengė ribinį slenkstį, bet tai neleidžia nuspėti, ar iškovotos pozicijos bus ilgalaikės.

4.5. Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto diversifikacijos lygio vertinimas

Teorinėje dalyje išryškėjus specializacijos ir diversifikacijos svarbai tarptautinėje prekyboje, analizuojama, kaip pasikeitė Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto diversifikacijos mastai nuo 1999 m. keičiantis prekybos sąlygoms, liberalizuojant rinkas, vykstant kitiems svarbiems pokyčiams tarptautinėje ekonomikoje. Kaip jau minėta, analizėje yra svarbu išskirti du rinkos diversifikavimo procesus, t. y. diversifikaciją eksportuojamų produktų lygmeniu ir diversifikaciją geografiniu aspektu, pagal geografines Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto kryptis. Papildomai išskiriamas lietuviškos prekių kilmės aspektas, siekiant identifikuoti procesus, kurie kyla iš Lietuvos eksportuotojų iniciatyvos.

Atlikta Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto diversifikavimo analizė produktų lygmeniu parodė stiprų eksportuojamų produktų koncentracijos lygį. Top5 iš Lietuvos eksportuojamų žemės ūkio ir maisto produktų sudarė daugiau negu pusė viso žemės ūkio ir maisto produktų eksporto 2013 m. (4.5 lentelė). Šiuo aspektu rinkos diversifikacijos procesai vyksta itin lėtai, per 14 metų laikotarpį ši dalis sumažėjo nuo trijų ketvirtadalių 1999 m. Teigiama tendencija stebima Top1 žemės ūkio ir maisto produktų grupės eksporte, kuri 1999 m. siekė daugiau nei trečdalį viso Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto, 2013 m. tesiekė 13 proc. Tikėtina, kad dalis eksportuojamų produktų diversifikavimo procesų pasiekta reeksportuojant.

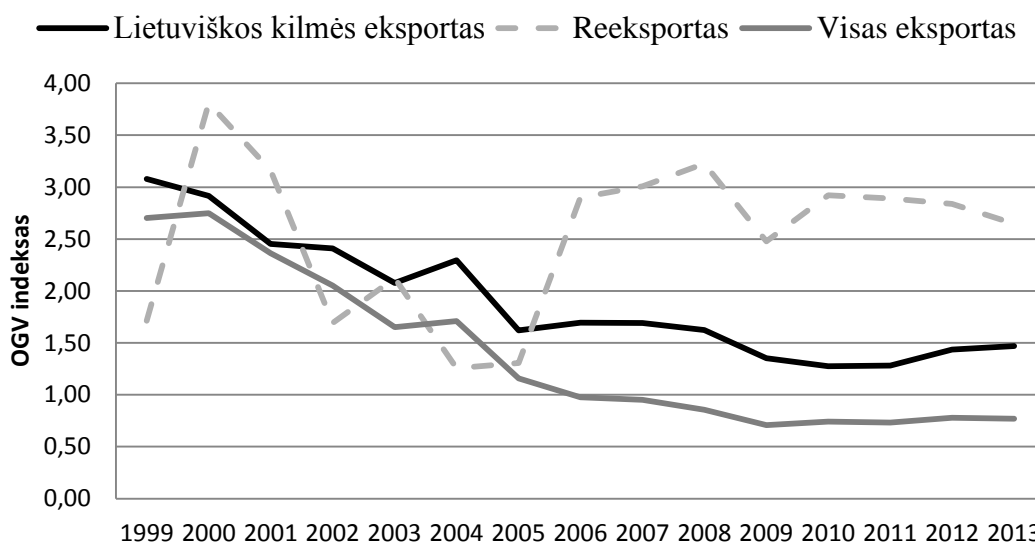
4.5 lentelė. Pagrindinių eksportuojamų Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų koncentracijos lygis 1999–2013 m., proc.

	1999	2003	2008	2013
<i>Visas žemės ūkio ir maisto produktų eksportas</i>				
Top1 produktas	34%	21%	15%	13%
Top5 produktai	67%	61%	53%	51%
Top10 produktai	86%	82%	75%	71%
Lietuviškos kilmės produktų dalis, proc.	90%	89%	69%	64%
<i>Lietuviškos kilmės žemės ūkio ir maisto produktų eksportas</i>				
Top1 produktas	36%	25%	22%	19%
Top5 produktai	71%	67%	62%	61%
Top10 produktai	88%	86%	84%	83%

Šaltinis: autorės skaičiavimai.

Lietuviškos kilmės žemės ūkio ir maisto produktų eksportas, 1999–2003 m. siekęs apie 90 proc. viso Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto, nuo 2004 m. pradėjo mažėti, ir jau 2013 m. lietuviškos kilmės žemės ūkio ir maisto produktų eksporto dalis visame Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporte siekė 64 proc. Eksporto koncentracijos produktų lygmeniu mastai lietuviškos kilmės žemės ūkio ir maisto produktų eksporte labai ryškūs.

Top5 eksportuojami lietuviškos kilmės žemės ūkio ir maisto produktai 2013 m. sudarė daugiau nei 60 proc. viso Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto. Stebimi aukštos specializacijos procesai, tačiau tuo pat metu susidūriama su aukšta rizika, kai koncentruojamasi į kelių produktų grupių eksportą, o Top1 eksportuojama lietuviškos kilmės žemės ūkio ir maisto produktų grupė (pienas ir pieno produktai) sudaro apie penktadalį viso Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto. Tai suponuoja detalaus tyrimo dėl ilgalaikio konkurencingumo pieno sektoriuje užtikrinimo ir veiklos rizikos diversifikavimo poreikį. Apskaičiuotas Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto diversifikavimo lygis remiantis OGV indeksu pagrindžia Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto diversifikavimo produktų lygmeniu tendencijas 1999–2013 m.. Reeksportas, įsibėgėjęs nuo 2005 m., rodo atvirkštinę tendenciją ir eksporto koncentracijos kryptį (4.13 pav.).

4.13 pav. Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto diversifikavimo lygis remiantis OGV indeksu 1999–2013 m.

Šaltinis: autorės skaičiavimai.

Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto diversifikavimas geografiniu aspektu stringa. Dėl reeksporto Top1 Rusijos Federacijos rinka Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksportui yra ypač svarbi, ir 2013 m. jai teko apie trečdalis viso Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto (4.6 lentelė). Ši tendencija išryškėjo po Lietuvos įstojimo į ES, o tai dar kartą patvirtina, kad Lietuva buvo ir tebėra svarbus kanalas Vakarų Europos žemės ūkio ir maisto produktams, patekimui į buvusias NVS šalis.

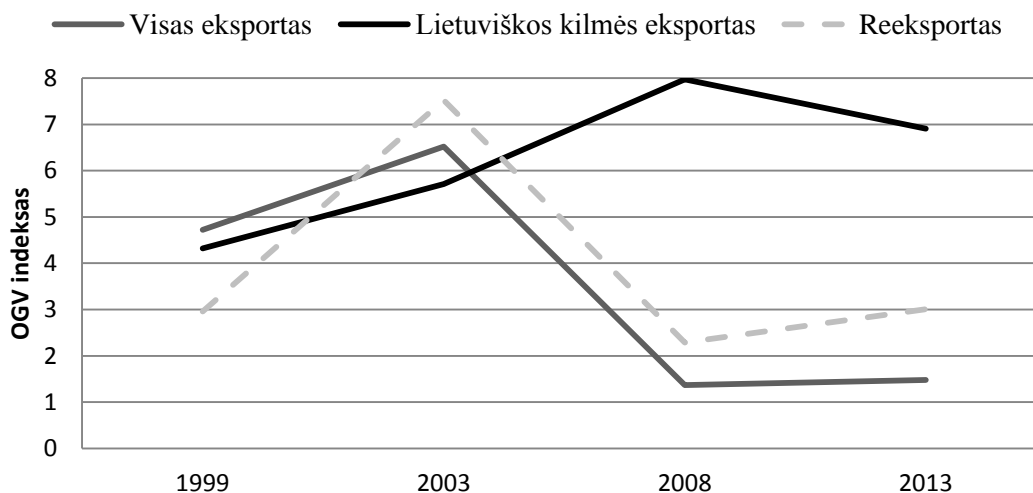
Stebimos teigiamos lietuviškos kilmės žemės ūkio ir maisto produktų eksporto tendencijos – Rusijos Federacijos svartinė dalis sumažėjo nuo 14 proc. 1999 m. iki 10 proc. 2013 m.. Top3, Top5, Top10 lietuviškos kilmės žemės ūkio ir maisto produktų eksporto rinkų svartinė vertė mažėja, o tai rodo lietuviškos kilmės žemės ūkio ir maisto produktų eksporto diversifikavimo procesus geografiniu aspektu. Tačiau, papildoma analizė remiantis OGV indeksu parodė eksporto rinkų koncentracijos kryptį lietuviškos kilmės žemės ūkio ir maisto produktų eksporte (4.14 pav.), kadangi plečiamas rinkų sąrašas, bet reali eksporto rinkų diversifikacija nepasiekta, kadangi naujų rinkų absoliuti vertė yra maža.

4.6 lentelė. Pagrindinių Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto rinkų koncentracijos lygis 1999–2013 m., proc.

	1999	2003	2008	2013
<i>Visas žemės ūkio ir maisto produktų eksportas</i>				
Top1 rinka*	14%	16%	29%	29%
Top3 rinkos**	41%	43%	53%	47%
Top5 rinkos	62%	57%	65%	58%
Top10 rinkos	82%	81%	79%	77%
Iš viso krypčių	64	87	115	134
<i>Lietuviškos kilmės žemės ūkio ir maisto produktų eksportas</i>				
Top1 rinka*	14%	16%	16%	10%
Top3 rinkos**	40%	40%	42%	31%
Top5 rinkos	62%	55%	54%	46%
Top10 rinkos	82%	80%	73%	67%
Iš viso krypčių	59	80	114	133

*Rusijos Federacija; **Rusijos Federacija, Latvija, Vokietija

Šaltinis: autorės skaičiavimai.

4.14 pav. Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto krypčių diversifikavimo lygis remiantis OGV indeksu 1999, 2003, 2008 ir 2013 m.

Šaltinis: autorės skaičiavimai.

Vertinant svarbiausias šalių grupes Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksportui, akivaizdūs koncentracijos procesai eksportuojant į NVS šalis, o nuo 2013 m. išryškėjo naujų rinkų paieškos tendencija, kitoms šalims (išskyrus ES ir NVS šalis) tenkanti Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto dalis nuolat mažėja (4.7 lentelė).

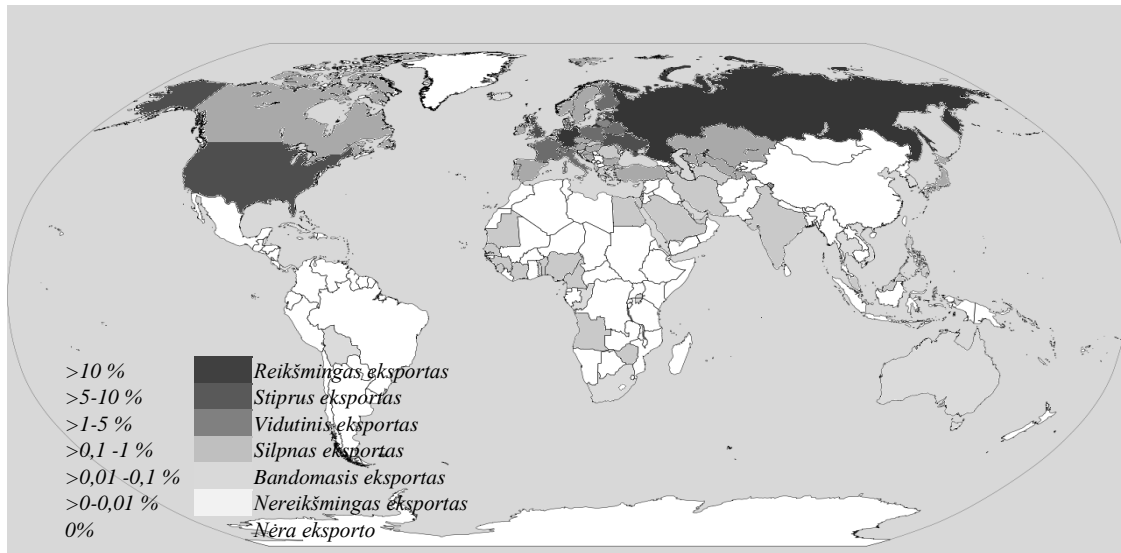
4.7 lentelė. Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto rinkų koncentracijos lygis 1999–2013 m. pagal šalių grupes, proc.

	1999	2003	2008	2013
<i>Visas žemės ūkio ir maisto produktų eksportas</i>				
ES12	23,7%	25,6%	27,5%	24,2%
ES15	29,1%	34,3%	29,6%	29,3%
NVS	28,2%	28,4%	32,8%	35,6%
Kitos šalys	18,9%	11,8%	10,1%	10,8%
<i>Lietuviškos kilmės žemės ūkio ir maisto produktų eksportas</i>				
ES12	23,4%	24,6%	27,9%	25,8%
ES15	28,5%	21,8%	39,2%	42,7%
NVS	28,4%	15,3%	18,8%	13,3%
Kitos šalys	19,7%	38,2%	14,1%	18,2%

Šaltinis: autorės skaičiavimai.

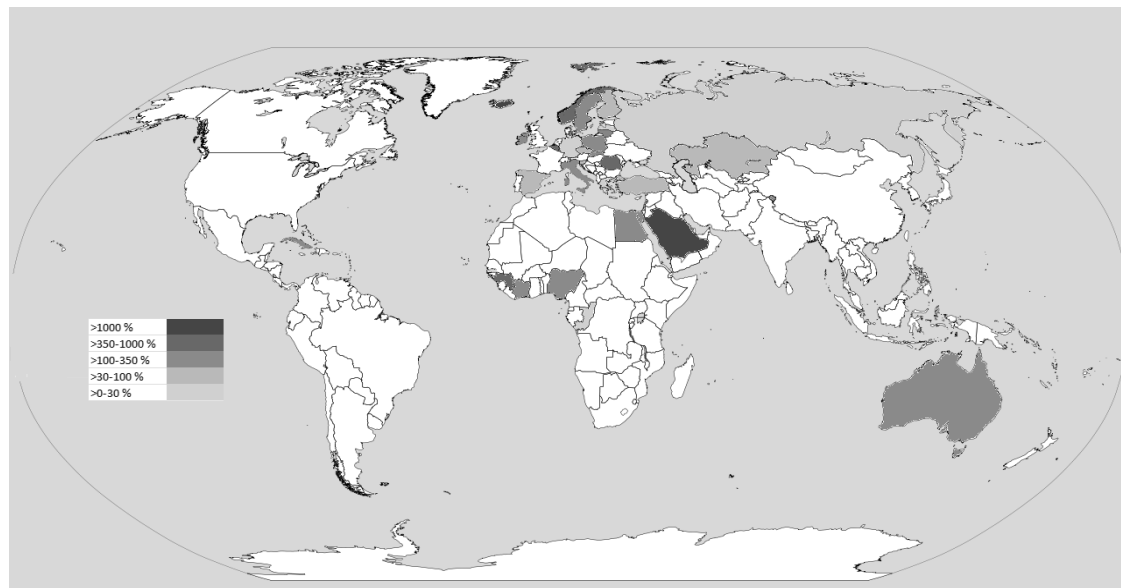
Lietuviškos kilmės žemės ūkio ir maisto produktų eksporte auga ES-15 (senųjų ES šalių narių) lyginamasis svoris, nežymiai auga ir ES12 (t. y. ES naujųjų šalių narių) dalis, o NVS šalių dalis visame lietuviškos kilmės žemės ūkio ir maisto produktų eksporte sumažėjo perpus nuo 1999 m., tačiau liko beveik nepakitusi nuo 2003 m. Šis faktas rodo, kad Lietuvos eksportuotojai po nepriklausomybės atkūrimo didelį dėmesį skyrė naujų rinkų paieškai lietuviškos kilmės žemės ūkio ir maisto produktų eksportui. Po įstojimo į ES NVS šalių rinkų dalis lietuviškos kilmės žemės ūkio ir maisto produktų eksportui nežymiai svyravo, bet didesnių pokyčių nebuvo. Po įstojimo į ES lietuviškos kilmės žemės ūkio ir maisto produktai buvo orientuoti į ES-15 (senųjų ES šalių narių) rinkas.

Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto geografija buvo plati dar iki stojimo į ES (4.15 pav.). Kaip minėta metodologijoje lietuviškos kilmės žemės ūkio eksportuotojų orientacija į tarptautinę rinką buvo apskaičiuota remiantis kaip eksporto apimčių didėjimo procentinė išraiška. Pagal tai šalys sugrupuotos ir suskirstytos pagal svarbą lietuviškos kilmės žemės ūkio ir maisto produktų eksportui. Po įstojimo į ES lietuviškos kilmės eksporto apimtys augo ir už ES ribų, ypatingai į Islandiją ir Saudo Arabiją, Libaną, Norvegiją ir besiruošiančią narystei ES Rumuniją (4.16 pav.).

4.15 pav. Lietuviškos kilmės produktų eksporto struktūra pagal šalis 2003 m.,
proc.

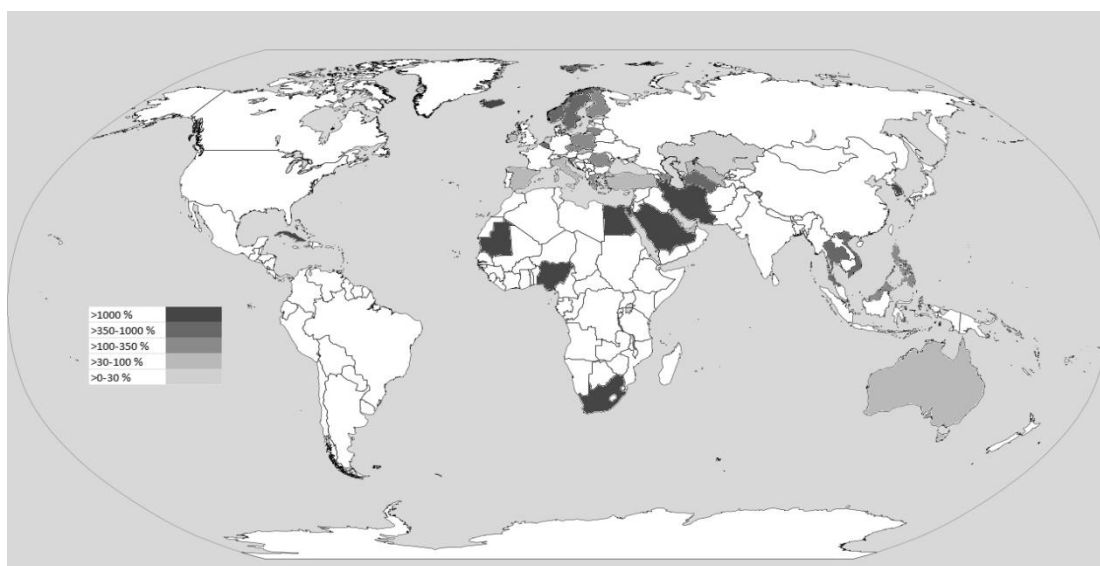
Šaltinis: parengta autorės pagal Statistikos departamento duomenis, 2015.

4.16 pav. Lietuviškos kilmės produktų eksporto apimčių pokyčiai 2008 m.,
lyginant su 2003 m. pagal šalis, proc.

Šaltinis: parengta autorės pagal Statistikos departamento duomenis, 2015.

Eksporto apimčių augimo tempai nuo 2008 m. į NVS lėtėjo. 2013 metai tapo kertiniai lietuviškos kilmės žemės ūkio ir maisto produktų rinkų diversifikavimui už ES ribų (Kuba, Iranas, P. Afrika, Hong Kongas, Egiptas, Pietų Korėja, Nigerija, Vietnamas ir kt.) (4.17 pav.).

4.17 pav. Lietuviškos kilmės produktų eksporto apimčių pokyčiai 2013 m., lyginant su 2003 m. pagal šalis, proc.

Šaltinis: parengta autorės pagal Statistikos departamento duomenis, 2015.

2013 m. lietuviškos kilmės žemės ūkio ir maisto produktai buvo vežami į 133 šalis, nepaisant aktyvių naujų rinkų paieškų procesų, svarbiausiomis rinkomis Lietuvai išliko Rusija, Vokietija ir Latvija. Daroma prielaida, kad nuo 2014 m., kai įsigaliojo Rusijos embargas kai kurių žemės ūkio ir maisto produktų importui į šalį, lietuviškos kilmės produktų eksporto apimtis į trečiąsias šalis augs ir stiprės rinkų diversifikavimo procesai. Bus ne tik siunčiamos bandomosios siuntos, bet ir bandoma įsitvirtinti esamose rinkose trečiosiose šalyse. Dalis lietuviškos kilmės žemės ūkio ir maisto produktų po Rusijos embargo įsigaliojimo nukeliavo į kitas ES šalis, tačiau, pabrėžtina, kad pastaroji rinka yra perpildyta, todėl trečiųjų šalių svarba neišvengiamai didės.

4.5. Atskirų indeksų agregavimo rezultatai

Atskirų indeksų agregavimas pateiktas 4.8 lentelėje, kur API ir OGV indeksai nurodo prekybos sąlygas, kurioms veikiant pasiektos tam tikros konkurencinio pranašumo, specializacijos pozicijos tarptautinėje rinkoje prekybos Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktais. ASP, LFI ir API indeksų

sintezė leidžia nubrėžti atskirų žemės ūkio ir maisto pramonės subsektorių konkurencingumą pasaulinėje rinkoje, pranašumą prieš užsienio gamintojus.

Kaip jau minėta metodologijoje, ASP indeksas parodo šalies gebėjimą eksportuoti, LFI indeksas įtraukia eksporto ir importo srautus, nurodydamas atskirų produktų grupių tarptautinės prekybos balansą, LFI indeksu nustatomos prekybos šakos viduje apimtys. Tyrimo metu nustatyta, kad pasauliniu mastu konkurencingos, turinčios stabilias pozicijas pasaulio rinkoje yra šios žemės ūkio ir maisto produktų grupės: KN01 Gyvų gyvūnų; KN04 Pieno ir pieno produktų; KN10 Javų; KN11 Malybos produkcijos; KN12 Aliejinių kultūrų sėklos ir vaisiai; KN16 Gaminiai iš mėsos, žuvies arba vėžiagyvių bei KN24 Tabako ir perdirbtų tabako pakaitalų.

KN10 Javų, KN11 Malybos produkcijos ir KN24 Tabako ir perdirbtų tabako pakaitalų grupės demonstruoja augimą visų indeksų reikšmėse, kai eksportuojami gyvulinės kilmės produktai savo konkurencinį pranašumą praranda augalinės kilmės produktų naudai. Tai patvirtino ankstesniuose skyriuose darytą prielaidą, kad ES tiesioginė parama augalininkystės sektoriui veikia ne vien gamybos procesą, bet keičia eksporto struktūrą ir šalies konkurencinį pranašumą tarptautinėje rinkoje.

4.6. Tarpreregioninės integracijos efekto vertinimas

Tarpreregioninės integracijos efektas bus vertinamas atvejo analizės pagrindu, remiantis dalinės pusiausvyros CAPRI modeliu. Kuriant scenarijus, vertinamas prekybos liberalizavimo poveikis Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksportui ES ir JAV TTIP sutarties pagrindu. CAPRI modeliavimo rezultatai papildyti statistine analize ir kokybiniu tyrimu (ekspertiniu vertinimu). Ekonominės politikos tyrimų centro (*Centre for Economic Policy Research*, CEPR) parengta ataskaita apie potencialią TTIP įtaką pasaulio ekonomikai žada daug teigiamų pokyčių. ES BVP galėtų šoktelėti net 120 mlrd. EUR per metus (t. y. ES BVP padidėtų beveik puse procento), o JAV – iki 90 mlrd. EUR per metus.

4.8 lentelė. PPI, ASP, LFI, API ir OGV indeksų agregavimas 1999–2013 m.*

KN	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
01	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++
02	--+	+++	---	---	---	---	-+-	-+-	-+-	-+-	-+-	++-	++-	++-	++-
03	---	---	-+-	-+-	-+-	-+-	-+-	-+-	-+-	-+-	-+-	-+-	-+-	-+-	-+-
04	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++
05	-+-	-+-	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---
06	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	+-	+-	+-
07	-++	-++	-++	---	-+-	-+-	-+-	++-	+++	-+-	-+-	-+-	-+-	++-	-+-
08	---	---	---	---	-+-	---	---	-+-	-+-	-+-	-+-	-+-	-+-	-+-	-+-
09	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---
10	+++	--+	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++
11	---	---	---	---	---	-+-	-+-	++-	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++
12	+++	-++	+++	+++	+++	+++	+++	---	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++
13	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---
14	---	+-	+-	---	---	---	+++	+-	---	---	---	---	---	---	---
15	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---
16	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++
17	++-	+++	+++	---	-+-	-+-	++-	-+-	-+-	-+-	-+-	++-	-+-	++-	+++
18	-++	+++	+++	-++	-+-	+++	-+-	+++	-+-	-+-	++-	-+-	++-	++-	++-
19	---	---	---	---	---	---	-+-	-+-	-+-	-+-	-+-	-+-	++-	+++	++-
20	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---
21	-+-	-+-	-+-	-+-	-+-	-+-	-+-	-+-	-+-	-+-	-+-	-+-	-+-	-+-	-+-
22	---	---	---	---	---	---	---	---	-+-	-+-	-+-	-+-	-+-	-+-	-+-
23	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++
24	-+-	-+-	-+-	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++
API*	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
OGV*	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+
OGV _{lt} , OGV _{re}	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

*“+”, kai PPI>1; “+”, kai ASP>1; “+”, kai LFI>0; “+”, kai API>1; “+”, kai OGV<1, OGV_{lt} OGV_{re}–OGV lietuviškos kilmės produktų ir OGV reeksportuojamų produktų.

Anot CEPR ekspertų, prie visų kitų šalių BVP kartu paėmus TTIP per metus galėtų pridėti iki 100 mlrd. EUR. Centro ekspertai žada beveik po milijoną naujų darbo vietų tiek ES, tiek JAV (Francois, 2013). Nepaisant, visų transatlantinės sutarties privalumų, numatomos ir galimos TTIP grėsmės, ypač žemės ūkio ir maisto sektoriui. Dalis tų grėsmių ateina per tarifinį, dalis per netarifinį užsienio prekybos reguliavimą.

Didžiausias skirtumas tarp importo muitų taikomų JAV ir ES yra tarp importo muitų taikomų perdirbtiems maisto produktams. ES importo muitas šiems produktams vidutiniškai siekia 14,6 proc., kas yra keturis kartus daugiau nei JAV taikomi importo muitai perdirbtiems maisto produktams. Importo muitai žemės ūkio, miškininkystės ir žuvininkystės produktams taip pat yra pakankamai aukšti ir vidutiniškai ES siekia apie 3,7 proc., tačiau jie nesiskiria nuo JAV taikomų importo muitų.

Vidutinis galutinis importo tarifas žemės ūkio ir maisto produktams, įvežamiems į JAV, 2012 m. buvo 4,9 proc., 33 proc. tarifinių eilučių buvo be maito. ES vidutinis galutinis importo tarifas žemės ūkio ir maisto produktams 2012 m. buvo 13,8 proc. Santykinai aukšti žemės ūkio ir maisto produktų importo į ES tarifai taikyti gyvūninės kilmės produktams, cukrui ir konditerijos gaminiams, alkoholiniams ir nealkoholiniams gėrimams ir tabakui (Grueff, Tangermann, 2013.).

Aukščiau aptartas tarifinio reguliavimo poveikis žemės ūkio, miškininkystės, žuvininkystės ir maisto ūkio užsienio prekybos srautams nėra vienintelis galimas poveikis ES šalių narių bendrai rinkai. Daugiausia diskusijų kelia netarifiniai užsienio prekybos barjerai ir galimas jų sumažinimas ar panaikinimas. Vis svarbesnę reikšmę įgyja netarifinių užsienio prekybos reguliavimo priemonių (prekybos politikos priemonių) taikymas. Tačiau, šiam poveikiui modeliuoti nepakanka duomenų. O ir pagal esamus duomenis, skirtingų autorių kolektyvai pateikia skirtingus TTIP poveikio rezultatus. Vieni nustatė, kad iš TTIP pasirašymo daugiau naudos turės JAV žemės ūkio ir maisto produktų sektorius (Francois, 2013), kiti, kad susitarimas bus ES žemės ir maisto ūkio sektoriaus naudai (Felbermayr et al. 2013).

4.6.1. CAPRI modeliavimo rezultatai

Disertacijoje, remiantis CAPRI dalinės pusiausvyros rinkos tyrimų modeliu, kaip instrumentu, modeliuojamos ES ir JAV prekybos žemės ūkio ir maisto produktais apimtys pagal svarbiausias produktų grupes. Pateikiami duomenys tiems žemės ūkio ir maisto produktams ar produktų grupėms, kur tikėtina bus didžiausi pokyčiai lyginant su baziniais 2008 m.

Numatoma, kad pieno produktų ir sūrių eksportas iš ES į JAV augs sparčiausiai po TTIP susitarimo pasirašymo, kiek mažesne apimtimi augs mėsos eksportas, daugiausiai kiaulienos, nežymiai javų eksportas.

4.9 lentelė. Tarptautinės prekybos žemės ūkio ir maisto produktais srautų modeliavimas tarp ES ir JAV po TTIP pasirašymo, proc. pokytis 2030 m., lyginant su 2008 m.

Produktai	Iš ES į JAV	Iš JAV į ES
Javai	7%	38%
Žuvų produktai	-0,1%	0,0%
Pieno produktai	49%	43%
Sviestas	-	154%
Nugriebto pieno milteliai	-	39%
Sūriai	52%	16%
Mėsa	31%	382%
Jautiena	-	188%
Kiauliena	31%	704%

Šaltinis: autorės skaičiavimai, remiantis CAPRI modeliu.

Modeliavimo rezultatai verčia sunerimti, kadangi prognozuojama, kad JAV žemės ūkio ir maisto produktų eksportas iš JAV į ES augs daug daugiau beveik visuose produktų grupėse. Tai iš dalies gali būti paaiškinama stipriu JAV mėsos pramonės išsivystymo lygiu, dideliais gamybos mastais ir mažesne kaina. CAPRI scenarijų analizės rezultatai rodo, kad ES mėsos sektorius gali patirti didelį spaudimą po TTIP pasirašymo dėl padidėjusios konkurencijos ES vidaus rinkoje, todėl dar derybų metu būtina imtis papildomų priemonių, kad minėtas sektorius būtų apsaugotas.

Dėl prekybos apimčių tarp ES ir JAV pokyčių pasikeis minėtų šalių/šalių grupių pasaulinė rinkos dalis, ES tai reikštų tiek teigiamus, tiek neigiamus pokyčius ES eksporto daliai. Pasaulinės rinkos dalies augimas numatomas eksportuojant sviestą, sūrį, pomidorus, avižas ir vyną, o mažėjimas – eksportuojant kitus javus, išrūgų miltelius, kazeiną, šviežio pieno produktus ir valgomasias vynuoges (4.10 lentelė).

4.10 lentelė. ES pasirinktų produktų eksporto rinkos dalis pasaulyje, proc.
(pokyčiai 2030 m. lyginant su 2008)

Produktai	ES eksporto rinkos dalis pasaulyje, proc.	
	2008 m. bazinis scenarijus	2030 m. TTIP scenarijus
Sviestas	12,79	13,80 (+7,82%)
Sūriai	36,96	39,08 (+5,74%)
Pomidorai	19,35	20,43 (5,61%)
Avižos	17,78	18,64 (+4,85%)
Vynai	33,71	34,88 (+3,45%)
Kiti javai	5,33	4,91 (-7,97%)
Išrūgų milteliai	19,15	18,65 (-2,59%)
Kazeinas	20,46	19,98 (-2,33%)
Šviežio pieno produktai	26,72	26,40 (-1,17%)

Šaltinis: autorės skaičiavimai, remiantis CAPRI modeliu.

Keisis ir ES pasaulinė rinkos dalis žemės ūkio ir maisto produktų importe, ypač didės gyvulinės kilmės importas (gyvulininkystės produktų, kiaušinių, nenugriebto ir nugriebto pieno miltelių, jautienos, sviesto ir vištienos) (4.11 lentelė). Mažiausiai turėtų keistis ES importo rinkos dalis prekybai sūriais, bulvėmis, citrusiniais vaisiais, vynui ir grietinėlei.

CAPRI modelio pagrindu atliktas tyrimas parodė, kad dėl TTIP sutarties ES gali prarasti savo pozicijas tarptautinėje rinkoje gyvulinės kilmės produktų eksporte. Padidėjusį mėsos produktų eksportą iš JAV į ES pajus visi šio sektoriaus gyvulių augintojai, prognozuojama, kad tai labiausiai įtakos mėsos supirkimo kainas, jos mažės. ES ėmėsi daugelio veiksmų, siekiant apsaugoti „jautrius“ žemės ūkio subsektorius, ypač jautienos ir veršienos, tačiau pieno

gamintojams, vištienos ir kiaulienos sektoriui konkurencija iš JAV smarkiai didės. Tam reikia ruošti iš anksto.

4.11 lentelė. ES pasirinktų produktų importo rinkos dalis pasaulyje, proc.
(pokyčiai 2030 m. lyginant su 2008)

Produktai	ES importo rinkos dalis pasaulyje, proc., proc.	
	2008 m. bazinis scenarijus	2030 m. TTIP scenarijus
Kiaušiniai	5,17	6,76 (+30,88%)
Nenugriebto pieno milteliai	3,58	4,20 (+17,42%)
Nugriebto pieno milteliai	4,63	4,93 (+6,61%)
Jautiena	6,14	6,53 (+6,33%)
Sviestas	5,71	6,00 (+5,20%)
Vištiena	9,82	10,08 +2,69%)
Sūriai	9,51	9,14 (-3,87%)
Bulvės	22,42	22,11 (-1,37%)
Citrusiniai vaisiai	43,67	43,26 (-0,95%)
Vynai	33,66	33,39 (-0,78%)
Grietinė	8,98	8,93 (-0,58%)

Šaltinis: autorės skaičiavimai, remiantis CAPRI modeliu.

Tolesniuose sektoriuose vertinama, kokie yra Lietuvos ir JAV tarptautinės prekybos žemės ūkio ir maisto produktais apimtys ir tendencijos, kaip Lietuvos eksportuotojai vertina TTIP ir kokias perspektyvas numato eksporto plėtrai. Tai papildys modeliavimo rezultatus.

4.6.2. Lietuvos ir JAV tarptautinė prekyba žemės ūkio ir maisto produktais

Prekyba su JAV užima nedidelę Lietuvos tarptautinės prekybos žemės ūkio ir maisto produktais dalį. Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto į JAV apyvarta kasmet auga, nuo 44,1 mln. JAV dolerių 2009 m. iki 84,7 mln. JAV dolerių 2013 m. 2013 metais, palyginti su 2009 m., žemės ūkio ir maisto produktų eksportas iš Lietuvos į JAV padvigubėjo ir pasiekė 25,2 mln. JAV dolerių, o žemės ūkio ir maisto produktų importas iš JAV į

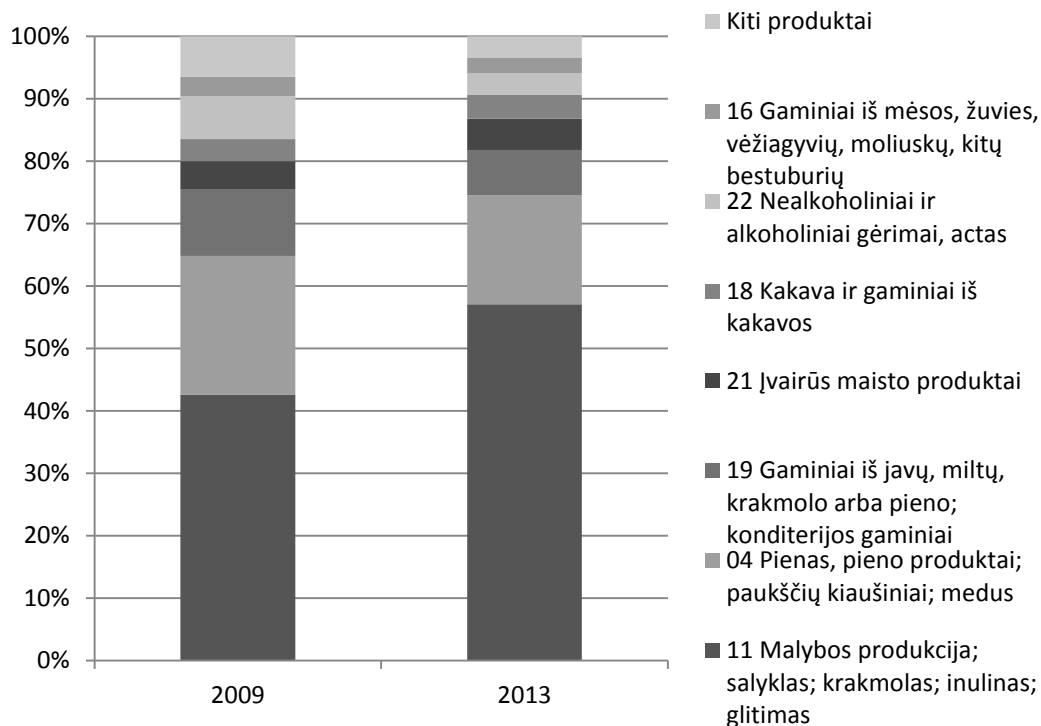
Lietuvą padidėjo beveik 90 proc. (nuo 31,4 mln. JAV dolerių – 2009 m. iki 59,5 mln. JAV dolerių). Žemės ūkio ir maisto produktų eksportas iš Lietuvos į JAV auga didesniu tempu nei importas, o tai yra galimybė pagerinti prekybos balansą tarp minėtų šalių prekyboje žemės ūkio ir maisto produktais.

Įvertinant rinkų dydžių skirtumus, numatoma, kad ateityje, kai Lietuvos rinka pasisotins iš JAV įvežamais žemės ūkio ir maisto produktais, žemės ūkio ir maisto produktų eksporto į JAV tempai dar labiau spartės. Prie šios teigiamos tendencijos prisidės ir derybos dėl leidimų vežti mėsą ir mėsos produktus į JAV rinką 2016 m.

Lietuviškos kilmės žemės ūkio ir maisto produktų eksporto į JAV struktūroje vyksta pokyčiai. Pinigine verte lietuviškos kilmės žemės ūkio ir maisto produktų eksporto apimtys auga visose eksportuojamų produktų grupėse, o struktūriškai stebima eksporto koncentracija produktų lygmenyje, pradeda dominuoti viena žemės ūkio ir maisto produktų grupė – malybos produkcija, salyklas, krakmolai, inulinas ir glitimas (KN 11). Antroje vietoje liko pieno ir pieno produktų grupė (KN 04) (4.18 pav.).

Analizuojant pagal keturių ženklų prekių kombinuotąją nomenklatūrą 2011–2013 m. laikotarpiu į JAV eksportuota daugiausia:

1. malybos produkcijos; salyklo; krakmolo; inulino ir kviečių glitimo (KN 11) grupėje – kviečių glitimo (KN 1109);
2. pieno ir pieno produktų (KN 04) grupėje – sūrių ir varškės (KN 0406);
3. gaminių iš javų, miltų, krakmolo arba pieno (KN 19) grupėje – duonos, pyragų ir bandelių, pyragaičių, sausainių ir kitų kepinų (KN 1905);
4. įvairių maisto produktų (KN 21) grupėje – grietininių ir kitų valgomųjų ledų (KN 2105);
5. kakavos ir gaminių iš kakavos (KN 18) grupėje – šokolado ir kitų maisto produktų, turinčių kakavos (KN 1806);
6. gaminių iš mėsos, žuvies arba vėžiagyvių, moliuskų arba kitų vandens bestuburių (KN 16) grupėje – gaminių arba konservų iš žuvų (KN 1604);
7. nealkoholinių ir alkoholinių gėrimų bei acto grupėje (KN 22) – salyklinio alaus (KN 2203), degtinės ir kitų spiritinių gėrimų (KN 2208).

4.18 pav. Lietuviškos kilmės žemės ūkio ir maisto produktų eksporto į JAV struktūra 2009 ir 2013 m., proc.

Šaltinis: parengta autorės pagal Statistikos departamento duomenis, 2015.

Lietuvos ir JAV užsienio prekybos žemės ūkio ir maisto produktais apimtys pamažu didėja. Pažymėtina, kad visa eksportuojama produkcija yra lietuviškos kilmės. Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto į JAV struktūroje dominuoja perdirbti maisto produktai, o tai yra palanku šalies ekonomikai. Pamažu būtina didinti nusistovėjusių žemės ūkio ir maisto produktų eksporto apimtį iš Lietuvos į JAV pasitelkus įvairias marketingo priemones, produktų populiarinimo programas, stiprinti pozicijas JAV rinkoje.

4.6.3. ES ir JAV TTIP galimo poveikio Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksportui vertinimas

Atliktas ekspertinis vertinimas parodė, kad Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksportuotojai turi stiprias pozicijas ES vidaus rinkoje, vežama daugybė produktų į daugybę šalių. Nesvetimos yra ir egzotinės, tolimesnės rinkos. Beveik visi nagrinėti eksportuojami žemės ūkio ir maisto

produktai turi tam tikrų sąsajų su JAV rinka. Iš visų nagrinėtų žemės ūkio ir maisto produktų daugiausia yra eksportuojami perdirbti žemės ūkio ir maisto produktai, kurie turi didesnę pridėtinę vertę, labiau prisideda prie ekonomikos augimo bei darbo vietų išlaikymo. Išsamus ekspertinio vertinimo apibendrinimas pateikiamas 4.12 lentelėje.

Mėsos gamintojai numato didelį proveržį JAV rinkoje, laukia tik su tuo susijusių leidimų. Pastaroji rinka jiems labai aktuali dėl užsidariusios Rusijos rinkos, kur pastaraisiais metais keliavo dideli produkcijos kiekiai. Mėsos ir mėsos produktų eksportuotojai turi stiprias pozicijas Rusijos, Belgijos, Nyderlandų rinkose. Taip pat, aktyviai dirba su Kazachstano, Azerbaidžano ir kitų Pietryčių Azijos šalių rinkomis. Artimiausiu metu planuoja plėtrą Saudo Arabijoje, Filipinuose, Afrikoje, JAV, Japonijoje, Pietų Korėjoje ir Kinijoje.

Pieno ir pieno produktų eksportuotojai didesnių pokyčių užsienio prekyboje nežada pasirašius TTIP, tačiau planuoja taip pat padidinti eksporto apimtį į JAV. Nors pažymi, kad toje rinkoje susiduria su stipria tarptautine konkurencija, ypač iš Naujosios Zelandijos. Pieno ir pieno produktų eksportuotojai pasirinko kitą pardavimo taktiką, jie nekonkuruos su standartizuota masine pieno produkcija, jie investuoja į naujų, unikalių produktų kūrimą (pvz., numato didinti pieno cukraus ir laktozės eksportą).

Stiprios pozicijos yra iškovotos ES vidaus rinkoje bei Rusijoje. Toliau numatoma plėsti eksporto apimtį JAV ir labai suinteresuoti pieno produktų eksportu į Kiniją. Japonija, kaip rinka pieno produktų eksportuotojus domina, tačiau jai bus skirtas dėmesys tik tada, kai neišsiteks esamos rinkose, nes dėl rinkos specifiškumo Japonijoje reikalingas tam tikras įdirbis, dideli eksportuojamos produkcijos kiekiai.

Ledų eksportuotojai pažymėjo, kad jiems nesudaro jokių sunkumų didinti eksporto apimtį JAV rinkoje, jie turi visus reikalingus leidimus, atitinka visus reikalavimus. Planuoja, kad ateityje eksporto apimtys natūraliai didės dėl jau turimo įdirbio JAV rinkoje, dirba ties asortimento padidiniu. Naujų rinkų ieškoti neplanuoja, nes nejaučia tam poreikio.

4.12 lentelė. TTIP susitarimo poveikio Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksportui vertinimas

Žemės ūkio ir maisto produktų grupė	Perdirbimo lygis	JAV rinkos svarba	Planuojami eksportuoti produktai	Pokyčiai eksporte į JAV	Esamos eksporto rinkos	Planuojamos eksporto rinkos
Mėsa ir mėsos produktai	Aukštas	Taip	vytinti ir šalto rūkymo gaminiai; šaldyta veršiena	+++	Rusija, Belgija, Nyderlandai, Kazachstanas, Azerbaidžanas, Pietryčių Azija	JAV, Saudo Arabija, P. Korėja, Kinija, Japonija
Pienas ir pieno produktai	Aukštas	Taip	sūriai, varškė, glaistyti sūreliai, sviestas, laktozė	++	ES, Rusija, JAV	Kinija, JAV, Japonija
Ledai	Aukštas	Taip	ledai vafliniame indelyje	+	Vokietija, JAV, Didžioji Britanija, Airija, Danija,	Nėra poreikio
Žuvis ir žuvies produktai	Vidutinis	Ne	rūkytos skumbės, žuvų miltai pašarui	–	Danija, ES, Švedija, Lenkija, Prancūzija	Nėra poreikio
	Aukštas	Taip	krabų lazdelės, produktai iš surimio, kt.	+	Baltijos šalys, Skandinavijos šalys, Azijos rinkos, JAV	Brazilija
Grūdai ir grūdų produktai	Žemas	Ne	grūdai	+	ES, Iranas, Saudo Arabija, Egiptas	Azija ir Afrika
	Aukštas	Taip	šaldytas, džiovintas kviečių glitimas	+++	ES, JAV	Nėra poreikio
Duona ir kiti konditerijos gaminiai	Aukštas	Taip	šaldyta duona, sausainiai	+++	Latvija, Lenkija, Vokietija, JAV, Anglija, Airija, Nyderlandai, Ispanija, Portugalija, Italija, Afrika, Prancūzija, Belgija, Graikija, Kipras, Izraelis	Kanada, Skandinavija, Naujoji Zelandija, Brazilija
Šokoladas ir šokolado gaminiai	Aukštas	Taip	šokoladas, šokoladiniai, ir griliažiniai saldainiai, irisai	+	Latvija, Vokietija, Estija, Airija, Didžioji Britanija, JAV, Lenkija, Rusija, Izraelis	Švedija, Rumunija, Nyderlandai
Alus	Aukštas	Ne	sidras, gira	+	ES, Rusija, JAV	Norvegija, Austrija, Vengrija

+++ženkliai didins eksporto apimtį, daugiau negu 50 proc.

++vidutiniškai didins eksporto apimtį, 20–50 proc.

+eksporto apimtys didės savaime dėl jau turimo įdirbio, iki 20 proc.

Žuvų ir žuvų produktus atstovaujančiai asociacijai TTIP susitarimas didelio susidomėjimo nekelia, nes, jos atstovų teigimu, Lietuva nepajėgi paruošti JAV rinkai reikalingo eksportuojamos produkcijos kiekio, šalies žuvų ištekliai yra riboti, perdirbimo pajėgumų beveik nėra. Todėl ir eksporto plėtra nėra planuojama, naujų rinkų paieška neaktuali. Vienintelis būdas prikelti žuvų perdirbimo pramonę ir tokiu būdu padidinti žuvų produktų eksportą yra stipraus investuotojo pritraukimas į žuvų perdirbimo sektorių.

Vičiūnų grupės, pirmaujančios eksportuojant krabų lazdelių bei žuvų produktus, atstovės nuomonė kardinaliai skyrėsi, ir tai patvirtina įmonės rezultatai: eksportuojama apie 85 proc. visos pagaminamos produkcijos į daugiau nei 40 pasaulio šalių, domimasi naujomis rinkomis, nevengiama tolimų rinkų, tokių kaip JAV ar Brazilija.

Grūdų, kaip žaliavinės medžiagos paklausa, yra pakankama sąlyginai artimesnėse rinkose, tokiose kaip ES, Iranas, Saudo Arabija, Egiptas. Todėl JAV rinka grūdų eksportuotojams realizacijos požiūriu nėra patraukli. Numatoma plėtoti užsienio prekybos kontaktus Azijoje ir Afrikoje.

Grūdų, kaip perdirbtų produktų, paklausa yra stabili ir nuolat didėja, kadangi rinkai siūlomas išskirtinis produktas – kviečių glitimas. Šio produktų gamintojų pasaulyje nėra daug. Lietuvos kviečių glitimo eksportuotojai yra įsitvirtinę ES ir JAV rinkoje, visiškai patenkina pastarųjų rinkų paklausą ir kitų rinkų paieškos neplanuoja, numato gerokai padidinti kviečių glitimo eksporto į JAV apimtį, kadangi JAV pati kviečių glitimo negamina ir šios paklausos nepatenkina.

Dar vienas „stiprus“ produktas JAV rinkoje yra duona ir konditerijos gaminiai, konkrečiai – šaldyta duona ir sausainiai. Šie produktai yra populiarūs tarp išeivijos lietuvių, taip pat tarp į užsienį išvykusių lenkų, latvių, kitų anglakalbių šalių gyventojų. Lietuviški duonos gaminiai parduodami ES, JAV, Izraelyje ir net Afrikoje. Aktyviai ieškoma naujų rinkų ir potencialiai įvardijamos Kanados, Skandinavijos šalių, Naujosios Zelandijos, Brazilijos rinkos. Numatoma gerokai didinti eksporto į JAV ir kitas rinkas apimtį.

Šokoladas ir šokolado gaminiai eksportuojami į JAV, Rusiją, Izraelį bei daugelį ES šalių. JAV rinka šokolado gaminiams kaip, beje, ir alaus gamintojams, nėra prioritetinga. Pastariesiems produktams svarbesnė ES vidaus bei Rusijos rinkos. Numatomas nežymus eksporto apimčių į JAV didėjimas.

Ekspertinis vertinimas, apimantis skirtingas žemės ūkio ir maisto produktų grupes bei skirtingų sektorių atstovus, leido atlikti apibendrintą SSGG analizę žemės ūkio ir maisto produktų eksporto į JAV galimybėms įvertinti (4.13 lentelė).

Pagrindinės žemės ūkio ir maisto produktų eksportuotojų stiprybės, padėsiančios išsilaikyti ar užimti tam tikras pozicijas JAV rinkoje, yra turimos efektyvios technologijos, pasiektas gana aukštas technologinis aprūpinimas, kai pagaminama aukštos kokybės produkcija tinkama išskirtinėms rinkoms, gebančioms mokėti už šią produkciją aukštesnę kainą. Gilios tradicijos padeda sukurti išskirtinius, nišinius produktus, kurių pasiūla pasaulyje yra ribota. Be to, lietuviška maisto ūkio produkcija atitinka JAV vartotojų skonio preferencijas.

Galimybės JAV rinkoje gana plačios, nes tai didelė, imli rinka, kur žemės ūkio ir maisto produktų realizavimo kainos yra aukštesnės nei Lietuvoje. Eksportuojama produkcija dažnai yra orientuojama į žmogų, t. y. į išeivijos populiaciją, kurių poreikius patenkina lietuviški žemės ūkio ir maisto produktai. Lietuva dar neišnaudojo viso šalies potencialo, plėtojant gyvulininkystę ir didinant pastarųjų produktų eksporto apimtį į JAV. Vis dar yra galimybių daugelyje žemės ūkio ir maisto produktų sektorių diegti inovacijas, pritaikyti naujus technologinius sprendimus ir taip dar labiau išvystyti lietuviškų žemės ūkio ir maisto produktų potencialą eksporto rinkose.

Pagrindine silpnybe užsienio prekyboje su JAV yra įvardijamas didelis atstumas iki rinkos, tačiau žemės ūkio ir maisto produktų eksportuotojai puikiai prisitaikė prie to didelio atstumo ir ilgo transportavimo laiko, kadangi eksportuojami atitinkamai perdirbti, užšaldyti produktai, taip prailginant jų galiojimo laiką.

4.13 lentelė. Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksportuotojų įvardintos stiprybės, silpnybės, galimybės ir grėsmės plėtojant Lietuvos ir JAV prekybą

STIPRYBĖS	SILPNYBĖS
Efektyvios technologijos	Didelis atstumas
Aukšta produkcijos kokybė	Aukšti transportavimo kaštai
Gilių tradicijų gamyba	Ilgas transportavimo laikotarpis
Geros produktų skonio savybės	Stipri tarptautinė konkurencija
Nišiniai produktai	Didelės įėjimo į rinką sąnaudos
	Kultūriniai skirtumai
	Nepakankami produkcijos kiekiai eksportui
	Skirtingi ženklavimo reikalavimai
GALIMYBĖS	GRĖSMĖS
Patrauklus rinkos dydis	Valiutų kurso svyravimai
Aukštesnė produkcijos kaina	Galimi produkcijos praradimai
Patenkinti išveivijos poreikiai	Aukšti JAV kokybės reikalavimai
Lankstumas ir galimybė įsisavinti naujas technologijas	Trūksta profesionalių partnerių
Naujų produktų, egzotiškų, prieškoninių augalų sėklų eksportas	Vienašališkas sprendimų priėmimas dėl naujų prekybos taisyklių

Šaltinis: parengta autorės remiantis ekspertiniu vertinimu.

Didžiausia grėsmė užsienio prekybos žemės ūkio ir maisto produktais plėtrai JAV rinkoje įvardijamas valiutos kurso svyravimas. Prie kitų galimų grėsmių įvardijami galimi produkcijos praradimai, profesionalių partnerių stoka. Šios problemos išsprendžiamos su laiku, plėtojant ilgalaikius ryšius, bendradarbiavimo partneriai atsirenkami, geriausiai yra bendradarbiauti su kitais lietuviškų žemės ūkio ir maisto produktų eksportuotojais, klausiant jų patarimo dėl galimų partnerių JAV rinkoje. Šioje vietoje labai svarbus pasidalijimas patirtimi, kuris leistų padidinti bendrą lietuviškų produktų konkurencingumą užsienio rinkose. Nuogastavimai dėl skirtingų techninių standartų ir kitų kokybinių reikalavimų gali būti iš dalies išspęsti pasirašius TTIP. Todėl itin svarbu, kad visų sektorių atstovai aktyviai domėtusi užsienio prekybos politikoje vykstančiais procesais ir teiktų pasiūlymus pagal savo srities kompetenciją.

TTIP derybų mastas ir sudėtingumas ekspertus verčia vengti specifiniams sektoriams skirtų prognozių. Nepaisant to, galima tikėtis, kad

TTIP turės pozityvios įtakos tiek Lietuvos vartotojams, tiek verslininkams. Pirmiesiems, kaip ir visos Europos gyventojams, sumažės dalies prekių kainos ir išaugs asortimentas. O verslui, kuris šiuo metu į JAV daugiau eksportuoja, nei importuoja, palankesnėmis sąlygomis nei iki šiol atsivers didžiulė rinka. Šios aplinkybės turėtų būti ypač palankios maisto produktų, dėl aukštos kokybės sėkmingai konkuruojančių įvairiose pasaulio rinkose, gamintojams.

Vis dėlto kituose sektoriuose, kuriuose Lietuvos įmonės yra gamintojos, didelio augimo tempo tikėtis sunku: pavyzdžiui, trąšų eksportavimo iš Europos į JAV sąnaudos yra pernelyg didelės, o tekstilės rinkoje lietuviška produkcija susidurs su konkurencija iš Kinijos ir kitų šalių. Be to, transatlantinis eksportas ir įsitvirtinimas didelėje rinkoje reikalauja didelių gamybos pajėgumų, norint patenkinti stabilią paklausą, ir efektyvios logistikos. Kita vertus, išaugęs importas, o kartu – konkurencija, neturėtų suduoti smūgio vietiniams gamintojams, nes įvežama produkcija nebus tiesioginė alternatyva Lietuvoje gaminamoms prekėms.

IŠVADOS IR PASIŪLYMAI

Tarptautinės prekybos sąlygų kaita ir jų ekonominis vertinimas priklauso nuo istorinio laikotarpio, kuriame buvo vykdoma tarptautinė prekyba. Tarptautinės prekybos teorijos evoliucionavo kartu su besikeičiančiomis prekybos sąlygomis. Vienaip jas traktavo merkantilistai, kurie siūlė riboti importą ir skatinti eksportą, kitaip – liberalizmo idėjos šalininkai, pasisakę už laisvą prekybą be jokių apribojimų. Pastaroji teorija išliko aktuali iki šiol, nes mokslininkai iš esmės sutaria, kad laisvosios prekybos sistema sudaro palankias sąlygas tarptautinės prekybos plėtrai ir ekonominiam augimui.

Atliktos mokslinės literatūros ir empirinių tyrimų analizės pagrindu, disertacijoje pateikiamos šios išvados:

1. Disertacijoje išanalizuotos ir susistemintos tarptautinės prekybos sistemos teorinės prielaidos leido nustatyti būtinas sąlygas efektyviai tarptautinės prekybos plėtrai. Tai rinkų atvėrimas, specializacija ir masto ekonomija. Tačiau specializacija dažnai pateikiama kaip siekiamybė, kai neatsižvelgiama į kylančią veiklos riziką tuo atveju, kai pasirenkama per daug siaura specializacijos sritis. Rizikos mažinimui pasitarnauja eksporto diversifikavimas. Mokslinėje literatūroje akcentuojama ir prekybos šakos viduje reikšmė ir atskleistojo santykinio pranašumo svarba.
2. Darbe analizuojamas horizontalusis žemės ūkio ir maisto produktų eksporto diversifikavimas, kai plečiant eksportuojamų produktų asortimentą ir eksporto rinkų įvairovę, siekiama sumažinti eksporto jautrumą pasauliniams pokyčiams. Mokslinėje literatūroje eksporto diversifikacijos koncepcija pateikiama kaip priešprieša specializacijai. Autorė siūlo šiuos du procesus sugretinti ir plėtoti lygiagrečiai tam, kad būtų išlaikyta nuosekli tarptautinės prekybos plėtra.
3. Autorė darbe atskleidė, kad svarbus tarptautinės prekybos sąlygų kaitos aspektas yra ekonominė integracija, kai šalys susitaria dėl palankesnių prekybos sąlygų, rinkos atvėrimo galimybių ir kitų taisyklių, kurios

prisideda prie laisvosios prekybos formavimo ir bendros rinkos sukūrimo. Šalys aktyviai siekia globalios (daugiašalės), regioninės (dvišalės), o pastaruoju metu – ir tarpregioninės integracijos. Regioninė integracija kritikuojama dėl unikalių prekybos taisyklių kūrimo tam tikrame regione, tačiau regioninės integracijos svarba tarptautinės prekybos plėtros aspektu yra nenuginčijama. Ekonominės integracijos ir regionalizacijos procesai prisideda prie tarptautinės prekybos masto augimo.

4. Išsami mokslinės literatūros analizė atskleidė laisvosios prekybos naudą prieš bet kokias protekcionizmo apraiškas. Tačiau tarptautinėje prekybos politikoje protekcionizmo priemonės evoliucionavo ir tapo sunkiai apčiuopiamos, netarifinės prekybos reguliavimo priemonės nusvėrė tarifinį reguliavimą. Disertacijoje laisvosios prekybos nauda, sugrupuota su kylančiomis grėsmėmis (šalies, įmonės/organizacijos ir vartotojo lygmeniu), leidžia kompleksiskai pažvelgti į nagrinėjamą problemą ir pasirinkti efektyvių priemonių rinkinį, siekiant minimizuoti laisvosios prekybos keliamas grėsmes bei išvengti su tuo susijusių problemų.
5. Tarptautinės prekybos politikoje žemės ūkio sektoriui skiriamas ypatingas dėmesys dėl sektoriaus specifiškumo, priklausomumo nuo gamtinių sąlygų ir kitų aspektų. Disertacijoje nustatyta, kad santykinai žemesni ES importo muitai žemės ūkio ir maisto produktams atsveriami aukštais kokybės ir higienos standartais. Tokiu būdu šio sektoriaus apsauga pereina į netarifinio prekybos reguliavimo sritį. PPO derybose nesutariama dėl žemės ūkio sektoriaus specifinio traktavimo, kyla daug ginčų dėl sektoriaus subsidijavimo lygio atskirose šalyse, kai iškreipiama konkurencija pasauliniu mastu.
6. Empirinėje dalyje nustatyta, kad Lietuvos žemės ūkio sektorius prisidėjo prie atviros rinkos kūrimo, nes jame nebuvo taikomos paslėptos rinkos apsaugos priemonės. To ir negalėjo daryti, nes jis turėjo atitikti visus formalius reikalavimus dar iki stojimo į ES ir perimti ES bendrosios prekybos politikos nuostatas. Lietuvos ekonomika, pasiekusi aukšto prekybos liberalizavimo lygį tarptautinėje prekyboje žemės ūkio ir maisto

produktais, tapo labiau pažeidžiama ir priklausoma nuo pasaulinių procesų, nes neturi pakankamo vidaus vartojimo amortizuoti padidėjusią pasiūlą vidaus rinkoje.

7. Autorės skaičiavimais, Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksportas yra specializuotas, o diversifikacijos procesai stringa. 2013 m. duomenimis, penktadalis lietuviškos kilmės žemės ūkio ir maisto produktų koncentruota pieno ir jo produktų grupėje. Pagrindinės penkios eksportuojamų produktų grupės pagal absoliučias apimtis sudaro daugiau nei 60 proc. viso lietuviškos kilmės produktų eksporto. Reeksportas prisideda prie Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų diversifikacijos produktų lygmeniu, kai tuo pat metu autorės apskaičiuotas lietuviškos kilmės produktų eksporto diversifikacijos indeksas rodo tik nežymius teigiamus pokyčius nuo 2004 m., o nuo 2009 m. – koncentracijos lygio stiprėjimą.
8. Rinkų diversifikacijos aspektu Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksportas yra gana įvairus. Lietuviškos kilmės produktų eksporto į Rusiją koncentracijos mastai mažėja, produktai vežami vis į daugiau pasaulio šalių, tačiau nepaisant to, svarbiausios išlieka trys pagrindinės rinkos: Rusijos, Vokietijos ir Latvijos. OGV indeksas, apskaičiuotas pagal geografinį rinkų paplitimą, rodo koncentracijos kryptį, nes ilgėjant eksporto partnerių sąrašui, reali eksporto rinkų diversifikacija nevyksta, kitų rinkų svertinė dalis maža. Reeksportas šiuo atveju prisideda prie Lietuvos eksporto rinkų diversifikavimo ir yra daugiausia nukreiptas į buvusias NVS šalis. Lietuviškos kilmės žemės ūkio ir maisto produktams vis svarbesnė tampa ES senųjų šalių narių (ES-15) paklausa. Tikėtinas eksporto proveržis Afrikos kontinento šalių (Egiptas, Saudo Arabija, Jungtiniai Arabų Emyratai), Skandinavijos regiono (ypač Norvegijos) ir kai kuriose Azijos šalių rinkose (daugiausia Kinijos).
9. Autorės atliktas agreguotas API, PPI, ASP, LFI ir OGV indeksų vertinimas parodė, kad pasauliniu mastu konkurencingos yra šios žemės ūkio ir maisto produktų grupės: KN01 Gyvų gyvūnų; KN04 Pieno ir pieno produktų; KN10 Javų; KN11 Malybos produkcijos; KN12 Aliejinių kultūrų sėklos ir

vaisiai; KN16 Gaminiai iš mėsos, žuvies arba vėžiagyvių bei KN24 Tabako ir perdirbtų tabako pakaitalų. KN10, KN11 ir KN24 grupės išlaiko augimo tendenciją visų indeksų reikšmėse, o eksportuojami gyvulinės kilmės produktai konkurencinį pranašumą praranda augalinės kilmės produktų naudai.

10. Disertacijoje autorė pagrindė, kad regioninės integracijos procesai yra daug svarbesni mažos šalies ekonomikai nei globalūs prekybos liberalizavimo susitarimai. Lietuvos stojimas į ES 2004 m. turėjo didesnės teigiamos įtakos šalies ekonomikai negu prekybos liberalizavimas. Nuo 1993 m. Lietuvai siekiant liberalizuoti prekybą buvo pasiektas teigiamas regionalizavimo efektas, tačiau šis procesas turėjo ne tik privalumų, bet ir trūkumų:

- Lietuva tapo eksporto iš Vakarų į Rytus „vartais“, svarbiu reeksporto kanalu, tačiau lietuviškos kilmės eksporto struktūra keičiasi neperdirbtų žemės ūkio produktų naudai. Perdirbtų maisto produktų dalis bendroje eksporto struktūroje mažėja, dėl to ryškėja pridėtinės vertės, sukuriamos žemės ūkyje, stagnavimas. To priežastis gali būti neefektyviai panaudojama investicinė parama žemės ūkio sektoriui ir kitos problemos, su kuriomis susiduria žemės ūkio ir maisto produktų sektorius pasaulinės konkurencijos akivaizdoje.
- Vertinant Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų struktūrą sektoriniu aspektu, pastebima, kad auga augalininkystės produktų dalis, o gyvulininkystės produktų dalis mažėja – tai patvirtino ir autorės atlikti prekybos šakos viduje skaičiavimai. Iš augalininkystės produktų svarbiausias yra javų eksportas, iš gyvulininkystės – pieno ir jo produktų eksportas. Pirmuoju atveju eksportuojami žaliaviniai produktai, antruoju – perdirbti produktai, kurių pridėtinė vertė didesnė. Tyrimo metu nustatyta, kad Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų tarptautinėje prekyboje dominuoja prekyba šakos viduje, nes žemės ūkio sektorius yra svarbus žaliavų šaltinis.

- Augantis malybos produkcijos eksportas vertinamas kaip teigiama tendencija ir atsvara žaliavinių geros kokybės grūdų eksportui. Prastesnės kokybės grūdai galėtų būti naudojami pašarams ir taip prisidėti prie gyvulininkystės plėtros Lietuvoje, o tai atitiktų Lietuvos deklaruojamus strateginius siekius. Šią pusiausvyrą pažeidžia ES tiesioginė parama augalininkystei, kurios mastai neproporcingai didesni nei teikiama parama gyvulininkystės sektoriui.
11. Autorės atliktas ES ir JAV TTIP sutarties poveikio vertinimas parodė, kad sutartis leis eksportuoti iš ES į JAV aukštesnės pridėtinės vertės, gilesnio perdirbimo žemės ūkio ir maisto produktus. Ekspertinio vertinimo duomenimis tikėtinas stiprus kviečių glitimo, mėsos ir mėsos produktų bei duonos gaminių eksporto proveržis iš Lietuvos į JAV po TTIP sutarties pasirašymo. Kiek mažesnis, bet ne mažiau svarbus tikėtinas pieno produktų eksporto iš Lietuvos į JAV augimas. Numatomas nuosaikus lietuviškų ledų, krabų lazdelių ir gaminių iš žuvų, šokolado ir alaus eksporto į JAV augimas, daugiausiai dėl inercijos ir jau turimo įdirbio JAV rinkoje.

Pasiūlymai efektyviai Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto plėtrai:

1. Specializacija tarptautinėje prekyboje žemės ūkio ir maisto produktais turėtų būti plėtojama kartu su diversifikavimo procesais produktų lygmeniu ir geografiniu aspektu. Produktų lygmens diversifikaciją turėtų plėsti Lietuvos eksportuotojai, nes tai jiems ekonomiškai naudinga dėl veiklos rizikos mažinimo. O naujų rinkų paieškos strategija turėtų būti ruošiama, koordinuojama ir vykdoma Vyriausybės lygmeniu. Valstybės institucijoms, aktyviai įsitraukusioms į naujų eksporto rinkų paiešką, siūloma užtikrinti šios veiklos tęstinumą, papildomi ekonominiai tyrimai galėtų padėti identifikuoti potencialias rinkas Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktams, tuomet rinkų paieškos procesas taptų kryptingas ir nuoseklus.
2. Siūloma nacionalinę bei ES finansinę paramą žemės ūkio ir maisto produktų sektoriui orientuoti į aukštesnės pridėtinės vertės produktų kūrimą, gyvulininkystės sektoriaus plėtrą, ekologiškų, nišinių produktų

gamybą, siektinas galutinio vartojimo, o ne neperdirbtų ar tarpinio vartojimo produktų eksportas. Tokiu būdu būtų mažinama neperdirbtų augalininkystės produktų svertinė dalis visame Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporte. Pašariniai grūdai būtų suvartojami šalies viduje.

3. Bet kuris laisvosios prekybos susitarimas tarp ES ir kitų pasaulio šalių reikš augančią konkurenciją bendroje rinkoje. Ją nugalėti galima kuo daugiau dėmesio skiriant vartotojų informavimui apie lietuviškų žemės ūkio ir maisto produktų kokybę, išskirtinumą, naudą vartotojui, vertingas savybes ir pan. Nacionaliniu lygmeniu ši veikla būtų koordinuojama LR žemės ūkio ministerijos, vykdoma Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų rinkos reguliavimo agentūros. Daug dėmesio turi būti skiriama lietuviškos kilmės žemės ūkio ir maisto produktų populiarinimui pasauliniu mastu. Tai gali būti realizuojama užsienio ambasadose rengiant vakarus, tarptautines konferencijas, organizuojant aukšto lygio vadovų susitikimus, kurių metu būtų vaišinama tik lietuviškos kilmės žemės ūkio ir maisto produktais ar gaminiais iš jų, dalyvaujant įvairiose tarptautinėse mugėse, parodose ir t. t.
4. Žemės ūkio ir maisto produktų eksportas iš Lietuvos į JAV koncentruojamas keliose produktų grupėse. Tai nėra palanku Lietuvai, kadangi užsienio prekybos pokyčiai šiuose sektoriuose gali stipriai paveikti eksporto žemės ūkio ir maisto produktais iš Lietuvos į JAV apimtis. Todėl eksportuotojams siūloma, kad į JAV būtų vežamas kuo įvairesnių prekių asortimentas, kuris leistų mažinti eksporto rezultatų „jautrumą“ užsienio prekybos pokyčiams.
5. Lietuva, neturėdama galių formuojant tarptautinės prekybos politiką, turi rūpintis žemės ūkio sektoriaus vidinio konkurencingumo didinimu, aktyviau naudotis ES lėšomis žemės ūkio produktų populiarinimui ES rinkoje ir už jos ribų. Apribojimai, kylantys dėl ES BŽŪP taikymo, turi būti kompensuojami taikant efektyvius diplomatinius ir vadybinius sprendimus.

TOLESNIŲ MOKSLINIŲ TYRIMŲ KRYPTYS

1. Tarptautinės prekybos sąlygos regionalizmo procesų kontekste keisis su kiekvienu naujai pasirašytu laisvosios prekybos susitarimu tarp ES ir kitų pasaulio šalių. Todėl svarbu nagrinėti planuojamų pasirašyti (pvz., ES ir Ukrainos, ES ir Japonijos, ES ir Lotynų Amerikos šalių ir kt.) susitarimų galimą poveikį ES žemės ūkio ir maisto produktų rinkai bei Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksportui.
2. Svarbus yra ir naujasis kokybinio perversmo laikotarpis Lietuvos tarptautinėje prekyboje, prasidėjęs 2014 m., Rusijai paskelbus embargą iš ES ir kitų šalių įvežamai žemės ūkio ir maisto produkcijai. Santykinai retas reiškinys tarptautinėje prekyboje, turėjęs būti laikina prekybos apribojimo priemone, užsitęsė, todėl būtina vertinti jo keliamas pasekmes ne tik trumpuoju, bet ir ilguoju laikotarpiu. Tai galėtų būti atskiro mokslinio tyrimo objektas.
3. Atskiras tyrimas galėtų būti skirtas Rusijos Eurazijos sąjungos kūrimosi pasekmių vertinimui, nes ji gali turėti įtakos pasaulinei žemės ūkio ir maisto produktų pasiūlai ir paklausai.
4. Tolesniuose tyrimuose siūloma įvertinti, kokį poveikį lietuviškos kilmės žemės ūkio ir maisto produktų eksportui turi skirtingos ES BŽŪP vidaus paramos priemonės. Veiksniai, galintys turėti įtakos Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksportui – tiesioginė parama žemės ūkiui, investicinė parama žemės ūkiui ir kt.
5. Mokslinėje literatūroje pasigendama metodologiškai pagrįsto ir praktiškai pritaikomo atskirų sektorių konkurencingumo indekso, leidžiančio atlikti palyginimus tarp šalių. Tai suponuoja tolesnių mokslinių tyrimų kryptis.

LITERATŪRA

1. Abboushi, S. (2010). Trade protectionism: reasons and outcomes. *Competitiveness Review*, Vol. 20 Issue 5, p. 384–394. 11p. DOI: 10.1108/10595421011080760
2. Adamczyk, M.; Piasecka–Głuszak, A. (2008). Stosunki handlowe pomiędzy Unią Europejską a wybranymi krajami azjatyckimi. *Ekonomia i stosunki międzynarodowe. Studia azjatyckie*. Vol. 19, p. 10–11.
3. Akerman, A.; Forslid, R. (2009). Firm Heterogeneity and Country Size Dependent Market Entry Costs. *Nordic International Trade Seminars – 12th Annual Workshop*, 15–16 May 2009, Copenhagen, p. 27.
4. Algieri, B. (2008). Trade Specialization in Russia. http://www.accessmylibrary.com/com2/summary_0286-31283843_ITM [žiūrėta 2010-04-28].
5. Ali, A.; Siegel, S. (1991). Is export Diversification the best way to achieve export growth and Stability? A look at three African Countries. *World Bank Working Papers* No. 729, 1991.
6. Ambroziak, A. A.; Kawecka–Wyrzykowska, E. (2004). Traktatowe stosunki handlowe Wspólnoty Europejskiej z państwami trzecimi. In: E. Kawecka–Wyrzykowska, E. Synowiec (eds.), *Unia Europejska*, Vol. 1. Warszawa: IKCHZ, p. 208–209.
7. Amighini, A.; Leone, M.; Rabellotti, R. (2011). Persistence versus change in the international specialization pattern of Italy: how much does the ‘District Effect’ matter? *Regional Studies*, 45, P. 381–401.
8. Anderson, K. (2010). Globalization's effects on world agricultural trade, 1960–2050. *The Royal Society*. Vol. 365.
9. APEC (2001). An Australia–USA Free Trade Agreement. Issues and Implications, A Report for the Department of Foreign Affairs and Trade Economics, *APEC Study Centre*, p. 193.

10. Aquino, A. (1981). Change over time in the pattern of comparative advantage in manufactured goods: an empirical analysis for the period 1972–1974. *European Economic Review*, 15, 41–62.
11. Armelius, H.; Belfrage, C.–J.; Stenbacka, H. (2014). The mystery of the missing world trade growth after the global financial crisis. *Sveriges Riksbank Economic Review*, 2014, Issue 3, p. 7–22.
12. Armstrong–Taylor, P. (2014). Effects of Trade and Financial Links on the Transmission of GDP Growth. *Frontiers of Economics in China*. Vol. 9 Issue 4, p. 556–572. DOI: 10.3868/s060-003-014-0026-6.
13. Athukorala, P.–C.; Menon, J. (2010). Global Production Sharing, Trade Patterns, and Determinants of Trade Flows in East Asia. Asian Development Bank, *ADB Working Paper Series on Regional Economic Integration*, No. 41.
14. Baker, D. (2006). The WTO and the World's Poor. <http://www.globalpolicy.org/soecon/bwi-wto/wto/2006/0712wtopoor.htm> [žiūrėta 2010-04-28].
15. Balassa, B. (1961). Towards a Theory of Economic Integration. *Kyklos*, P. 1–17.
16. Balassa, B. (1965). Trade Liberalization and Revealed Comparative Advantage. *The Manchester School of Economics and Social Sciences*, Vol. 33, P. 35–55.
17. Baldwin, R. (2015). The World Trade Organization and the Future of Multilateralism. *CTEI working papers*, CTEI–2015–09.
18. Baldwin, R. (2014). Trade and industrialization after globalization's second unbundling: how building and joining a supply chain are different and why it matters. In Feenstra, R. C.; Taylor A. M. (eds), *Globalization in an Age of Crisis: Multilateral Economic Cooperation in the Twenty–First Century*. University of Chicago Press, p. 165–212.
19. Bartosova, D.; Bartova, L.; Fidrmuc, J. (2008). EU Enlargement Implications on the New Member States Agri–food Trade. *International Congress*, August 26-29, 2008, Ghent, Belgium, No. 44122.

20. Behyan, M. (2015). Analyzing Factors Affecting Export Performance of Manufacturing Firm. *International Journal of Information Science & Management*, Special issue, p. 77–91.
21. Berden, K.; Francois, J.; Thelle, M.; Wymenga, P.; Tamminen, S. (2009). Non–Tariff Measures in EU–US Trade and Investment. – An Economic Analysis. ECORYS, p. 237.
22. Bernatonytė, D. (2008). Intra–Industry Trade in Agricultural and Food Products Sector: Lithuanian Case. *Economics & Management*, Vol. 13, p. 422–429.
23. Bernatonytė, D. (2011). Export Productivity and Specialization Patterns of Lithuania. *Economics & Management*, Vol. 16, p. 109–115.
24. Bernatonytė, D., (2009). Intra–industry trade and export specialization: Lithuanian case, *Economics & Management*, Vol. 14, p. 668–675.
25. Bernatonytė, D.; Burksaitienė, D.; Rimienė, K. (2013). Trade Specialization Pattern of Lithuania. *Economics & Management*, Vol. 18 Issue 4, p. 661–665.
26. Bernatonytė, D.; Normantienė, A. (2009). Estimation of Trade Specialization: the Case of The Baltic States. *Inžinerine Ekonomika–Engineering Economics*, Vol. 62(2), p. 7–17.
27. Berthelemy, J.C.; Chauvin, S. (2000). Structural Changes in Asia and Growth prospects after the crisis. *CEPII Working papers*, No. 00–09.
28. Black, J.; Hashimzade, N.; Myles, G., (2009). A Dictionary of Economics, *Oxford University Press*.
29. Bogdanov, A.; Petuchova, T. (2011). Trends and prospects of Lithuania’s trade in agricultural and food products with BRICs. *Contributed paper presented at the international conference “Will the ‘BRICs Decade’ continue? – Prospects for trade and growth”*, Halle (Saale), Germany, 23–24 June 2011, 15 p.
30. Bojnec Š.; Fertő I. (2014). Export competitiveness of dairy products on global markets: the case of the European Union countries. *Journal of*

- Dairy Science*, Vol. 97, No. 10. <http://dx.doi.org/10.3168/jds.2013-7711>.
31. Bouoiyour, J. (2003). Trade and GDP Growth in Morocco: Short-run or Long-run Causality? *Brazilian Journal of Business and Economics*, No. 2, Vol 3(2003), p. 14–21.
 32. Braun, J.; Diaz Bonilla, E. (2008). Globalization of Food and Agriculture and the poor. *Oxford Journal*, Vol. 52, p. 384.
 33. Brazinskas, S. (2008). Europos Sąjungos Šiaurės regionas: Lietuvos ekonominio bendradarbiavimo perspektyva. *Public Administration*, Vol. 4, Issue 20, p. 19–26.
 34. Bruneckienė, J.; Paltanavičienė, D. (2012). Measurement of Export Competitiveness of the Baltic States by Composite Index. *Engineering Economics*, 23(1): 50–62. DOI: <http://dx.doi.org/10.5755/j01.ee.23.1.1218>
 35. Budreikaitė, D. (2001). Lietuvos integracija į Europos Sąjungos bendrąją rinką: patirtis ir strateginės kryptys. *Pinigų studijos*, Nr. 2, p. 15–33.
 36. Bureau, J. Ch.: Jean, S.; Matthews, A. (2005). The Consequences of Agricultural Trade Liberalization for Developing Countries: Distinguishing Between Genuine Benefits and False Hopes. P. 36. <http://www.cepii.fr/anglaisgraph/workpap/summaries/2005/wp05-13.htm> [žiūrėta 2010-04-28].
 37. Burinskienė, A. (2014). Tarptautinės prekybos pokyčių analizė. *Business in XXI Century*, 6(1): 103–110. <http://dx.doi.org/10.3846/mla.2014.13>
 38. Business growth services (2010). Innovate New Products. Diversify into New Markets. Improve Sales and Marketing. *California Manufacturing Technology Consulting*.
 39. Butkevičienė, V.; Stravinskienė, J.; Rutelionė, A. (2008). Impact of consumer package communication on consumer decision making

- process. *Inžinerine Ekonomika–Engineering Economics*, Vol. 1, p. 57–65.
40. Cantwell, J. (1995). The globalisation of technology: what remains of the product cycle model? *Cambridge Journal of Economics*, Vol. 19, p. 155–174.
 41. Chand, S. (2015). International Trade: Features, Advantages and Disadvantages of International Trade. <http://www.yourarticlelibrary.com/international-trade/international-trade-features-advantages-and-disadvantages-of-international-trade/26009/> [žiūrėta 2015-12-02].
 42. Chaudhari, M. B.; Giedraitis, V.; Kapse, P. (2012). Barriers to export from India to the European Union. *Ekonomika*, Vol. 91(2), p. 38–48.
 43. Chevassus–Lozza, E.; Latouche, K.; Majkovic, D. (2007). How much do non–tariff measures explain the border effect at entry to the EU market? The CEECs agri–food exports to EU in the pre–accession period. *Paper linked to a selected poster prepared for presentation at the American Agricultural Economics Association Annual meeting, Portland, OR, July 29-August 1, 2007.*
 44. Chinembiri, E. K. (2010) An Empirical Assessment of the Impact of Trade Liberalization on Employment in South Africa. *A paper for Trade and Industrial Policy Strategies*, p. 26.
 45. Communication on the EU as a global partner for development (2000). http://ec.europa.eu/development/icenter/repository/regional_integration_exec_summary_lt.pdf [žiūrėta 2010-09-02].
 46. Conforti, P. (2004). Agricultural trade liberalization in the Doha round. Alternative scenarios and strategic interactions between developed and developing countries. *FAO information centre*, p. 40.
 47. Conforti, P.; Salvatici, L. (2004). Agricultural Trade Liberalization in the Doha Round. Alternative Scenarios and Strategic Interactions between Developed and Developing Countries. *FAO Commodity and Trade Policy Research Working Paper*, No. 10, p. 40.

48. Couillard, C.; Turkina, E. (2015). Trade Liberalisation: The Effects of Free Trade Agreements on the Competitiveness of Dairy Sector. *World Economy*, Vol. 38, Issue 6, p. 1015–1033. doi:10.1111/twec.12181
49. Country Monitor (2009). Russia Gung–ho for the WTO? Vol. 17 Issue 43, p. 10.
50. Crafts, N. F. R.; Thomas, M. (1986). Comparative advantage in UK manufacturing trade, 1910–1935. *Economic Journal*, Vol. 96, p. 629–645.
51. Czachór, Z.; Mojsiewicz, Cz. (2002). *Leksykon Unii Europejskiej*. Wrocław. P. 260.
52. Czarny, E.; Menkes, J.; Śledziwska, K. (2012). PKB i handel państw transformacji w czasie kryzysu gospodarczego. *Research Papers of the Wroclaw University of Economics*, Part 1, Issue 267, p. 130–139.
53. Czinkota, M. R.; Ronkainen, I. A. (2001). International marketing. *Georgetown*, p. 816.
54. Čičinskas, J. (2003). Ekonominės politikos transformacija globalizmo ir regioninės integracijos aplinkoje. *Filosofija. Sociologija*, Nr. 2. P. 17–21.
55. Damuri, Y. R. (2012). 21st Century Regionalism and Production Sharing Practice. *CTEI Working Papers*, CTEI–2012–4. P. 46.
56. De Benedictis, L.; Gallegati, M.; Tamberi, M. (2008). Semiparametric analysis of the specialization income relationship. *Applied Economics Letters*, Vol. 15, p. 301–306.
57. Desta, M. G. (2006). EC–ACP economic partnership agreements and WTO compatibility: An experiment in North–South inter–regional agreements? *Common Market Law Review*, Vol. 43, p. 1343–1379.
58. Doha Development Agenda: Negotiations, implementation and development. http://www.wto.org/english/tratop_e/dda_e/dda_e.htm [žiūrėta 2015 01 30]
59. Dollar, D. (2004). Globalization, Inequality, and Poverty since 1980. *World Bank Policy Research Working Paper*, No. 3333, p. 46.

60. Drożdż, J.; Golubevaitė, L.; Jurkėnaitė, N.; Krievina, A.; Volkov, A. (2015). Macroeconomic context of the agri–food sector in the European Union’s Eastern Neighbours. ES 7–osios Bendrijos programos AGRICISTRADÉ projekto ataskaita. Deliverable 2.2, <http://www.agricistrade.eu/wp-content/uploads/2015/01/Agricistrade-D2.2-201508.pdf>
61. Drożdż, J. (2010). Regioninės ekonominės integracijos poveikio Lietuvos žemės ir maisto ūkio sektoriui vertinimas – Rusijos, Kazachstano ir Baltarusijos muitų sąjungos atvejis: Mokslo studija. *Vilnius: Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas*. – 82 p..
62. Drożdż, J.; Miškinis, A. (2011a). Benefits and Threats of Free Trade. *Ekonomia. Economics*. Wrocław University of Economics, No. 2 (14), p. 40–48.
63. Drożdż, J., Miškinis, A. (2011b). Rusijos, Baltarusijos ir Kazachstano Muitų Sąjungos žemės ūkio ir maisto produktų santykinio pranašumo vertinimas. *Pinigų studijos*, Vol. 15 Issue 2, p. 24–40.
64. Drożdż, J.; Radzevičius, G. (2010). Typology of the Developmental Stages of the EU Common Agricultural Policy. *Management Theory & Studies for Rural Business & Infrastructure*, Vol. 21, Issue 2, p. 43–52.
65. Drożdż, J.; Stankaitytė, B. (2014). ES ir JAV Transatlantinės prekybos ir investicijų partnerystės susitarimo poveikio Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksportui vertinimas. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, Vol. 36. No. 4: 784–793. Doi: 10.15544/mts.2014.073
66. Drożdż, J.; Volkov, A. (2015). Food market diversification approach – Lithuanian case. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, Vol. 343(2), p. 61–71. DOI:10.5604/00441600.1152133.
67. Dudzevičiūtė, G.; Mačiulis, A.; Tvaronavičienė, M. (2014). Structural changes of economies: Lithuania in the global context. Technological and economic development of economy, Vol. 20 (2): 353–370. DOI: 10.3846/20294913.2014.915597

68. Dzemydaitė, G.; Dzemyda, I.; Jurgelevičius, A. (2012). Evaluation of the implementation of 154anko f154 export development strategy: case study of the Republic of Lithuania, *Intellectual Economics* 1(13): 776–797.
69. Economics help (2010). *Benefits of Free Trade and Arguments against Free Trade*, <http://www.economicshelp.org> [žiūrėta 2010 01 30]
70. Edge, K. (2010). Free Trade and Protection: Advantages and Disadvantages of Free Trade. *Cardiff High School*, <http://www.hsc.csu.edu.au> [žiūrėta 2010 01 30]
71. European Commission (2006). Why is Trade Openness Good for Development? <http://trade.ec.europa.eu> [žiūrėta 2010 01 30]
72. Europos Komisija (2013). Trade development and regional integration in Lithuania. Development and cooperation, EuropeAid, Trade development and regional integration Lithuania. Brussels.
73. Europos Komisija (2014a). Apie Europos Sąjungos politiką. Prekyba. Liuksemburgas: *Europos Sąjungos leidinių biuras*, 16 p. doi:10.2775/99097
74. Europos Komisija (2014b). Atstovybė Lietuvoje. http://ec.europa.eu/lietuva/abc_of_the_eu/kelias_i_es/kelias_i_lt.htm [žiūrėta 2015 01 30]
75. Europos Sąjungos ir Lietuvos prekybos politika (2014). <https://www.urm.lt/default/lt/ekonomine-diplomatija/prekybiniai-ekonominiai-santykiai/europos-sajungos-lietuvos-prekybos-politika> [žiūrėta 2015-09-13].
76. Feaver, D. (2004). Aggressive fringe competition and international trade. *International Journal of Applied International Business*, Vol. 1, Issue 3, p. 14.
77. Felbermayr, G.; Larch, M.; Flach, L.; Yalcin, E., Benz, S. (2013). Dimensions and effects of a Transatlantic free trade agreement between the EU and US. *Study commissioned by German Federal ministry of economics and technology*. P. 11.

78. Fidrmuc, J.; Korhonen, I. (2009). The impact of the global financial crisis on business cycles in Asian emerging economies. *CESifo working paper*, 2710, p. 1–27.
79. Fontagné, L.; Freudenberg, M.; Gaulier, G. (2006), “A Systematic Decomposition of World Trade into Horizontal and Vertical IIT”, *Review of World Economics*, Vol. 142, No. 3, p. 459–475.
80. Francois, J. (2013). Reducing Transatlantic Barriers to Trade and Investment: An Economic Assessment. *Centre for Economic Policy Research*. P. 124.
81. Frankel, J. A. (1992). Is Japan Creating a Yen Block in East Asia and the Pacific? *NBER Working Paper*, No. 4050.
82. Gargasas, A.; Mugienė, I. (2012). Koncentrinės diversifikacijos strategijos taikymas grūdus superkančiose įmonėse. *Management theory and studies for rural business and infrastructure development*, 2012. Vol. 33. Nr. 4, p. 46–53, Kaunas.
83. GATT (1947). https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/gatt47_e.pdf [žiūrėta 2013 01 30]
84. Ghosh, B. N.; Guven, H. M. (2009). Globalization and the Third World. – London: *Yale University Press*.
85. Ginevičius, R.; Tvaronavičienė, M.; Korsakienė, R.; Kalainkaitė, K. (2007). Lithuania – Belarus Economic Relations: How The EU Accession Impacted Bilateral Trade. *Journal of Business Economics & Management*, Vol. 8, Issue 2, p. 137–144.
86. Ginevičius, R.; Rakauskienė, O. G.; Patalavičius, R.; Tvaronavičienė, M.; Kalašinskienė, K.; Lisauskaitė, V. (2005). Eksporto ir investicijų plėtra Lietuvoje, Monografija. *Vilnius: Technika*. P. 364.
87. Gylys, P. (2008). Ekonomika, antieconomika ir globalizacija. Monografija. *Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla*. 443 p.
88. Glinskienė, R.; Lipinskienė, D.; Daraškevičiūtė, B. (2007). The Peculiarities of Lithuania’s Export in the Context of Integration to the European Union. *Economics & Management*, p. 721–727.

89. Golinelli, R.; Parigi, G. (2014). Tracking world trade and GDP in real time. *International Journal of Forecasting*. Oct2014, Vol. 30 Issue 4, p. 847–862. 16p. DOI: 10.1016/j.ijforecast.2014.01.008.
90. Grącik–Zajączkowska, M. (2010). Unia Europejska i Stany Zjednoczone w Światowej Organizacji Handlu. *Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH*, p. 115–116.
91. Grebliauskas, A.; Stonys, M. (2012). Lietuvos pramonės eksporto konkurencingumo vertinimas. *Taikomoji ekonomika: sisteminiai tyrimai*. Vol. 6/2, p. 49–72. Doi: 10.7720/AESR.1822-7996.2012.6.2.3
92. Greenaway, D.; Hine, R. C.; Milner, Ch.; Elliott, R. (1993). Adjustment and the Measurement of Marginal Intra–Industry Trade, *SPES Working Paper*, N/8. P. 418–427
93. Grubel, H. G.; Lloyd, P. J. (1975). Intra–industry trade: the theory and measurement of international trade in differentiated products. *London: Macmillan*. P. 205.
94. Grueff, J.; Tangermann, S. (2013). Achieving a successful outcome for agriculture in the EU–U.S. Transatlantic trade and investment partnership agreement. *International Food and agriculture trade policy council*, Discussion paper. P. 24.
95. Gustafsson, P.; Segerstrom, P. (2010). North–South trade with increasing product variety. *Journal of Development Economics*, Vol. 92, Issue 2, p. 97–106.
96. Haas Ernst, B. (1976). Turbulent fields and the theory of regional integration. *International Organization*, Vol. 30, Issue 2, p. 173–212.
97. Hamid, Z. (2010). Concentration of exports and patterns of trade: A time-series evidence of Malaysia. *Journal of Developing Areas*, Vol. 43, Issue 2, p. 255–270.
98. Hamilton, C.; Kniest, P. (1991). Trade Liberalization, Structural Adjustment and Intra–Industry Trade: A Note, *Weltwirtschaftliches Archiv*, Vol. 127, p: 356–367.

99. Hashai, N.; Delios, A. (2012). Balancing growth across geographic diversification and product diversification: A contingency approach. *International Business Review*, Vol. 21 Issue 6, p. 1052–1064.
100. Hessels, S. J. A.; van Stel, A. J. (2007). Export orientation among new ventures and economic growth. *ERIM Report series* No. ERS-2007-008-ORG.
101. Hinloopen, J.; van Marrewijk, C. (2008). Empirical relevance of the Hillman condition for revealed comparative advantage: 10 stylized facts. *Applied Economics*, Vol. 40, p. 2313–2328.
102. Hoekman, B.; Kostecki, M. (2010). The Political Economy of the World Trading System: From GATT to WTO. Third Edition, *Oxford University Press*. P. 768.
103. Hoffmann, M.; Holtemöller, O. (2010). Transmission of Nominal Exchange Rate Changes to Export Prices and Trade Flows and Implications for Exchange Rate Policy. *Scandinavian Journal of Economics*, Vol. 112, Issue 1, p. 127–161.
104. Horn, H.; Petros C. M.; André, S. (2010). Beyond the WTO? An Anatomy of EU and US Preferential Trade Agreements. *The World Economy*, vol. 33(11), p. 1565–1588.
105. Huang, J.; Chen, Ch.; Rozelle, S.; Tuan, F. (2003). Trade Liberalization and China's Food Economy in the 21st Century: Implications to China's National Food Security. *CABI Book Chapter*, No. 2, p. 55–80. DOI: 10.1079/9780851995755.0083.
106. Huang, L. Ch.; Chang, Sh. H. (2014). Revisit the nexus of trade openness and GDP growth: Does the financial system matter? *Journal of International Trade & Economic Development*. Oct2014, Vol. 23 Issue 7, p. 1038–1058. DOI: 10.1080/09638199.2013.830638.
107. Husted, S.; Melvin, M. (2010). International Economics. 8 Th Ed. *New York: Addison–Wesley*.
108. Iapadre, P. L. (2001). Measuring international specialization. *International Advances in Economic Research*, Vol. 7, p. 173–183.

109. Idris, S.; Singh, A.; Praveen, K. V. (2015). Trade Competitiveness and Impact of Food Safety Regulations on Market Access of India's Horticultural Trade. *Agricultural Economics Research Review*, Jul–Dec2015, Vol. 28, Issue 2, p. 301–309.
110. Yeats, A. J. (1985). On the appropriate interpretation of the revealed comparative advantage index: implications of a methodology based on industry sector analysis. *Weltwirtschaftliches Archiv*, No. 121, p. 61–73.
111. Jayjit, R. (2010). Do Customs Union Members Engage in More Bilateral Trade than Free–Trade Agreement Members? *Review of International Economics*, Vol. 18 Issue 4, p. 663–681.
112. Jakutis, A.; Liukaitis, R.; Samulevičius, R. (2007). Lietuvos eksporto plėtros veiksnių tyrimai. *Ūkio technologinis ir ekonominis vystymas*, Vol. XIII, No. 4, p. 272–279.
113. Jakutis, A.; Petraškevičius, V.; Stepanovas, A.; Šečkutė, L.; Zaicev, S. (1999). Ekonomikos teorijos pagrindai. *Kaunas: Smaltija*. 390 p.
114. Jucevičius, R. (2009). Lietuvos maisto produktų gamybos pramonės konkurencingumo studija. P. 108.
115. Jundzilaitė, V.; Vijeikis, J. (2010). The investigation of Lithuania's foreign trade using the theory of constraints. *Bridges / Tiltai*, Vol. 52 Issue 3, p. 157–171.
116. Jundzilaitė, V.; Vijeikis, J. (2011). Lietuvos užsienio prekybos tyrimas taikant apribojimų teoriją. *Bridges / Tiltai*, Issue 4, p. 95–110.
117. Juozapavičienė, A.; Eizentas, V. (2010). Lithuania Exports in the Framework of Heckscher–Ohlin International Trade Theory. *Economics & Management*, Vol. 15, p. 86–92.
118. Jurkėnaitė, N., Volkov, A. (2011). Bendrosios žemės ūkio politikos plėtros problematika. *Verslas: Teorija ir praktika*, Vol. 12(2), p. 120–130. Doi: 10.3846/btp.2011.13.
119. Kalendienė, J. (2014). Assessment of Lithuanian Export Competitiveness in EU Market. *Taikomoji ekonomika: sisteminiai*

- tyrimai*. Vol. 8/1, p. 67–77.
<http://dx.doi.org/10.7220/AESR.1822.7996.2014.8.1.4>
120. Kalendienė, J.; Miliauskas, G. (2011). Lithuania export competitiveness before economic recession. *Business and Economic Horizons*. Vol. 4, No.1, p. 40–51.
 121. Kaur, S.; Vikram, A. (2013). Economic impact of trade openness and exchange rate regimes: evidence from developing Asia. *International Journal of Business and Emerging Markets*, Vol. 5:4, p. 341–370.
 122. Konya, L.; Singh, J. P. (2009). Causality between international trade and gross domestic product: the case of the Indian agricultural and manufacturing sectors. *International Journal of Economics and Business Research*, Vol. 1, No. 1, p. 61–75. DOI: <http://dx.doi.org/10.1504/IJEER.2009.022764>
 123. Kopaliński, W. (2003). Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych. *Muza S.A., Warszawskie Wydawnictwo Literackie*. P. 664.
 124. Kraft, J. (2008). The Influence of the Oligopolistic Finge on Economies of New EU Countries on the Example of the Czech Republic. *Inżinerine Ekonomika–Engineering Economics*, Vol. (5), p. 48–53.
 125. Kregel, J. (2000). Technology, Trade and Development // <http://www.twinside.org.sg/title/kregel.htm> [žiūrėta 2010-09-02].
 126. Krugman, P. (1991). Is Bilateralism Bad? In *International Trade and Policy*, edited by E. Helpman and A. Razim. *Cambridge: MIT Press*.
 127. Kumar, S.; Ahmed, Sh. (2015). Intra–Industry Trade and Trade Complementarity: Evidence from India–Sri Lanka Bilateral Trade. *Journal of International Economics*, Vol. 6 Issue 2, p. 38–70.
 128. Kvainauskaitė, V.; Šarkinienė, E. (2007). Relation of Business Cycle and Foreign Trade Indicators: the Case of Lithuania. *Economics & Management*, Vol. 12, p. 776–783.
 129. Ładyka, S. (2001). Z teorii integracji gospodarczej. *SGH, Warszawa*, s. 58–60.

130. Lafay, G. (1992). The Measurement of Revealed Comparative Advantage. in M. G. Dagenais and P. A. Muet (eds), International Trade Modelling, London, *Chapman & Hall*.
131. LaHaye, L. (2008). Mercantilism. *The Consise Encyklopedia of Economics. Library of Economics and Liberty*. <http://www.econlib.org/library/Enc/Mercantilism.html> [žiūrėta 2010-09-02].
132. Langvinienė, N.; Sekliuckienė, J. (2012). Latecomer Countries' International Trade in Services: the Case of Lithuania. *Economics & Management*. Vol. 17, Issue 2, p. 534–540. DOI: 10.5755/j01.em.17.2.2178
133. Langvinienė, N.; Sekliuckienė, J. (2013). Transformation of international business services industry in Lithuania. *Economics & Management*, Vol. 18, Issue 2, p. 286–295. DOI: 10.5755/j01.em.18.2.4088
134. Lankauskienė, T.; Tvaronavičienė, M. (2014). Economy structure, productivity and economic growth: towards methodological perspective. *The 8th international scientific Conference "Business and Management 2014" proceedings*, p. 528–535. <http://dx.doi.org/10.3846/bm.2014.064>
135. Laskienė, D. (2010). Ryšys tarp tiesioginių užsienio investicijų ir investicijas priimančios šalies tarptautinės prekybos: Lietuvos atvejis. *Economics & Management*. Vol. 15, p. 140–144.
136. Laursen, K. (2015). Revealed comparative advantage and the alternatives as measures of international specialization. *Eurasian Bussiness Review*. Vol. 5, p. 99–115. DOI 10.1007/s40821-015-0017-1
137. Laursen, K.; Salter, A. (2005). The fruits of intellectual production: economic and scientific specialisation among OECD countries. *Cambridge Journal of Economics*, No. 29, p. 289–308.
138. Leamer, E. E. (1995). The Heckscher–Ohlin theory and practice. *Princeton Studies in International Finance*. No. 77, p. 60.

139. Leonidou, L. C.; Katsikeas, C. S.; Palihawadana, D.; Spyropoulou, S. (2007). An analytical review of the factors stimulating smaller firms to export: implications for policy makers. *International Marketing Review*, 24(6): 735–770. <http://dx.doi.org/10.1108/02651330710832685>
140. Liegsalz, J.; Wagner, S. (2013). Patent examination at the State Intellectual Property Office in China. *Research Policy*. No. 42, p. 552–563.
141. Lietuvos nepriklausomos valstybės atkūrimas 1990 m. kovo 11 d. <http://www.archyvai.lt/exhibitions/kovo11/paroda2.htm> [2015 10 20].
142. Lietuvos Respublikos muitinės įstatymas. 1993 m. balandžio 29 d. Nr. I-140.
143. Lietuvos Respublikos muitų tarifų įstatymas. 1993 m. balandžio 27 d. Nr. I-138.
144. Lietuvos Respublikos užsienio prekybos politikos metmenys (2007). Patvirtinta Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministro 2007 m. vasario 1 d. įsakymu Nr. V-11.
145. Lovasy, G. (1941). International trade under imperfect competition. *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 55, Issue 4, p. 567–583.
146. Love, P.; Lattimore, R. (2009). OECD Insights – International Trade: Free, Fair and Open? *OECD Publishing*, p. 194.
147. Malcolm, J.; Krievina, A. (2008). First Insights On The Accession Impact For The Agri Food Sector Of The 12 New Member States. AgriPolicy Enlargement Network for Agripolicy Analysis. *CEEC Agripolicy*. P. 45.
148. Malpass, D. (2005). Exchange rate protectionism: A harmful 161anko f161161n for trade and development policy. *CATO Journal*, Vol. 25, Issue 1, p. 107–110.
149. Massot, A. (2016). Dohos derybų raundas ir žemės ūkis. http://www.europarl.europa.eu/atyourservice/lt/displayFtu.html?ftuId=FTU_5.2.8.html [žiūrėta 2016-03-04].

150. Mcguire, S.M.; Lindeque, J.P. (2010). The diminishing returns to trade policy in the European Union. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 48, No. 5, p. 1337–1342.
151. Mehta, P. S.; Smita, J. (2007). Trade Liberalisation and Competition Policy. *Centre for Competition, Investment & Economics Regulation*. P. 30.
152. Meilienė, E.; Snieška, V. (2010). Lietuvos pramonės konkurencingumo veiksniai eksporto politikos nuostatose. *Viešoji politika ir administravimas*, Vol. 31, p. 119–132.
153. Meyers, W. H.; Kazlauskienė, N.; Krisciukaitienė, I. (2005). Prospects and Challenges in Lithuanian Agricultural Markets After EU Accession. *European Association of Agricultural Economists*. International Congress, August 23–27, 2005, Copenhagen, Denmark.
154. Melnikas, B. (2008). Transformation processes in central and Eastern Europe: Liberalization integral cultural space and social environment for economic development. *Ekonomika*, pp. 63–80.
155. Miškinis, A.; Dultsau, I. (2012). Economic Impacts of EU–Belarusian Trade. *Ekonomika / Vilniaus universitetas*, Vol. 91(2). P. 49–65.
156. Moon, S. (2015). The Losses from Trade Restrictions: Policy Dynamics with Firm Selection and Endogenous Markup. *Review of International Economics*, 23(1), 86–110, 2015. DOI:10.1111/roie.12160
157. Moonhawk, K. (2006). External Market Access and Domestic Political Stability: Historical Relationship between International Trade Integration and Domestic Political Regimes. *International Studies Association*.
158. Navickas, V. (2003). Europos Sąjungos rinkų ypatumai. – Kaunas: *Technologija*. 164 p.
159. Nello, S. S. (2008). The European Union. *Economics, Policies and History*, 2nd edition. 493 p.
160. Nobelio 2008 m. ekonomikos mokslų premijos laureatai. *Pinigų studijos*. 2010/1, Vol. 14, Issue 1, p. 73–89.

161. Non-tariff measures to trade: Economic and Policy Issues for Developing Countries developing countries in international trade. (2013). – [http://unctad.org/en/ PublicationsLibrary/ditctab20121_en.pdf](http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/ditctab20121_en.pdf) [žiūrėta 2014 09 01].
162. Notten, T. E. H. (2012). The role of supply and demand factors for lithuanian exports: an ARDL bounds testing approach. *Pinigų studijos*, 2012/2, p. 20–39.
163. O’Sullivan, A.; Sheffrin, S. M. (2003). Economics: Principles in Action. *The Wall Street Journal: Classroom Edition (2nd ed.)*. Upper Saddle River, New Jersey 07458: Pearson Prentice Hall: Addison Wesley Longman. P. 444. ISBN 0-13-063085-3. Retrieved May 3, 2009.
164. EBPO (2008). Harnessing the Political Economy in Support of an Open Multilateral Trading System, *report on a special seminar at the 150th session of the Trade Committee*.
165. EBPO (2010). Trade and the Economic Recovery: Why Open Markets Matter. <http://www.oecd.org/trade/45293795.pdf> [žiūrėta 2015-06-29].
166. EBPO (2015). Glossary of statistical terms. <http://stats.oecd.org/glossary/search.asp> [žiūrėta 2015-06-29].
167. Olivier, J., Thoenig, M., Verdier, T. (2008). Globalization and the cultural identity. *Journal of International Economics*, Vol. 76, Issue 2, p. 356–370.
168. Palumbo, F. A. (2008). Trade show/fair piracy and industrial espionage. *Journal of Convention & Event Tourism*, Vol. 9, Issue 4, p. 277–292.
169. Petrauskaitė-Senkevič, L. (2012). Globalizacijos poveikis Lietuvos paukštininkystės sektoriui 2000–2010 metais. *Management Theory & Studies for Rural Business & Infrastructure Development*, Vol. 29, Issue 5, p. 135–146.
170. Pilinkienė, V. (2014). Evaluation of International Competitiveness Using the Revealed Comparative Advantage Indices: The Case of the Baltic States. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, Vol. 5 No. 13, p. 353–359. Doi:10.5901/mjss.2014.v5n13p353

171. Plummer, M. G. (1997). Association of Southeast Asian Nations ASEAN Economic Bulletin. Volume 14. Issue 2. *Singapore, Institute of Southeast Asian Studies*. P. 202–214.
172. Poczta–Wajda A. (2014). Assistance to agriculture in countries of a different development level and trends in world trade with agricultural products. *Stowarzyszenie ekonomistów rolnictwa i agrobiznesu. Roczniki Naukowe*, tom XVI, zeszyt 6. S. 403–408.
173. Pohlová, K.; Mezera, J. (2014). Analysis of Development of Czech Foreign Trade in Foods and Beverages. *Agris On–Line Papers in Economics & Informatics*, Vol. 6 Issue 4, p121–131. 11p.
174. Pöyry (2013). New Products and New Markets: A Process for Successful Innovation. *Executive wire*, North America – 1.0, New York.
175. Posta, P. D.; Uvalic, M.; Verdun, A. (2009). Globalization, Development and Integration. *Palgrave Macmillan*. P. 368.
176. PPO (2015). World Trade Report. Speeding up trade: benefits and challenges of implementing the WTO Trade Facilitation Agreement. https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/world_trade_report15_e.pdf [žiūrėta 2016 01 20].
177. Prebisch, R. (1950). The Economic Development of Latin America and its Principal problems. United Nations. <http://archivo.cepal.org/pdfs/cdPrebisch/002.pdf>
178. Principles of the trading system. https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/fact2_e.htm [žiūrėta 2016-02-04]
179. Proudman, J.; Redding, S. (1997). Persistence and mobility in international trade. *164anko f England Working paper*, 64, 35–42.
180. Proudman, J.; Redding, S. (2000). Evolving Patterns of International Trade. *Review of International Economics*, 8, 373–396. <http://dx.doi.org/10.1111/1467-9396.00229>

181. Pūkelienė, V.; Glinskienė, R. (2000). Statistiniai ir dinamiškieji efektai muitų sąjungoje, jų galimų pasekmių prognozės, Lietuvai integruojantis į Europos Sąjungą. *Socialiniai mokslai*, Nr. 3 (24), p. 18–25.
182. Pūkelienė, V.; Maksvytienė, I. (2008). Ekonomijos mastas ir jo poveikis įmonės konkurenciniams pranašumams. *Engineering Economics*, 2008, Vol. 57 Issue 2, pp. 49–54.
183. Rahman, M. M. (2010). The Factors Affecting Bangladesh's Exports: Evidence From The Gravity Model Analysis. *Journal of Developing Areas*, Fall2010, Vol. 44 Issue 1, p229–244. 16p.
184. Ricardo, D. (1821). On the Principles of Political Economy and Taxation. *London: John Murray*.
185. Roberts, I.; Haseltine, Ch.; Maliyasena, A. (2009). Factors affecting Australian agricultural exports. *Australian Commodities*, Mar2009, Vol. 16 Issue 1, p. 3–22.
186. Rudzakis, R., Kvedaras, V. (2003). Lietuvos eksporto tendencijos ir ekonometriniai modeliai. *Pinigų studijos*, Vol. 7, Nr. 4, 29–51 p.
187. Rutkauskas, A. V.; Stasytytė, V.; Michnevič, E. (2014). Universally sustainable development strategy for a small country: a systemic decision. *Inžinerinė ekonomika, Kaunas: Technologija*, 25 (5): 530–537. DOI: <http://dx.doi.org/10.5755/j01.ee.25.5.3797>
188. Sabonienė, A. (2009). Lithuanian Export Competitiveness: comparison with other Baltic States. *Inžinerinė Ekonomika-Engineering Economics*, 62 (2), 49–57.
189. Sabonienė, A. (2011). The changes of Lithuanian export competitiveness in the context of economic crisis. *Ekonomika ir vadyba*. Vol. 16, pp. 302–308.
190. Samarasinghe, K.P., Karunarathne, E.A.C.P. (2015). Factors Affecting Export Performance in Sri Lanka: with Especial Reference to Value-Added Rubber Products Industry. *International Journal of Management, Accounting & Economics*, Jul2015, Vol. 2 Issue 7, p. 780–788.

191. Samen, S. (2010). A Primer on Export Diversification: Key Concepts, Theoretical Underpinnings and Empirical Evidence. *Growth and Crisis Unit, World Bank Institute*, May 2010, p. 23.
192. Santos-Paulino, A. U. (2010). Export Productivity and Specialization: A Disaggregated Analysis. *The World Economy*, Vol. 11, p. 1095–1116.
193. Schirmer, P., Goetz, S. J. (1996). Occupational Trends: Education, Technology, Trade, and Corporate Restructuring. Exploring the Frontier of the Future: How Kentucky Will Live, Learn and Work, <http://www.eric.ed.gov>, p. 15.
194. Serva, E., Vitunskienė, V. (2014). Shifts in Pattern of Specialisation of Lithuania's Agri-Food Products Export. *Economic Science for Rural Development Conference Proceedings*, Issue 34, p. 135–144.
195. Shafaeddin, S. M. (2005). Trade liberalization and economic reform in developing countries: structural change or de-industrialization? *United Nations Conference on Trade and Development*, No. 179, April 2005, p. 33. http://www.unctad.org/en/docs/osgdp20053_en.pdf [žiūrėta 2010-04-28].
196. Sharma, K. (2003). Factors determining India's export performance. *Journal of Asian Economics*, 14(3): 435–446.
197. Shih, T. S.; Wickramasekera, R. (2011). Export decisions within Taiwanese electrical and electronic SMEs, *Asia Pacific Journal Of Management* 28(2): 353–377. <http://dx.doi.org/10.1007/s10490-010-9213-9>
198. Siddique, M. A. B.; Sen, R., Srivastava, S. (2016). Australia–Thailand Trade: an Analysis of Competitiveness and Effects of the Bilateral FTA. *Journal of Developing Areas*, 2016 Special Issue 5, Vol. 50, p. 103–118.
199. Singer, H.W. (1950). The distribution of Trade between Investing and Borrowing Countries. *American Economic Review*, Vol. 40, May 1950, p. 531–548.

200. Smith, A. (1776). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (1904 ed.). *London: Library of Economics and Liberty. 5th edition.* <http://www.econlib.org/library/Smith/smWN.html>
201. Snieška, V. (2006). Makroekonomika. *Kaunas: Technologija*. P. 517–544.
202. Snieška, V. (2008). Research into International Competitiveness in 2000–2008. *Inžinerine Ekonomika-Engineering Economics*, Vol. (4), p. 29–41.
203. Soete, L. G.; Wyatt, S. E. (1983). The use of foreign patenting as an internationally comparable science and technology output indicator. *Scientometrics*, 5, p. 31–54.
204. Soete, L. L. G. (1981). A general framework of the technological gap trade theory. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 117, p. 638–666.
205. Solodkovska, G.; Olefirenko, V. (2014). Ways of Improvement of Non-Tariff Measures of International Trade Regulation. *Management Theory & Studies for Rural Business & Infrastructure Development*. 2014, Vol. 36, Issue 4, p. 966–976. doi: 10.15544/mts.2014.091
206. Statistics Lithuania [online]. 2015 [cited 10 March 2015]. Available from Internet: <http://www.stat.gov.lt>
207. Stolper, W. F.; Samuelson, P. A. (1941). Protection and real wages. *The Review of Economic Studies*. Oxford Journals. 9 (1): 58–73. doi:10.2307/2967638.JSTOR2967638.
208. Stratford, K. (2013). Nowcasting world GDP and trade using global indicators. *Bank of England Quarterly Bulletin*. 3rd Quarter, Vol. 53 Issue 3, p. 233–243.
209. Sullivan, A., Sheffrin, S.M. (2002). *Economics: Principles in Action*, Pearson Prentice Hall, New Jersey.
210. Suranovic, S. M. (1998). *International Trade Theory and Policy*, <http://internationalecon.com>

211. Šidlauskaitė, B.; Miškinis, A. (2013a). Naujųjų ES šalių ūkio specializacija ekonominės integracijos kontekste. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*. Nr. 4, p. 50–60.
212. Šidlauskaitė, B., Miškinis, A. (2013b). The development of economic structure and inter–industry linkages in the Baltic countries. *Ekonomika*, T. 92, Nr. 2, p. 32–48.
213. Švedas, R.; Ribokas, A.; Vaitkevičius, D.; Gustafsson, J.; Lindroos, P. (2000). Prekybos režimo pokyčių, Lietuvai tapus ES nare, įtakos analizė ir įvertinimas (importas) – *Vilnius: Užsienio reikalų ministerija*.
214. Taneja, K.; Wani, N. Ul H. (2014). Economic Performance of Indo-China Merchandise Trade: An Analysis of RCA and RID Approaches. *Journal of International Economics* (0976-0792), Jan–Jun2014, Vol. 5 Issue 1, p. 88–104.
215. Trade – Define Trade. Dictionary.com. <http://dictionary.reference.com/browse/trade> [žiūrėta 2015 09 26].
216. Travkina, I. (2015a). Export and GDP growth in Lithuania: short-run or middle-run causality? *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 3(1): 74–84. [http://dx.doi.org/10.9770/jesi.2015.2.4\(7\)](http://dx.doi.org/10.9770/jesi.2015.2.4(7))
217. Travkina, I. (2015b). The evaluation of factors having an impact on the Lithuanian export competitiveness. Doctoral dissertation. *Vilniaus Gedimino technikos universiteto leidykla „Technika“*, p. 155.
218. Travkina, I.; Dudzevičiūtė, G.; Maciukevičienė, L. (2009). Accession to the European Union: impact of legislation change on performance of Lithuanian companies. *Business: Theory and Practice*, 10(2), p. 142–149, Vilnius.
219. Travkina, I.; Tvaronavičienė, M. (2010). An investigation into relative competitiveness of international trade: the case of Lithuania. *The 6th International Conference “Business and Management 2010”: Selected papers*, p. 504–510. doi:10.3846/bm.2010.067.
220. Travkina, I., Tvaronavičienė, M. (2011). Export competitiveness and domestic productivity facets: case of Lithuania. *Journal of business*

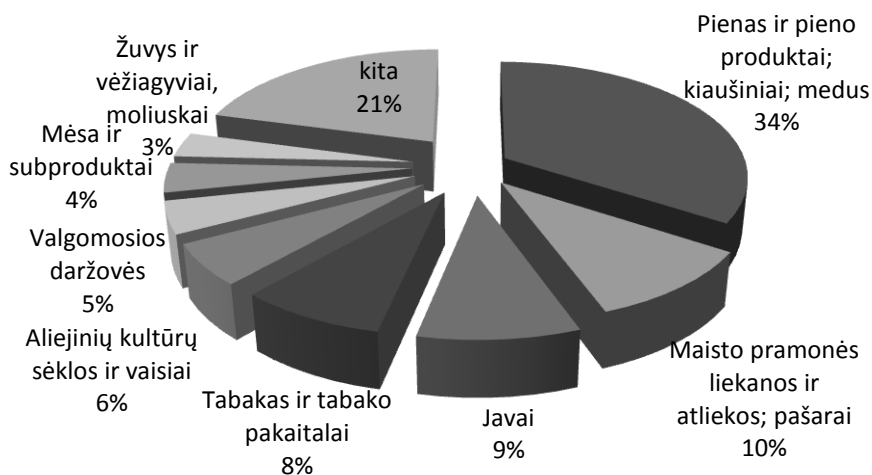
- economics and management*. Vol. 12(1), p. 49–68. DOI: 10.3846/16111699.2011.555360
221. Travkina, I.; Tvaronavičienė, M. (2015). Peculiarities of Export Structure in Lithuania: Synthesis and Analysis. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*. Vol. 2(4), p. 233–247.
222. Turner, M.; Winter, D. (2003). Farm Diversification Activities: Benchmarking Study 2002. *Centre for Rural Research Report*, No. 4.
223. Tussie, D. (2009). The Politics of Trade. The Role of Research in Trade Policy and Negotiation. *Studies in International Institutional Dynamics*, Vol. 1. P. 382.
224. Tussie, D.; Aggio, C. (2008). Economic and social impacts of trade liberalization. Coping with Trade Reforms: A Developing–Country Perspective on the WTO Industrial Tariff Negotiations., p. 89, <<http://www.unctad.info/upload/TAB/docs/TechCooperation/fullreport-version14nov-p106-119.pdf>> [žiūrėta 2012-10-16].
225. Tvaronavičienė, M., Grybaitė, V., Korsakienė, R. (2008). Foreign Capital Destinations: Baltic States Versus India. *Journal of Business Economics and management*, Vol. 9(3), p. 227–234.
226. Ugurlu, E. (2010). Growth and openness relationship in the EU-15: Panel data analysis. *Ekonomika*, Vol. 89 (2), p. 44–54.
227. UNDP (2011). Towards Human Resilience: Sustaining MDG Progress in an Age of Economic Uncertainty. *Bureau for Development Policy*. P. 294.
228. UNIDO (1986). International comparative advantage in manufacturing: changing profiles of resources and trade, Unido publication sales no. E86 II B9. Vienna: *United Nations Industrial Development Organization*.
229. Vasiliauskas, A. V.; Barysienė, J. (2008). Analysis of Lithuanian Transport Sector Possibilities in the Context of European–Asian Trade Relations. *Transport*, Vol. 23 Issue 1, p. 21-25.

230. Vijeikis, J.; Vijeikienė, B. (2003). Tarptautinis marketingas: Monografija. *Vilnius: „Vilspa“*. P. 268.
231. Vilkė, R., Bernatonytė, D. (2009). Lietuvos smulkaus ir vidutinio verslo užsienio prekybos sąlygų pokyčiai Europos ekonominės integracijos kontekste. *Ekonomika ir vadyba*, 14. 1037–1043 p.
232. Vilpišauskas, R. (2000). Lietuvos užsienio prekybos politika ir jos raida: veiksmų analizė. *Pinigų studijos*, T. 3, p. 45–66.
233. Vilpišauskas, R. (2003). Europos Sąjungos vidaus rinka ir Lietuva: integracija ir jos ekonominis poveikis. *Vilnius: UAB „Eugrimas“*. 141 p.
234. Vilpišauskas, R. (2004). Tarptautinis konkurencingumas ir Lietuvos eksporto politika. *Pinigų studijos*. T. 1, p. 54–69.
235. Viner, J. (1950). The Customs Union Issue. *New York, London*.
236. Vitunskienė, V.; Serva, E. (2005). Atskleistas santykinis pranašumas Lietuvos pieno sektoriuje. – Lietuvos žemės ūkio universiteto mokslo darbai „Vagos“, Nr. 68 (21), 95–105.
237. Vitunskienė, V.; Serva, E. (2006). Atskleistas santykinis pranašumas: teorinis požiūris ir Lietuvos pieno sektoriaus analizė ES-15 atžvilgiu. *Ekonomika*. P. 73–110.
238. Vollrath, T. L. (1991). A theoretical evaluation of alternative trade intensity measures of revealed comparative advantage. *Weltwirtschaftliches Archiv*, Vol. 127, p. 265–280.
239. Vosylius, E.; Rakutis, V.; Tvaronavičienė, M. (2013). Economic growth. Sustainable development and energy security interrelation. *Journal of security and sustainability issues*, 2(3): 5–14.
240. Wacziarg, R.; Welch, K. H. (2003). Trade Liberalization and Growth: New Evidence. *World Bank Economic Review* 22, 2 (June 2008): 187–231. DOI: 10.3386/w10152
241. Wysokińska, Z.; Witkowska, J. (2001). Integracja europejska. *Rozwój rynków. Warszawa–Łódź*, s. 41.
242. Wyszowska–Kuna, J. (2014). Competitiveness in International Trade in Knowledge–Intensive Services – The Case of Poland. *Comparative*

- Economic Research*, Jun2014, Vol. 17 Issue 2, p. 79–100. DOI: 10.2478/cer-2014-0015
243. Wos, J. (2004). Integracja europejska. *Poznań*. 132 p.
244. Wróbel, A. (2013). Multilateralism Or Bilateralism: the EU Trade Policy in an Age of the WTO Crisis. *Ekonomika*, Vol. 92(3). P. 7–23.
245. Zacharevič, G.; Dzemyda, I. (2015). Global competitiveness of exporting business: the case study of Lithuania. *Science: Future of Lithuania*. Vol. 7 Issue 2, p. 253–261. DOI: 10.3846/mla.2015.777.
246. Zaharieva, G.; Čiburienė, J. (2008). The National Competitiveness: The Gain And Cost of European Integration (Bulgarian and Lithuanian Case). *Economics & Management*. P. 762–769.
247. Zahrnt, V. (2010). Netarifnue meru v obzorah torgovoi politiki WTO – <http://ictsd.org/i/news/bridgesrussian/76758/> [žiūrėta 2014 09 01].
248. Zijuan, Z.; Saghaian, S.; Reed, M. (2012). Factors Affecting the Export Demand for U.S. Pistachios. *International Food & Agribusiness Management Review*, Vol. 15, Issue 3, p. 139–154.
249. Žemės ūkio ekonomikos terminų aiškinamasis žodynas. *LAEI*, 2015. <https://zodynas.laei.lt/zodis/104> [žiūrėta 2014 09 01].
250. Žitkienė, R.; Žitkus, L. (2011). Manifestations of Economic Integration Consequences in Lithuania Foreign Trade. *Business: Theory & Practice*, Vol. 12, Issue 2, p. 103–112. DOI: 10.3846/btp.2011.11.
251. Žitkus, L. (2014). Trade Relations between Lithuania and Russia in Context of Integration Processes. *European Integration Studies*. Issue 8, p. 99–106. DOI: 10.5755/j01.eis.0.8.6848.

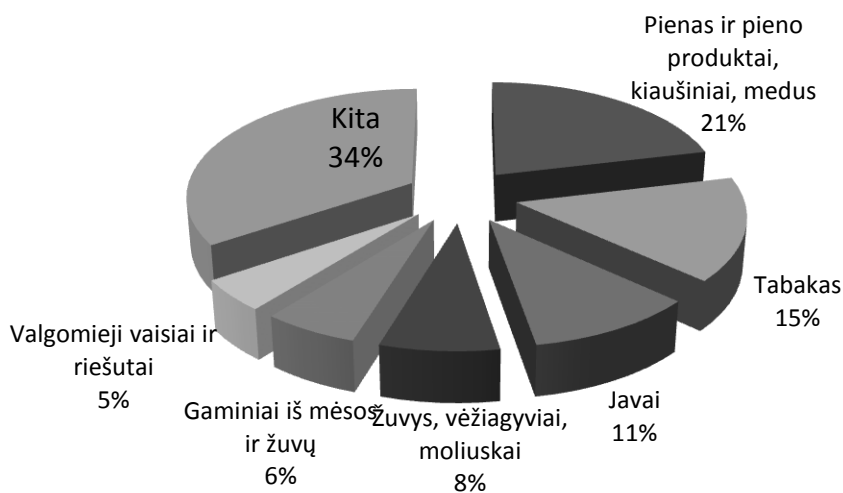
PRIEDAI

4.1 priedas. Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto struktūros pokyčiai 1999, 2003, 2008 ir 2013 m., proc.

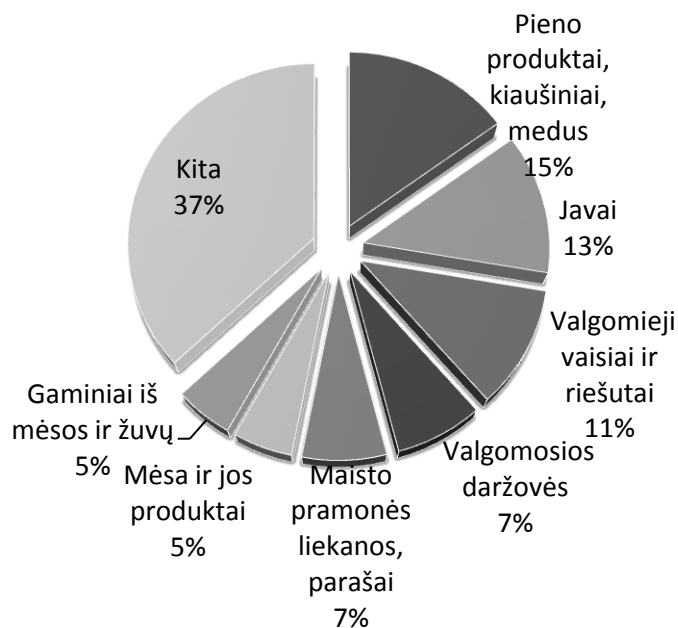
a pav. Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto struktūra pagal produktus 1999 m., proc.

Šaltinis: parengta autorės pagal Statistikos departamento duomenis, 2015.

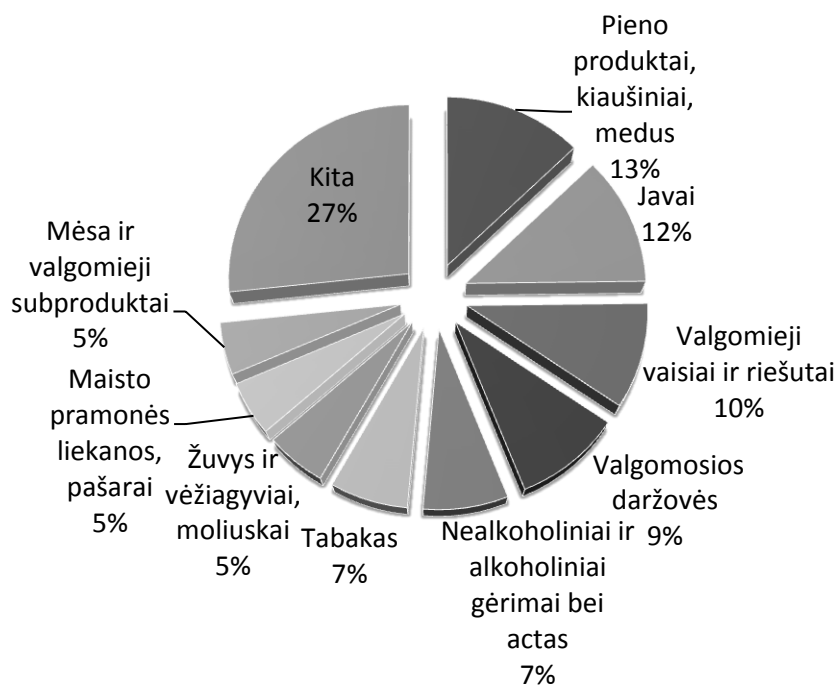
b pav. Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto struktūra pagal produktus 2003 m., proc.

Šaltinis: parengta autorės pagal Statistikos departamento duomenis, 2015.

c pav. Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto struktūra pagal produktus 2008 m., proc.

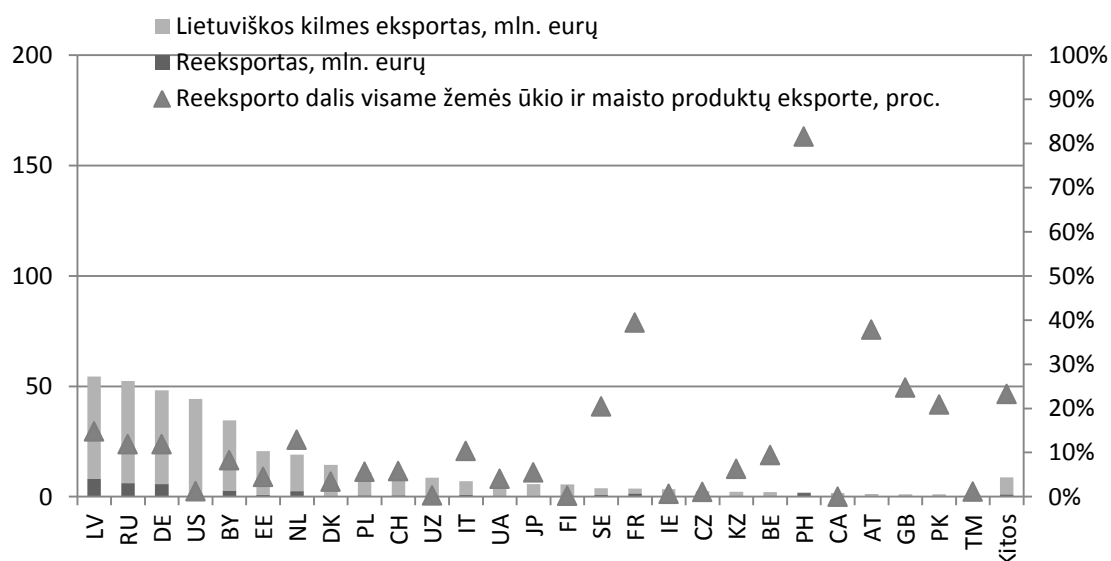
Šaltinis: parengta autorės pagal Statistikos departamento duomenis, 2015.

d pav. Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto struktūra pagal produktus 2013 m., proc.

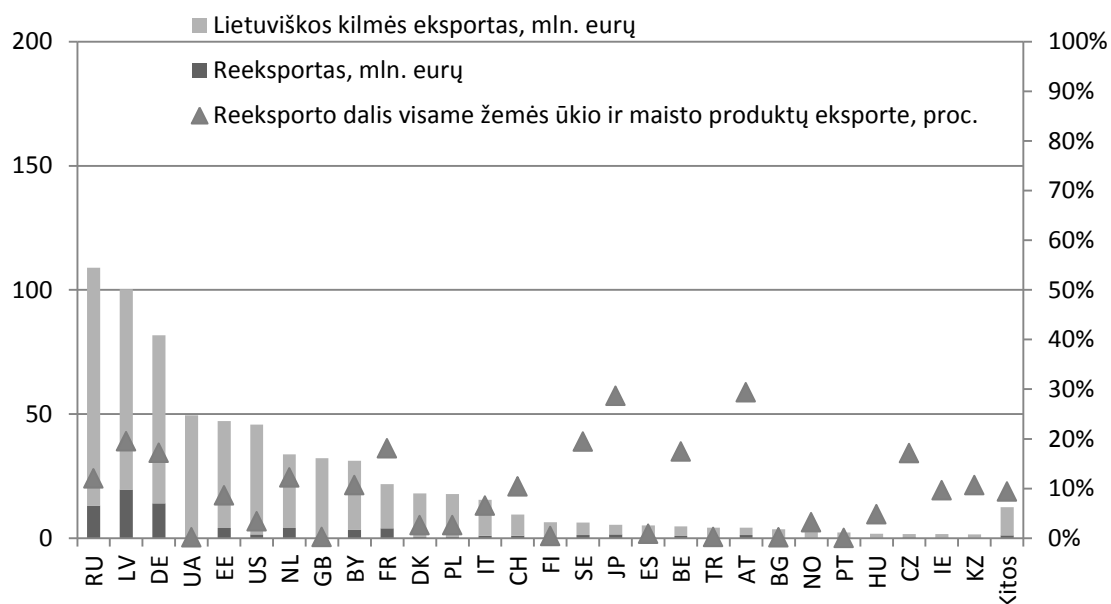
Šaltinis: parengta autorės pagal Statistikos departamento duomenis, 2015.

4.2 priedas. Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto geografijos pokyčiai 1999, 2003, 2008 ir 2013 m., mln. EUR ir proc.

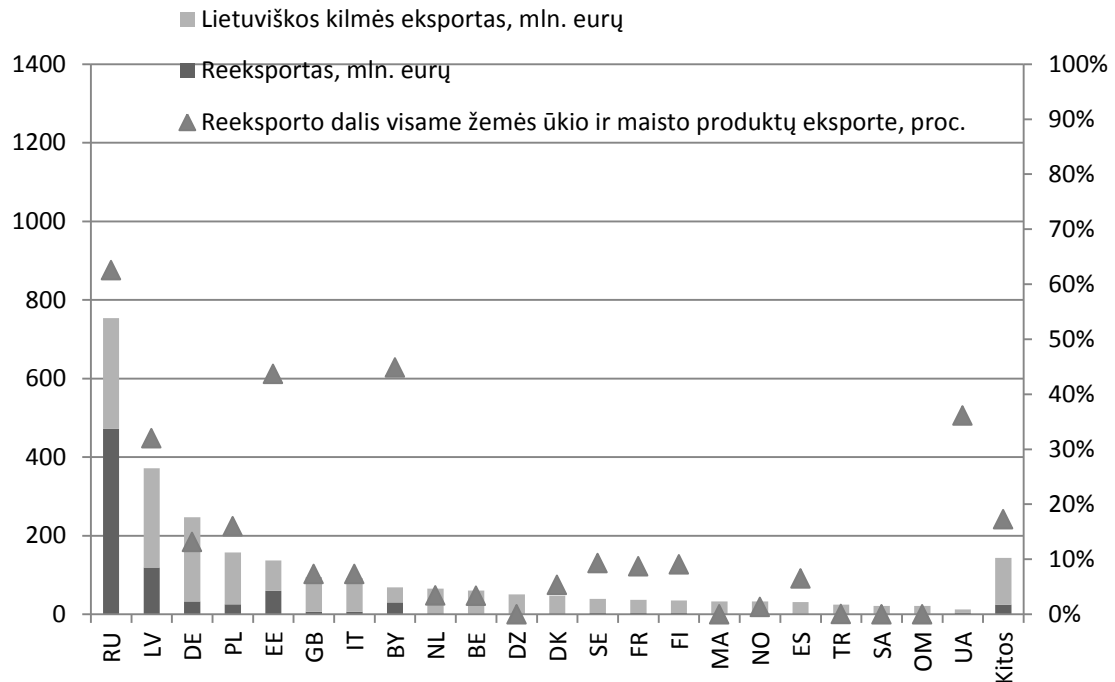
a pav. Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto geografija 1999 m., mln. EUR ir proc.

Šaltinis: parengta autorės pagal Statistikos departamento duomenis, 2015.

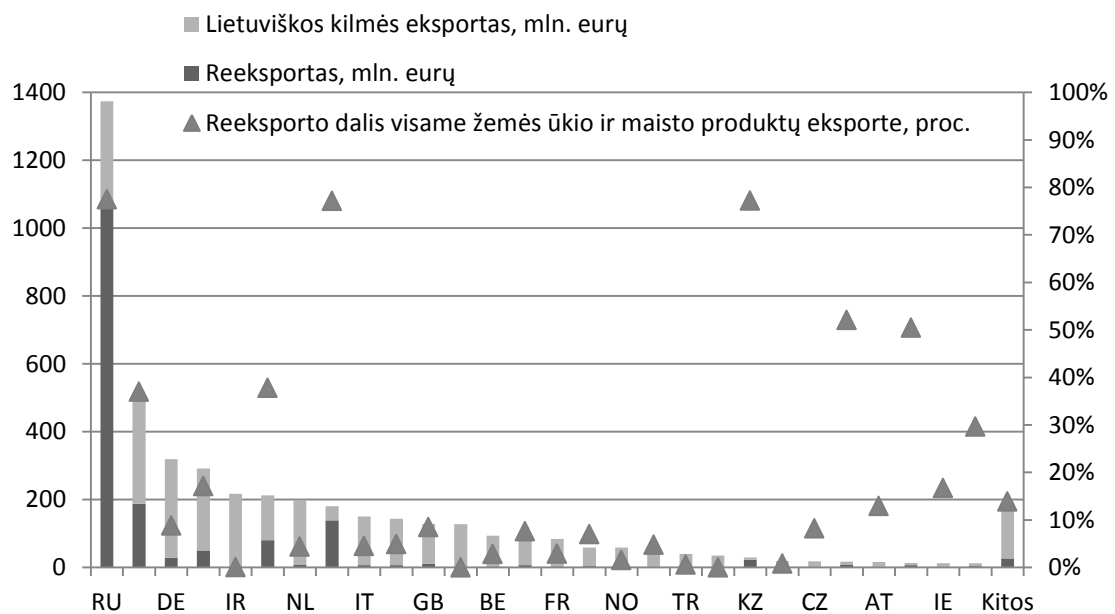
b pav. Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto geografija 2003 m., mln. EUR ir proc.

Šaltinis: parengta autorės pagal Statistikos departamento duomenis, 2015.

c pav. Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto geografija 2008 m., mln. EUR ir proc.

Šaltinis: parengta autorės pagal Statistikos departamento duomenis, 2015.

d pav. Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų eksporto geografija 2013 m., mln. EUR ir proc.

Šaltinis: parengta autorės pagal Statistikos departamento duomenis, 2015.

